

6 425/1927/10

ЕКОНОМИСТ

ОРГАН ДРУШТВА ЗА ЕКОНОМНУ И СОЦИЈАЛНУ
ПОЛИТИКУ

ГЛАВНИ УРЕДНИК
Д-р МИЛАН ТОДОРОВИЋ

ГОДИНА VII

БРОЈ 10

ОКТОБАР 1927

БЕОГРАД
УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА, КОЛАРЧЕВА УЛИЦА 1/II
1927

САДРЖАЈ:

— »ЕКОНОМИСТ« БРОЈ 10 ОКТОБАР 1927 —

РАСПРАВЕ:

Д-р Ђорђе Тасић, Чл. 18. Устава 705

ЧЛАНЦИ:

Ing. Ivan M. Varga, Nekoliko novijih podataka o slovenačkom zemljoradničkom zadrugarstvu 731

Д-р Мирован Вранић, Zaštita ulagača i odgovornost upravnih organa dioničkih društava 758

Д. Јерemiћ, О проблему емиграције и имиграције и о међународним споразумима за његово уређење 769

ПРИВРЕД. ХРОНИКА:

Д-р Д. Д., Из праксе Државног Савета по финансијским споровима 789

Стање Народне Банке 796

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ:

Ал. В., Prof. D-г Aleksander Bilimović, Jugoslavien 797

Л. Т., Спомениспис Трговачке и Обртничке Коморе у Загребу, Загреб 1927. 799

Уредништво и администрација »Економиста« налази се у Коларчевој улици број 1, II спрат (Индустријска Комора).

Претплата на »Економист« износи Дин. 200.— на годину или полугодишње Дин. 100.—. Поједини бројеви 20 динара. Редовни чланови Друштва за Економну и Социјалну Политику добивају лист у *пола цене*.

Редовни чланови плаћају Дин. 1.000.— једном за свагда. Утемељачи 5000, а добротвори друштва 10.000 динара и добијају лист бесплатно.

За иностранство Дин. 250.— годишње. — Излази једанпут месечно најмање у *пет* штампаних табака.

Претплату на »Економист« примају све поште у Краљевини на чековни рачун Број 53.017 Поштанске Штедионице у Београду.

ЕКОНОМИСТ

ГОДИНА VII

ОКТОБАР 1927

БРОЈ 10

РАСПРАВЕ

Д-р ЂОРЂЕ ТАСИЋ

Чл. 18. Устава

(Завршетак)

О чл. 18 Устава

1. Наш нови Устав, који је с једне стране омогућио појединцима да туже чиновнике директно суду за њихове кривичноправне деликте, с друге стране је засновао грађанску одговорност државе као и самоуправних јединица на место њених органа (чл. 18. Устава: »За штете учињене државним или самоуправним органима незаконитим и неправилним вршењем службе одговара пред редовним судовима држава или самоуправно тело. Дотични орган је одговоран њима. Тужба за накнаду штете застарева за 9 месеца«.)

На први поглед се види да ово несумњиво значи један корак у смислу обезбеђења права појединаца, пошто је држава много сигурнији платанац него што су то њени чиновници, толико сигуран, с обзиром на своју финансијску моћ, да се граничи са безусловношћу (апсолутношћу). Питање је и овде, као и у сваком систему одговорности државе, дали ће судови нагињати да бране државу или индивиду-у и како је организиран суд, који има да реши један такав спор. Онде, где постоји права независност судска (она данас због начина како се судије регрутују није апсолутна или чак није ни довољна) и где се морални интерес правде (заштите права, извршавања закона) ставља изнад материјалног интереса државе, ту одговорност државе значи једну потпуну гаранцију. Али овде јавља се специјално питање дали ће тиме бити осигурана државна администрација од несавесности њених органа. Држава има права да са своје стране тражи накнаду од чиновника: то се претпоставља у тој мери, да не мора бити изрично казано. Постоји дакле лична материјална одговорност чиновника која је врло

потребна пошто никако није довољна дисциплинска (остављамо на страну кривичну). Али питање је у томе да одговорност остане само на папиру а не претвори се у дело.

У Немачкој у којој ова одговорност постоји од раније, одговорност државе и у овом погледу је дала добрих резултата. Али Немачка је »земља администрације и администрираних« или, како се обично каже, бирократска. У њој је администрација врло јака и моћна. Земља је дисциплинована и агент је у њој постао само један точак у једном механизму (како бар Французи кажу). Речју, развијен је смисао за државу. Услед тако велике улоге државе било је природно, кад је та држава постала правна, да држава покрива собом одговорност појединаца. Али већ у Француској, у којој је развијен индивидуалистички дух »земља грађана и функционера« може се посумњати да ли ће таква одговорност дати добре резултате какве је дала у Немачкој, услед чега се тешко формира мњење у науци, јуриспруденцији и народу у корист државне одговорности у оваквој форми, мада се тамо сасвим природно, као у једној индивидуалистичкој држави, тражи што већа заштита индивидуалних права и постоји иначе јака, за Француску карактеристична, тенденција за одговорност државе. Оно, што важи за Француску, несумњиво важи и за нас. Отуда је потребно да се постави горње питање.

Истина, начинивши државу одговорном, чиновници нису више изложени стално нападима и гоњењима појединаца, која могу бити мотивисани политичким разлозима, или и приватним. Али с друге стране постоји бојазан да ће политички разлози утицати да се против органа ништа не предузима. Она је нарочито оправдана када су у питању самоуправни органи. Тако ће на пр. општински кмет одговарати, ако га тужи суду одбор општински. Хоће ли га међутим он тужити, ако је кмет њихов човек? И неће ли поводом тога одпочети једно трвење између политичких група? Кад се узме на ум колики је утицај политичких фактора и на централну администрацију, и да се он може можда само умањити, али не и искористити добрим реформама администрације, онда је јасно да и ту постоји таква опасност. Ако се томе јоште дода да има случајева да један чиновник може чинити противправан акт по заповести Министровој, чија одговорност зависи од политичких фактора, или других нижих политичких органа, који се третирају у пракси чисто политички — онда је јасно да одговорност чиновника

може бити изиграна, и кад он не би био дужан да послуша незакониту заповест, и да је држава у чистој штети. Ове чињенице се не могу порећи, и због тога би наш законодавац имао да се потруди да одговорност чиновника организира тако, да она може, бар у неколико, да паралише горње опасности. Средства за то су, ако се оптужба чиновника повери органима који имају положај који би био независан као и судски (што није можда лако извести) и, ако се цивилна одговорност министара еманципује од политичких органа. На тај начин се цело питање претставља као питање еманципације државне администрације од политичких фактора, оно велико и крупно питање пред којим стоји модерна демократија, и с друге стране, може бити као питање одговорности Министара, као глава администрације.

Свако друго средство које би могао употребити законодавац или не би пружало жељене резултате, као на пр. *actio popularis* (да тужбу може поднети сваки грађанин) која би изазвала вероватно шиканирање чиновника или не би одговарала духу судског поступка и судске организације, као на пр. ако би се узело да сам суд по званичној дужности суди чиновнику и да, постављајући питање о одговорности државе, постави истовремено и питање о одговорности чиновника. Али ни прво поменуто средство не би одговарало духу принципа на којима почива државна организација. Таква једна *actio popularis* не би значила само колаборацију појединца на државним функцијама већ неку врсту контроле народа над владом, коју он врши данас преко парламента. — Једино озбиљно средство би било, кад би се створио један нарочити фонд чиновника за одговорности по начелима осигурања. Тиме би се истовремено не само осигурала држава већ и појединци, да би могло бити речи о непотребности да држава одговара. Али, остављајући на страну испитивање техничке могућности извођења — за које нисмо надлежни —, питање је дали је то могуће данас изводити кад је чиновник слабо плаћен.

2. Оваквим решењем појединци несумњиво добијају врло много. (1) Њихова права су обезбеђена потпуно, пошто нико није тако сигуран платац као што је држава. Што се тиче њене финансиске моћи, можемо овде поновити само оно, што је скоро рекао француски писац, *Cot*: »Ако је држава довољно јака и моћна, ништа је неће спречити да она узме на свој рачун нак-

наду свих штета проузрокованих њеном активношћу. То је посао опортунизма.«¹

У погледу обавезе пак можемо поновити оно, што смо већ рекли ми сами у својој расправи *О одговорности државе по принципу једнакости терета*: »Држава остаје дужна, и кад нема финансиске могућности. То што нема финансиске могућности значи само да држава води рђаву финансиску политику или да њени закони нису добри. Треба да буде један анормалан момент у историји државе, једна велика криза, једно растројство државне власти па да наступи једна права, апсолутна немогућност. Треба дакле да држава *банкротира*. Међутим још увек остаје и поред тога питање да ли су тиме поништене обавезе државе, — које ми овде не можемо расправљати.«² Управо ми морамо да стојимо на овом гледишту: без тога ми бисмо поставили ствар на једну врло несигурну основу, у првој линији на добру вољу оних који воде државну политику. Ту се не може говорити ни о стању нужде, јер овде је то ствар мерâ које ће предузимати држава путем правног поретка, и њене добре политике овим путем, а не некакве неотклониме нужде. Овде примити стање нужде значи примити стање нужде као разлог да се уставни прописи не примењују у извесним ситуацијама. То пак, као што смо видели, претставља у својој суштини једну контрадикцију са правним поретком.

(2) Уз ову главну корист иде и једна споредна. Поступак је упрошћен, пошто се појединац директно обраћа држави, од које може да наплати потпуну накнаду.

Оваквим једним решењем се у ствари води рачуна о трећим лицима која ступају у односе са једним лицем, државом, у чијем интересу се доносе правна акта, т. ј. загарантована је већа сигурност или већа солидарност међу члановима. То не значи да је такво решење могуће само у солидаристичком систему (у систему у коме место слободе заузима централно место опстанак индивидуе), нити је то с друге стране карактеристика за тзв. универзалистичко схватање које полази од факта да је човек социално биће. Ово решење може да постоји подједнако у једном индивидуалистичком и једном солидаристичком систему и не тангира питање да ли индивидуалистичко или солидаристичко гледиште објашњава право. Али ипак оно значи

¹ Cot: La responsabilite civile des fonctionnaires, 1922, p. 245.

² ст. 232.

Један виши *ступањ* солидарности у индивидуалистичком систему и једно нужно решење у солидаристичком. Отуда су за њега оне политичке групе, чија идеологија носи солидаристички карактер. Но како ово решење значи, у колико је било за њега потребно еманциповање од идеје суверености и власти, доследно извођење идеје легалности и доследна заштита индивидуалних права, то су за њега и оне политичке групе које се боре за рационално спровођење идеје демократије. — Али у интересантној ситуацији се налазе социалисте које у држави гледају класну институцију. Она би несумњиво имала интереса, у колико је у питању њихова политичка акција (штампа, зборови) која је изложена нападима полиције. Но с друге стране накнада штете коју они добијају треба да има извора у експлоатацији једног народа, т. ј. она није никако накнада оних који чине противправне радње. Они су дакле у ситуацији да бране један систем, и ако су против њега, да га бране зато, што им је потребно за развијање акције да раде слободно. Али то је карактеристично за њих. Они су на крају крајева, принуђени да бране сигурност у једном поретку, пре свега то, због тога и да траже одговорност, ма како то изгледало у резултату. Та сигурност се постиже, кад се систем правне државе доследно до краја изведе. Наравно, кад се узме у обзир да њихова теорија може више или мање да одговара стварности, њихов интерес је сасвим разумљив, па и њихово држање.¹

Овакав систем, који ми овде заступамо, назива се системом *гарантије*² (Fliniaux). Против њега се наводи најпре то, да он није довољно правнички, јер заборавља на то да одговорност државе има свој засебан основ, различит од основа одговорности чиновника која се односи на исти факт. Што се тиче овог аргумента, нама изгледа да он није ни од какве одлучне важности и да значи само стављање формалних момената изнад материјалних. Одговорност државе има основа у начелу ризика. Ово начело пак значи у ствари да је ради обезбеђења интереса трећих лица, целисходније и правичније да она сама одговара за акта својих органа, што ће рећи да се у целој овој ствари, с обзиром на суштину и смисао принципа ризика, има да узме као боље решење да држава одговара као гарант. Основ одговорности се не може посматрати на један чисто апстрактан

¹ В. Стенографске белешке о раду Уставотворног Одбора.

² То иначе не мора бити у једном позитивном праву, и закону могу лако водити рачуна о томе.

и формалистички начин, не улазећи у питање о суштини и смислу правног правила по коме се одговара. Када један критичар горњег гледишта сâм тврди да је она супсидиерна по својој суштини и када се овај принцип узима само по изузетку да би задовољио основне захтеве правичности, онда би и он имао, доследан себе, да извуче исти овакав закључак. Али други разлог може имати извесну важност : на име, одговорност државе као цивилна може да обезбеди од неповољне последице по трећа лица услед краћег рока застарелости тужбе против кривичног дела чиновника, за које је везана и материална одговорност. Али овај недостатак има основа не у специалној особини ове институције већ у опште и, што је важније, не видимо да би, у нормалним приликама, индивидуа пропустила или била принуђена да пропусти овај рок, када би у ствари имала бити још више побуђена да тужи што пре. — Међутим систем дерогације који се предлаже и који се састоји у томе да се индивидуа може обратити за накнаду штете држави или чиновнику, комплициранији је него систем гаранције. *Флинио* (Fliniaux) замишља ова четири случаја :¹ 1. Појединац тужи само администрацију, која осуђена има права на накнаду штете од појединаца. 2. Појединац тужи администрацију, али пошто је осуђен чиновник, и само још није исплатио свој дуг, администрација има дужности, али задржава право да се наплати од чиновника. 3. Ако пресуда против појединаца није изречена, већ само против администрације, администрација је у истом положају у коме је и у претходном случају. 4. Жртва се наплаћује од чиновника за један део, за други она има права да се наплати од администрације. Од ових случајева је само четрти могућ по систем гаранције ; први у погледу процедуре значи исто што и четврти, али из напоменутог практичног разлога не би га ваљало признати ; други и трећи су немогући по систему гаранције, али они у суштини не пружају никакве практичне користи појединцима, међутим могу створити посла државним органима. Ипак, то има своју логику. И она се састоји у томе, што се о засебном основу одговорности државе може говорити само онда када се прави разлика између аката у смислу функције и против функције. Али, кад се то одбаци, онда се не може примити у опште ни ово. Што се тиче система *obligatio in solidum* чини нам се да се он не може примити.

(1). Ако би се тај систем разумео тако да чиновник има да од-

¹ op. cit.

говара, и када није утврђено да ли је крив, онда би то, ако би био у стању да плати оштету, било неправично, пошто није дужан да поднесе ма и најмању жртву, материалну или моралну, ако би стварно био невин. Али то би било и непрактично, јер би чиновник, кад су у питању велике суме новаца, врло ретко био у стању да их исплати : практично је да сама држава исплаћује оштету, пошто је она сигуран платцац. (2). Ако се пак тај систем разуме тако, да чиновник одговара кад је утврђено да је крив, онда је за појединца индиферентно хоће ли најпре држава одговорати или чиновници, али за државу то није индиферентно, пошто, као што смо видели, чиновник не претставља никаквог сигурног платца. Отуда би био најбољи систем, кад би чиновник био главни дужник, а држава јемац, и то који би био дужан да плати оштету на место чиновника тек пошто буду сва правна средства за наплаћивање исцрпљена. У том смислу је аустријски закон од 12. јула 1872, Syndikats gesetz (Gesetz vom 12. Juli 1872, RGB № 112 womii zur Durchführung des Artikels 9 des Staatsgrundgesetzes vom 11. Dez. 1867. RGB. № 144 über die richterliche Gewalt, das Klagerecht der Parteien wegen der vom richterlichen Beamter in Ausübung ihrer amtlichen Wirksamkeit zugefügten Rechtsverletzungen geregelt wird). Његов § 1 одређује да се тужба подноси против самог судског чиновника, против државе или обојице и да судски чиновник који носи кривицу одговара као главни дужник, а држава на основу овог закона као јемац и платцац, али пошто су исцрпљена сва правна средства за наплаћивање (од чиновника).

Само у том случају можемо примити критику *Дигијеву* против ове одговорности. »У погледу практичном, то јест у погледу моралном, таква доктрина [да држава увек одговара, а држави чиновник] је врло опасна, јер она завршава фактом да укида потпуно сваку одговорност агента. Појединац знајући да је држава увек одговорна, обратиће се њој и никад агенту, ма колика била тешка учињена погрешка. Овај ће умаћи увек на тај начин приватној тужби. И он ће се дезентересирати све више за добро вођење функције. Без сумње, теориски држава може тражити од агента да јој врати суму у износу наплаћених оштета поводом једне личне кривице. Али, је ли ово враћање ефикасно? Да ли ће га држава извршити и, ако га изврши, да ли ће наћи једно имање које ће моћи да одговара? Реч је о чиновницима који нису наредбодавци и рачунополагачи; позитивно право против њих, за разлику

од онога што је учинило за чиновнике наредбодавце и рачуно-полагаче, нема никакву специалну гарантију у корист државе; и, заиста, било би тешко да их организира. Колико обзира страних праву и, ако хоће да се каже све, обзира изборне политике ће показати свој утицај и спречити сваку ефективну тужбу против кривог функционера. Заиста, признати да држава директно и у целини одговара за сваку штету проузроковану личном погрешком ма кога чиновника, то значи свести личну одговорност агената на ништа; и то је озбиљно опасно за добро вођења функција.¹ Али иначе не можемо примити његову аргументацију у колико се она односи на то да докаже тезу да чиновник и држава одговарају сваки искључиво у једној одређеној граници или сфери. Ако би држава одговарала за чиновника као јемац или кад би се могао отстранити утицај политичких момената, онда се тиме никако не укида лична одговорност чиновника ни теориски, ни практично.²

3. У нашем Уставу се каже да држава одговара и за незаконите и *неправилне* радње. По једном мишљењу кад у Уставу не би стојало да одговара и за *неправилне*, онда би она одговарала само за незаконите. На име прави се разлика између незаконитих и неправилних радња. Незаконите су кад су повреда једног правног прописа; неправилне су кад су повреда једног техничког прописа. Тако на пр., кад један поштар не би депешу на време однео, он је учинио један неправилан акт и држава не би одговарала, кад не би стајало у уставу да држава одговара за неправилне радње. Овакво тумачење, као што се види, почива на једној ствари и одвећ несигурној. Да је случајно уставотворац рекао *незаконите* у место неправилне за читаву категорију аката, држава би била ослобођена. — Оно се међутим и не може одржати. Неправилне радње по нашем мишљењу су и незаконите. Један поштар, који не врши своју дужност правилно, не врши је законито. Дужност (правна дужност) једног поштара је да своју функцију врши правилно:

¹ Coexistence des actions [en responsabilité contre l'administration et contre les fonctionnaires publics (Revue de droit public, Janv.-Févr.-Mars 1923. ст. 32).

² Напоменимо при крају овог одељка да је увођење општег начела, као што је чл. 18. У., добро, као што је то увек, пошто уклања могућност контрадикције тако да при једној функцији важи једно начело одговорности, у другој друго, или, што је још горе, да један исти акт истих људи један пут чини основ одговорности и други пут не (Feissier, De la responsabilité de l'Etat, p. 229)

ако је врши неправилно, он ради незаконито. Разлика која се повлачи почива на строгом или тачније апсолутном подвајању материјалних (техничких) аката од правних, које је у основи погрешно, пошто и ова акта спадају у сферу права.

Поред овог тумачења код нас се јавило такође јоште једно друго, веома либерално у погледу заштите права. По том тумачењу одговорност за »неправилне« радње има да значи одговорност за ризик.¹ У истини, тешко да би такво тумачење одговарало у потпуности законском тексту. Одговорност за ризик није никаква одговорност за *неправилност*. Ту је увек све правилно — па ипак дешавају се по једној нужности извесна оштећења појединача, која могу захтевати да буду накнађена. Дао би се ипак проширити овај појам, у колико се у *результату* показује да је једно лице оштећено на неправичан начин. Питање је у колико је то потребно и, с друге стране, у колико је то целисходно. Изгледа да то није никако потребно, пошто постоји начело једнакости, а ти случајеви се највећим делом дају свести на њега, на начело које данас у правној науци добија све веће важности баш по својим практичним странама. У колико не могу, постоји начело ризика које спада међу одредбе цивилног права и које оно уводи, и ако су оне *општег* значаја. Није целисходно, јер би се дало и сувише ширине примени ове одговорности, и боље је да га законодавац, као и јуриспруденција, остварују од случаја до случаја према захтевима правичности, како се они схватају у једном моменту. Ми не можемо примити, са гледишта целисходности да постоји начелна немогућност, начелна незгодност да држава одговара — јер, насупрот томе, не можемо исто тако примити да грађани трпе због вршења државних функција на један неправичан начин. — Под појам неправилних радњи пре би се дала подвести одговорност по начелу богаћења без узрока, које се обично веже за безправност — што није и противправно, што би дакле било на неки начин неправилно.

Појам неправилних радњи, дакле, не можемо узети ни у првом ни у другом смислу. Он означује, по нашем мишљењу, просто, то, да се при раду тражи једна нормална брижљивост

¹ В. реферат проф. Д о л е н ц а у Споменици II Правничког Конгреса у Љубљани о накнади штете за неправилан притвор.

В. такође : Marco Sonpitel, Docteur en droit de l'Université de Paris, Les libertés publiques d'après la Constitution du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, 1927, ст. 144.

и марљивост. Па само кад је акт везан (строго одређен законима), онда је то противправност, а не кад је акт технички где орган има слободе да ради по стручним правилима, или је акт дискреционе власти где орган има да ради по индивидуалном нахођењу. Што се тиче прве врсте аката, неправилност радњи се јавља нарочито при јавним радовима. Ту може рђаво извршење посла због техничке невештине, погрешних предвиђања услова да има за последицу оштећења права појединаца.¹ Што се тиче друге врсте аката, ту се тражи сигурно да орган не сме радити у личном интересу и интересу страном служби (да злоупотреби власт), али не сме ни да прекорачи извесну објективну границу правилности. Ако полицијска власт има права да конфисцира поједине бројеве листова, то не значи да она сме да ту ради произвољно, и поред тога, што би по Уставу и законима имала извесне дискреционе власти. Она не сме у најмању руку да шиканира листове ; али она не сме, по нашем мишљењу, ни да врши забране које би суд стално поништавао.

У нашој пракси, у нашем политичком и социалном животу, поред поменутих примера за једну и другу врсту аката, има доста и других примера, чак грубих. Тако на пр. случај са једном школом у Македонији, која се срушила и, чини ми се, убила или тешко повредила учитељицу. Или случај са експлозијом муниције у Крагујевцу, јер нису биле предузете потребне мере сигурности. Или, најзад, жалосни пример недовољна безбедност грађана у животу и имању од качака и разбојника због недовољних или недовољно вештих мера полицијске власти. Свуда се ради, обично, или о техничким актима или актима дискреционе власти и свуда се може доказивати да држава није правилно извршила своје функције, јер није показала потребну марљивост или умешност. И сигурно ти случајеви спадају у категорију одговорности државе, у колико су узрок за такве појаве административни акти, акти административних власти.²

Кад је реч о држави, онда се може поставити питање да ли ће се од државе тражити нормална марљивост каква се тражи

¹ Какве све последице то има, в. на пр. Ferraris, *Diritto amministrativo*, p. 417.

² О немогућности, која би правдала државу, могло би се говорити само кад би се радило о рату, јер онда држава није у стању да изводи многе ствари. Али то још не значи да ту нема никакве одговорности државе. Напротив, може је лако бити, само ако то захтева какав правни принцип, а такав ће бити много пута начело једнакости терета или ризика.

по јавном мњењу од других лица или још нека већа, а на име да она испуни све захтеве које захтева наука у једном послу. За државу добро организовану и која претендује да је културна, могли бисмо усвојити овај захтев. Али ни за њу не би можда ваљало држати се одвећ строго овог захтева него се обазирати на евентуелне практичне тешкоће, које могу бити велике.

Ова нормалност, која се тражи овде, тражи се у погледу одговорности државе, т. ј. да би држава одговарала. Ту се пита да ли је држава, јавна администрација, у своме раду испунила потребне услове. Али није реч о нормалности која се тражи од органа при раду, јер та нормалност има друге критериуме, засноване на начелу кривице (субјективне). Ове две нормалности се могу и поклопити, али не морају. Нарочито, као што ћемо одмах чути, могуће је да се орган ослободи за извесне кривице, али да држава за њих ипак одговара (В. т. 5 овог одељка).

4. Према чл. 18 Устава ми мислимо да је немогуће да се законом уводи синдикална одговорност ма које врсте чиновника, као на пр. судија који би се пре свега имали да узму у обзир. По чл. 18. у опште у свима случајевима, за све врсте чиновника, држава одговара, а држави чиновник. Други смисао овај члан и не може да има нипошто. Такав смисао би био да се чланом 18 само гарантује да ће држава одговарати на место чиновника, ако овај не би могао да по своме имовном стању врати дуговану накнаду штете или да је појединцу дато поред права да тужи чиновника такође и право да тужи државу. Али чл. 18. не може имати такав смисао (т. ј. један или други), јер у њему се сасвим одређено каже да ће држава одговарати појединцу, а држави чиновник. У осталом, цео члан има смисла само кад има такво значење, пошто се иначе подразумева и у Уставу се каже да ће сâм чиновник одговарати. Али у ствари друго тумачење би значило то, да од воље појединца зависи хоће ли појединац тужити чиновника или државу. Међутим то је искључено, јер чл. 18 сасвим одређено прописује да има тужити државу.

На основу тога можемо закључити да је Syndikatsgesetz неуставан, у колико допушта појединцу да може тужити директно самог судију и да у толико, према чл. 142 Устава којим се укидају неуставни закони, не може да важи у Словенији и Далмацији.¹ У толико пре што оваквим решењем извесне те-

¹ Наше мишљење кад се има сматрати да су укинута неуставни закони, имали смо прилике више пута да изразимо.

шкоће отпадају саме по себи, када се усвоји једно овакво гледиште. Тако на пр. не би могао, како ми то мислимо, бити надлежан за суђење онај исти суд (друге инстанце) који је по уставу надлежан да даје претходно одобрење. Нека питања, као питања о §-у 1. реченог закона остала би у важности, јер нису у супротности са уставом. Иначе остаје савршено могуће да судије одговарају само за *dolus* и *culpa lata* пошто се не може узети да је устав регулисао и питање *kad* (под којим условима) одговарају чиновници и да га је решио у истом смислу, — што ћемо доказивати у засебној расправи.

Друга је ствар да ли је тај закон бољи или гори од чл. 18 Устава са правнополитичког гледишта. О томе смо већ напред дали свој суд.

5. Ако чл. 18 Устава тражи да радње буду противправне то још не значи да он тражи да ће држава одговорати само у случају кад органи буду криви и лично одговорни. Факта, ради којих држава одговара, нису само кривице њених органа, које им се уписусу и за које их држава накнадно може тужити. Поред њих постоје кривице за које органи не одговарају правно. На првом месту то су кривице, које су *нужне* при послу, кривице неизбежне код сваког нормалног човека, и које се због тога не уписују чиновнику већ држави приликом чије функције и у чијом интересу се дешавају такве кривице. Одговорност чиновника и за такве погрешке парализирала би њихов рад, пошто би морали бити јако опрезни. Како се то правда у опште, и на посе са гледишта једног позитивног права, које не предвиђа изрично ослобођење чиновника од таквих кривица — то може бити веома деликатно питање. Према трећим лицима то остаје противправни акт, одн. један погрешан акт, али у односу према држави то није. Нема сумње да ће се то објаснити такође начелом ризика али детаљно објашњење боље је оставити за чланак о одговорности чиновника. Да будемо схваћени правилно, навешћемо као пример да има на пр. један нужан проценат погрешака при откуцавању телеграма или при бројању новца.

¹ Проф. К р е к, који иначе изгледа стоји на гледиште да је *Syndikatsgesetz* уставан, јер не поставља никако његову уставност, обратио је пажњу, оштроумно у колико је то могуће, на сва питања одн. тешкоће које се јављају. *Organizacija sodišč po najnovjšem zakonskem načrtu*, Ljubljana 1924, st. 141—142.

Али ту иду такође и они случајеви, где нема у опште кривице чиновника.

Постоје, на име факта, ради којих не може нико бити крив. Осим погрешака, од којих се органи ослобађају зато, што су то погрешке нужно везане за посао (тако да се због тога преносе на правно лице) и о којима је напред било речи, има погрешака које су неизбежно везане за организацију или за државне потребе. Тако на пр. немогуће је утврдити ко је од органа учинио један деликт, пошто је, практично, немогуће организирати једну сигурну контролу. Такав је случај са војницима који пролазе један за другим (у рату) и нанесу штету у становима где су били смештени по реквизицији. То би такође била одговорност везана за егзистенцију или суштину правног лица.

Интересантно је напоменути, како у Француској судови урачунавају у погрешку јавне службе, државе, када одбијање извршења једне судске одлуке не долази само од једног административног изолованог чиновника већ од једне групе, нарочито од изборне скупштине. Тако на пр. један председник општине одбије да изврши судску одлуку, и у свом отпору, он је подржаван од општинског одбора. Државни Савет сматра да је новчано одговорна сама држава.¹ Напгиоу, богат у идејама и окретан у тумачењу, сматра да у таквом случају председник, само ако је, по његовом мишљењу, уживао потпоре не само од одбора већ и од становништва, врши једну »природну« функцију (т. ј. он својом функцијом не врши закон него потврђује солидарност комуналне групе и њених органа), и за то је само тело одговорно. Ми бисмо рекли, ту општина одговара, јер су сви грађани извршили један такав акт, а они су ти који чине прави субстрат и смисао општине. Случај, који ту имамо, такав је да су сви криви, али да баш зато у том моменту лична одговорност се *квалитативно* преображава и постаје *општа*. Како би оваква једна одговорност имала да се обележи у односу на одговорност по ризику и на одговорност колективну, морамо то пустити по страни.

Али питање, за нас важно, јесте да ли одговорност државе може да иде још и даље, тако да би држава одговарала и за административна акта највиших државних органа, као и за законе, кад су они такви, да не пружају довољно гаранције.

¹ Jèze Principes I p. 299. В. ту и за О р и у-а: Note dans Sirey, 1911—3—137.

за обављање једне јавне функције и то обављање постаје неправилно и производи велике штете. Код нас су актуелна питања о »буџетским немогућностима« или недовољној обезбеђености живота и имања у извесним крајевима. Ми смо чули још у самом почетку како стоји ствар у опште ; како стоји кад се ради о противправним радњама, чућемо одмах (тачка 6.) и одговор на то питање. Пракса међутим стоји пред суптилним и тешким задатком да одреди у колико су за извесне појаве криви буџет или закон, и у опште акта врховних државних органа и у колико административна акта која спадају под судску контролу.¹

6. За коју врсту противправних аката држава одговара? Ево како стоји ствар у овом погледу. Докле држава на пр. по принципу једнакости терета може да одговара и за сам закон, она не може да одговара за противправне, т. ј. неуставне законе у њиховој конкретној индивидуалној примени. Јер, да би она могла одговорати и за овакве акте, потребно је да је претходно дата могућност да се врши судска контрола над тим актима. То пак постоји, као што је познато, у земљама где суд цени уставност закона. Али што се тиче уредбе, ту је одговорност могућа, пошто уредба стоји у погледу своје законитости под контролом суда. Разуме се, појединац може тражити накнаду штете само ради једног конкретног акта, који претставља примену закона. Другаче у погледу одговорности не би ни било могуће ни у оном случају, кад би се судским путем могле поништавати целе уредбе. Најзад што се тиче оних аката административних које врше »политички« органи, скупштина и краљ, — нема никаквог разлога да се не прими одговорност за њих. И ако они сами не могу бити поништени, они остају противправни и не треба сматрати да су изузети од одговорност докле их сам Устав не изузме. Овакво тумачење је несумњиво либерално и може му се пребацити противречност, која би се састојала у томе, да се допушта констатовање противправности аката, а да се ипак не допушта њихово поништење, јер та акта су обично т. зв. акта владе, која се поништавају. Но то тако само у ствари изгледа, пошто накнада штете претставља једну мању санкцију, и њен смисао би био само да се по сваку цену заштите индивидуална права, ма каква

¹ Колико је у правној држави важно питање безбедности види се по томе, што у Француској Декларације Права признају као специално, и то фундаментално право — право на безбедност.

судбина аката иначе била. Права тешкоћа би била у томе, што редовни судови имају да утврђују незаконитост тих аката. Али у једној земљи, где начело поделе власти није изведено строго и где нема традиција утврђених да би се оно сматрало као нека врста обичајног права, зашто се не би ишло за принципом легалности, као за главним и примарним циљем права?

Ми не верујемо да би судови пошли за овим решењем; али ми сматрамо за дужност да обратимо пажњу да оно изгледа могуће и да има озбиљних аргумената за себе. Исто то би имало да важи и за »акта владе« кад спадају у компетенцију административних органа. — Овакво решење у погледу административних аката одн. аката владе није противречно са горњим решењем које смо дали о неуставним законима. Јер, ту кад је реч о неуставним законима, ту се одговорност државе, дакле накнада штете, појављује као једна већа санкција од непримењавања (закона) у конкретном случају или је свакако равна њему. Овде пак на сваки начин је дистанца између једне и друге санкције, поништења акта у целости и накнаде штете така да је накнада штете једна мања санкција, и да се, према томе, може у недостатку прве употребити она у интересу заштите индивидуалних права. Колико то практично значи, види се по томе, што се на пр. у француском праву осећа тенденција да се свуда где је могуће, па и у случају аката владе, осигура бар накнада штете. Овакво решење има за себе и тај логички аргумент, да је у овом другом случају реч о административним актима (у материалном смислу) а не о норми, закону у материалном смислу.¹

7. Одговорност државе се јавља при оним актима, који су проузроковали оштећење. Проф. *Ориу* је назвао те акте актима *извршења* и конструисао једну теорију, по којој су акт одлуке и акт извршења увек одвојени. Овакво одвајање није тачно, јер један исти акт може бити акт одлуке и акт извршења, тако да се оштета и одговорност везују за сам акт одлуке, као на пр.

¹ Вредно је овде чути какву је критику ставио италијански писац *Ранелети* против тога да би се одговарало за законе или акта владе. [В. *La garanzia della legalità nella pubblica amministrazione*, Napoli 1923. По реферату у *Rivista di diritto pubblico*, Aprile 1924]. Његов аргумент се састоји у томе да »је немогуће да се за акта за која је законодавац и з р и ч н о порекао ма какав спор пред административним судовима, може допустити прећутно спор пред обичним судом«. У колико то може бити тачно, можемо лако закључити према горе изложеном.

за акт пензионисања. У ствари дакле појам акта извршења треба узети у једном ширем смислу, тако да он обухвата сваки акт којим се може повредити субјективно право. Само тај акт има да буде извршен тако, да ту може бити речи о накнади штете или да је он део једног сложеног акта, једне сложене процедуре, па је он последњи котур у беоцугу, те се може сматрати као његово извршење. За прво је пример одлука о отпусту једног чиновника, јер са одлуком истовремено је чиновник и отпуштен. Пример за друго је кад министар ликвидира уговор о набавци, што чини само један момент операције набавке.¹

8. Одговорност државе се може посматрати и у вези са дужношћу појединаца да се покоравају. Ово питање се може поставити само при неким административним актима (пошто има и таквих административних аката, која се примењују а да ту воља појединаца не игра никакву улогу као на пр. кад један чиновник буде пензионисан). Али изгледа нам да то не може имати утицаја. Да би држава била ослобођена одговорности, потребно је да појединац има *дужности* да се не покори. Али, кад овај има само права, онда његово покоравање не може избрисати карактер противправности на акту државног органа. Ако се он покорио, а није морао, значи да је претпоставио одговорност државе, т. ј. једну накнадну акцију. По данашњем позитивном праву, па и нашем, појединац има само права, а и тешко би у опште могли примити да се на појединца свали толики терет да би имао дужност, јер би онда од њега тражили да се о законитости стара као орган.

Практично, важно је питање да ли појединац може својом тужбом да обустави своје извршење незаконите радње. Принцип

¹ О р и у примењује своју теорију о разликовању момента одлуке и извршења у погледу врсте спорова. Мерама извршења по њему одговара спор потпуне јурисдикције (*de pleine juridiction*), другим мерама пак спор за поништење аката. Оваква подела има смисла кад се спор пуне јурисдикције схвати као спор и са накнадом штете. Али, ако он треба да се схвати као спор у опште за повраћај субјективног права тако да управни суд поништава акт и доноси одлуке о правима, онда није потребно да један акт буде извршен и буде нанео оштећење појединцима и, с друге стране, да је спор за прекорачење власти спор у коме није ангажовано субјективно право већ само интерес. — Међутим не изгледа никако основано да се узме да је појединац дужан да сачека и извршење, па да онда води субј. спор, а дотле да води само објективни спор, не позивајући се на субјективно право. — Ми бисмо имали пуно још ствари развијати о томе; али за то овде није место. — *Harriou, op. cit. p. 454—455*

је да не може, и тако је на пр. по француском и нашем праву. То се објашњава карактером администрације као власти која има спонтаност и самосталност у раду и могућност да спроведе своје одлуке. Ипак има момената, који то ублажавају, али овде ми не мислимо да их излажемо¹.

9. Што се тиче оштећења, узима се да она морају бити: 1. директна, »без каквог интермедиерног факта« и 2. да имају вредности које се могу оценити (измерити) материјално, прелазећи, како се обично каже, просте незгоде суседства. Али, да ли ће бити директна »без икаквог интермедиерног факта« изгледа нам да нема никаквог апсолутно сигурног критериума. Има једна граница, у којој ће од нашег схватања о правилности зависити решење у корист или на штету појединаца. Тако на пр., кад су овце реквириране или су у отсуству власника дохваћене пројектилама, цео свет ће признати власнику право на репарацију. Али, ако је овај, налазећи се на бојној линији, приморан морално или чак принуђен материјално од војних власти да евакуише своју кућу, да води са собом стоку (да је неби напустио) и на своме тешком изгнанству он не нађе где ће их сместити или хранити, и животиње полипшу од хладноће и изнурености, без икакве његове кривице, могло би се поставити питање да ли ће држава бити дужна да му плати накнаду штете. Оно би се поставило нарочито у том смислу да ли је заиста власник био морално принуђен и да ли баш заиста није крив, ако на пр. у брзини и збуњености није изабрао најбољи пут. У другим случајевима такво питање ће се јоште са више права поставити. Како ћемо или управо где ћемо пресећи ствар зависи не само од оцењивања факата већ од гледишта правичности.²

¹ За француско право в. Nançiou, op. cit., p. 440—441.

² Од интереса је данас забележити да се у модерном цивилном и јавном (административном) праву може утврдити тенденција да се уведе одговорност и за моралне повреде. Оваква тенденција не мора бити материјалистичка, пошто и морална добра имају у данашњим односима једну економску функцију. Тако на пр. поред тога што се граница увек не може оштро повући, повреда извесних моралних добара значи истовремено материјално оштећење, и најзад данас се новцем могу посредно да створе услови за добијање моралних добара (накнада штете може у најмању руку да олакша бол на тај начин, што ће људи моћи себи да нађу забаве и у њој забораве за тренутак морални бол). Разуме се да је то на крају крајева ствар осећања, ствар моралне осетљивости. Али питање је да ли би та осетљивост била оправдана, када морални бо-

10. Овај члан се односи на ситуације које нису уговорне. На име, њиме држава прима обавезе да ће одговарати за повреду закона од стране својих органа. Та одговорност се не претпоставља, и она се има да регулише изрично. Без тога члана би одговарали сами чиновници, пошто су они ти, који су учинили незаконите акте. Што се тиче уговора међутим, ту држава самим закључењем уговора, прима на себе да ће испунити те обавезе. Ако је за први случај потребно да држава прими на себе обавезе законом, овде је довољно да је то примила једним конкретним актом, уговором. У суштини не постоји никаква разлика између једног и другог случаја: то су два начина на које држава прима обавезе. Али погрешно је у основи, ако се мисли да постоји разлика у суштини саме одговорности и узме се да држава одговара код уговора без обзира је ли чиновник крив или није и одговара и за личне погрешке у смислу напред наведене *Дигиуеве* теорије. Када држава не испуњује уговор без икаквог оправданог разлога, онда је увек њен чиновник крив. Теорија која прави разлику између кривица државе и кривица личних, принуђена је да овде пређе преко ове разлике.

Тако сам *Дигиу* у својој полемици са *Мезом* поводом једног случаја из 1909. (*Compagnie commerciale de colonisation du Congo*). *Дигиу* своју полемику завршава цитирајући речи министра колонија: »Не ради се дакле о одговорности приликом рђавог функционисања јавне службе; и логично је да одговорност уговарача-државе¹ постоји чак када неизвршење уговора резултира из личне погрешке агената«. У ствари, по тој теорији држава би могла примити обавезе из уговора само у колико то нису погрешке личне. Личне погрешке остају такве и не могу

лови имају једну економску функцију. Ми хоћемо овде само да укажемо да и то може имати етичког оправдања са гледишта да треба накнадити све што се може накнадити. Кад се води рачуна о економској функцији моралних добара, онда многа питања изгледају оправдана са моралног гледишта, чак и онда кад она изгледају на први поглед лишена сваког оправдања (тако на пр. питања о научној својини, о научним проналасцима и др.).

Чубински у полемици са Др. Ч. Марковићем је тачно приметио да никаква накнада не може да врати у потпуности што је оштећено. Види Др. М. Чубински: *Права оштећеног и принцип накнаде штете* 1924. (П р а в н и к). Др. Ч. Марковић: *Новчана репарација за моралне штете*, Архив III, бр. 4, ст. 275—277.

¹ *Traité*, 1911, ст. 550.

постати државне, како при повреди закона тако и при повреди уговора. Одговорност државе и за личне погрешке можемо тражити само са нашег гледишта, пошто по њему држава одговара и за такве погрешке. Иначе не би остало ништа друго него да се узме да држава при закључењу не ступа у односе преко органа већ директно сама!

11. У погледу поступка важно је споменути да је код нас уведен систем, по коме су једино грађански судови надлежни за одређивање накнаде штете (чл. 18. У.). По чл. 34. зак. о Држ. Савету и управним судовима, управни суд може само да један акт поништи (тзв. спор поништења, анулације), али не и да додели накнаду штете. Но то значи да управни суд није у опште надлежан за једну врсту случајева. То су случајеви, када је акт државног органа такав, да је он у ствари једна мера извршења тако да се појединац може жалити не против поништења акта, јер такав акт је већ учињен, него само може тражити накнаду штете. У свима таквим случајевима, и ако је у питању један акт државне власти, надлежним се појављује једино грађански суд тако да њему истовремено припада да испитује у колико је закон повређен. То не би повлачило никакву последицу за собом, када би грађански судови иначе испитивали и законитост аката управне власти: али они испитују само величину накнаде штете, не стављајући више у питање незаконитост аката. Отуда у поменутим случајевима настаје последица да грађански судови прекораче своју надлежност. То очевидно говори у прилог тога да сам Државни Савет треба да одређује и накнаду штете, јер и овакви случајеви би одговарали потпуно његовој компетенцији.

Али поред овог разлога постоји још један други, дубљи. Нама се чини да није много логичније да један суд цени акт, а други извлачи последице из тога. Ако имамо поверења у Државни Савет да му можемо дати да оцењује што је важније, сам акт, онда можемо да му дамо и оно што је мање важно, накнаду штете. То је и економскије и за државу и за појединце, што је јасно само по себи. Када се узме у обзир да иначе граница између приватног и јавног права није прецизна, можда код нас баш и нешто више него што би требало, то сматрамо француски систем по коме накнаду штете одређује управни суд, као најбољи, наравно комбинујући га са оним решењем одговорности какво је дато нашим уставом. Наш закон о Држ. Савету пошао је у пуно ствари за радикалним француским системом, а није и у овоме.

Међутим нама изгледа да се не може узети да грађански судови, који одређују накнаду штете после поништења акта који је учинио управни суд, ставе у питање поново законитост аката. Такво решење водило би једној безизлазној ситуацији до евентуалног конфликта у пресуди једног и другог суда, пошто је Касациони Суд надлежан само за конфликт надлежности, а не пресуда. Али, и независно од тога, у интересу јединства државе ваља законе тумачити тако да сваки суд има да остане у границама оне надлежности коју је одредио закон директно : ми не можемо узети да судови имају права да врше контролу над другим судом.

12. По нашем уставу од примарне је важности да се утврди када се има сматрати да је један акт учињен у служби. То је међутим оно, што ми имамо права претпоставити у овој расправи, у којој је реч о одговорности државе и, према томе, о граници докле се та одговорност простире. Али ипак потребно је задржати се и на томе барем у најкрупнијим потезима.

Када је у питању једна материална функција, онда је са свим лако одредити када је један акт учињен приликом решења функције, јер лако је на пр. утврдити када један професор држи предавања или један машиновођа управља машином. Али деликатно је утврдити када је у питању једна правна функција. Лако је чак и ту утврдити када један чиновник *у опште* и никако не врши своју функцију. Тако на пр. један поштански чиновник, кад упери револвер кроз прозор на једно лице, чини један акт који нема никакве везе са његовом функцијом. Али када је он у вези директно са државном институцијом и *чак при функцији*, онда је тешко и на тај случај управо овде се и мисли¹.

По нашем мишљењу у том случају има да се питање реши у смислу критериума да ли један акт важи или не важи. Ако

¹ Тесје наводи, као примере противправних радњи које се још сматрају да су у служби, следеће: факта службе су на пр. заповест официра пристаништа за улазак и место лађа у пристаништима, посете агената санитарне полиције, интернирање (*l'internement*) у болницама путника осумњичених да су заражени епидемичном болешћу, испитивања (*investigation*), мере реда и акта репресије полиције у ужем смислу, транспорт и подела кореспонденција, експедиција и достављање депеша помоћу персонала пошта и телеграфа, оверовања при царишењу и т. д. Свуда ту чиновници врше службу, али су је вршили на један незаконит начин (В. Teissier, *op. cit.*, p. 205.).

не важи у опште, што ће бити у случају тзв. непостојећег акта (*inexistant*) и једног ништавног акта (не дискутујући овде о могућности ове разлике), онда тај акт има да се сматра као акт који није учињен у служби. Овакав критериум нам изгледа као једино у сагласности са правом, које води рачуна само о вредности акта. И то је оно, до чега нам је стало у првом реду и што сматрамо као несумњиво тачно, допуштајући да се о првој тачки води дискусија.

Да законодавство одређује извесне материалне, практичне критериуме, не треба нарочито спомињати; као и то да и јуриспруденција може имати активног удела у томе и најзад да постоји читава једна скала од аката који, иако не одговарају законима, остају у важности потпуно, и не производе уопште никакве последице. — Дискусија би могла бити само у томе да ли би требало узети да држава одговара за акт једног чиновника, и да се тај акт сматра као акт учињен при вршењу функције и онда, када би се чиновник послужио државним апаратом као средством. Тако на пр. ако би се један срески начелник послужио жандармима да изврши један злочин. Решење овога питања зависи просто од тога колики ћемо домашај дати принципу ризика, и нема никаквог чисто логичког критериума о томе, већ има само извесних момената који представљају границе, какав је онај горе.

Горње разликовање је слично са оним између релативног прекорачења надлежности и апсолутног, али није исто. Слично је у колико је сваки противправан акт истовремено и прекорачење власти, а различно је у колико се разликовање на релативно и апсолутно прекорачење власти врши по другим критериумима, и ако практично ипак не мора да се разилази потпуно од првог већ је због горње сличности вероватно да ће се укрштати. Овакво разликовање ми не можемо притими, јер за право није важно само по себи колико је то прекорачење већ какве има последице у праву, на првом месту какву вредност има. — Што се тиче кривичноправних дела за која има чиновник несумњиво да одговара пред државом, пошто је увек у таквој ситуацији крив, она су увек таква, да повлаче за собом ништавност акта. Законодавац који би кажњавао кривично дело једног чиновника, а не би његов акт огласио као неважећим био би у контрадикцији: јер сваки кривичноправни акт значи један противправан акт и то који се обележава као најтежи и најкрупнији.

По истом принципу има да се реши и питање о томе под којим условима ће држава примити на себе одговорност за радње тзв. *фактичких функционера*. Природно, то питање значи, кад ће се једно такво лице сматрати за функционера и његове радње за пуноважне. Проф. Жез, који је први систематски обрадио ово питање на врло интересантан начин¹, иако прави разлику између функционера који су неправилно постављени и правих фактичких функционера који нису никакони постављени, при решавању овога питања сматра као одлучан момент да ли је било вероватно да је један функционер прави функционер, под претпоставком да је у многим случајевима (управо у једној категорији случајева) то у интересу континуитета функција или у интересу мира, али по нашем мишљењу можда не водећи довољно рачуна о томе да и појединци имају дужности у извесним ситуацијама да знају кад се један човек има сматрати за функционера и да имају права да се бране. Основа одговорности државе за радње таквих органа лежи дакле у томе, што њихова акта имају правну вредност. Ако би се пак хтело да испита зашто имају вредности, закључило би се да на крају крајева основ лежи у ризику државе, на име у томе што је било могуће да се појави један такав случај било да је било баш потребно и корисно или да је просто тако морало бити под претпоставком да се тиме одржава правни поредак. Тако бар нама ствар изгледа. Што се тиче проф. Жеза, он нарочито наглашава, као што је речено горе, момент да је народ могао оправдано веровати или још уз то да је народ одобрио, пристао. Овај момент, му је нарочито важан у револуционарном добу. То је принципиелно оправдано, пошто је чак и идеално да право базира на свести. Али проф. Жез претерује када акта револуционарних органа сматра као обавезна за владу која дође: нова влада ће радити само по своме нахођењу и може признати, али не мора акта раније владе.

То важи како за делимичну рестаурацију власти у доба револуције тако за потпуну која се није могла одржати. Јер сваки нов правни поредак чини почетак за себе и није везан ранијим. Другим речима правна акта једног фактичког функционера могу да важе само кад се одржи иста група на власти, и онда ће основ за вредност аката фактичких функционера

¹ Les principes généraux, 1911. Одељак Les fonctionnaires de fait.

бити примање и одобравање од стране народа. Што се тиче одговорности државе, она ће у таквим случајевима постојати само за акта признатих органа¹.

13. Ми смо овде износили смисао чл. 18. У. Али поставља се питање да ли се тај члан данас може да примењује од стране судова. То питање састоји се у томе да се утврди да ли суд може да примењује само законе или може примењивати и уставне прописе. Наш Устав је одредио да су судови независни и да суде по законима (чл. 48. и чл. 109.). Али он није ништа рекао о томе да ли судови не би могли примењивати и саме уставне законе, кад је то могуће и потребно. Било би и сувише усиљено тумачење, ако би се узело да је Устав тиме регулисао и једно такво питање. Према томе, само онде где је законодавац одређивао да се има да донесе закон ваља сматрати да је ту суд надлежан да примењује само закон. И одиста, да судови примењују Устав, то је сасвим могуће. Као што акта владе могу бити садржана и у обичним законима, онако исто не мора бити аката владе увек онда када су извесна акта регулисана уставом. То ће рећи да суд може да примењује и уставне прописе. Прво је тачно из разлога, што нема одиста никакве нужности да би се од судске контроле ослободила само акта заснована на Уставу, пошто природа самих аката (њихова унутрашња вредност) може бити меродавна за то, а не и на чему је заснован. Свако друго тврђење је априористичко и дошло је под утицајем *идеје власти*. Тако на пр. нетачно је тврђење проф. Каре де Малберг који налази карактеристику аката владе у

¹ Оба горња питања (кад се један акт сматра као акт функције и када се акта фактичких функционера урачунавају држави) не решавају се на основу принципа ризика већ само: на основу објективне везе акта са службом, што се тиче првог питања, а на основу појма права у крајњој линији, што се тиче другог питања.

На истој основи решавају питање на пр. Жез и италијански писац V i t t a и код обојице је од важности момент да ли је публика веровала одн. да ли је могла веровати (да ли је оправдано да верује у вези са другим објективним моментима). И разлика је само у томе, што је један, Жез, давао решења либералније, други, Вита, ригурозније или конзервативније према томе како схватају у крајњој линији суштину правног поретка и колико им је стало до интереса трећих лица. Такав значај има полемика коју води у својој расправи са професором Жезом, за чију концепцију налази да је под утицајем енглеског *commun law*. В. Жезе, напред цитирано дело ; Cino Vitta, Il funzionario di fatto, Rivista di diritto pubblico, Set. Ot. 1923. Проф. Вита даје леп преглед позитивних права почев од римског до модерних.

томе да су засноване на уставу¹. У таквој теорији има истине, што зацело постоје извесна акта, која су дата уставом, и која не могу бити ограничавана обичним законом, и то баш акта владе. Али то је сав значај тога да су заснована на Уставу и, сем тога, таквих аката може бити и код судске власти, мада у мањој мери. Овакво разликовање по нашем мишљењу може имати важности по природу органа, јер има органа који су засновани на уставу непосредно или по начин како је извршено организирање државне власти, при чему влада једна условљеност у погледу тога шта ће пре а шта доцније доћи. Не може међутим имати битне важности у погледу вредности аката (је су ли она у сагласности с правом или су против-правна), њихове садржине (у колико су органи слободни) и одговорности државе. — Друго је пак тачно из разлога, што Устав може лако наћи за потребно да извесне акте стави под судску контролу — дакле у суштини из истог разлога. Разлози, због којих се нешто изузима од судске контроле или ставља под њу, не поклапају се са јерархијом нижег и вишег акта.

Не мора бити речи само о индивидуалним (административним) актима, већ такође и о општим актима, т. ј. може бити речи и о томе да суд примењује директно извесне уставне прописе. Ствар је добро позната кад се ради о примени закона, па се испитује њихова уставност. Али ствар није довољно расветљена кад нема претходног законског прописа. Ни где не стоји у Уставу да мора увек бити закон оно што мора суд примењивати, тако да је могуће да суд примењује и уставни пропис онде где би се Устав могао у својој садржини употребљавати. Зато је само потребно да је закон одређен до извесне границе. Практично је тешко одредити ту границу на један прецизан начин, пошто су закони по својој садржини више или мање *општи* и по томе више или мање одређени. Због тога ту игра улогу и *воља* законодавца (уставотворца) и интерпретатора, јер се граница може повући и мало више и мало ниже, и овде и онде. У овом конкретном случају изгледа да је потребно да се он сам за себе разуме, да садржи сам за себе једну мисао — што чини претходни услов увек и свуда, и, затим, да се зна који је суд надлежан. Знати пак ово, није тако тешко како то изгледа. Пошто су административни судови ограничени на поништавање аката, то ништа друго не остаје него да су надлежни за накнаду штете редовни судови. У осталом,

¹ *Téorie générale, I. Les actes de gouvernement.*

тзв. »природа« ствари (природа спора) у вези са извесним утврђеним начелима и слободно одређивање од стране судова, утврђени праксом, могу да послуже као довољно чврсте тачке ослонаца¹.

Овде се поставља још питање да ли држава одговара и за радње министара и судија, за које је чл. 18. Устава предвидео да њихова одговорност буде регулисана специалним законима (друга алинеја). Мислимо да је ван сваке сумње да одговара и за њих, јер одговорност државе никако није везана за то да ли има специалних прописа о одговорности код чиновника. Исто тако не може се одговорност државе везивати за то да буду претходно донети ти закони; јер се увек једним доцнијим законом може регулисати и у натраг њихова одговорност. У ствари то питање је без практичне вредности, пошто је закон о министарској одговорности донет и има покрајинских закона о одговорности судија. Што се тиче синдикалне одговорности судија, ми смо о томе дали напред одговора.

У осталом, ако би се стало на супротно гледиште, онда би се имало стати у опште на гледиште да се чл. 18. Устава не треба да примењује, и, овога пута, из разлога, јер немамо општег закона који је регулисао одговорност чиновника. Но то не може да буде разлог да се не примењује чл. 18. Устава. Има могућности да судови реше и питање одговорности чиновника и ми ћемо имати прилике да то докажемо.

14. Од одговорности, коју смо расправљали овде, ваља разликовати одговорност за ризик у ужем смислу. То је одговорност која постоји у приватном праву². Типичан пример је за њу одговорност власника једне фабрике која је експлодирала — према трећим лицима и, специално, према радницима. Ту се одговара, и кад су предузете све мере могуће предострожности. Ваља је, за тим, разликовати од оне одговорности која се јавља приликом оштећења нужно везаних за вршење државне функције и која су неотклонима, ако се хоће да врши једна државна функција.

¹ Уставно право С. Јовановића, ст. 73—74. Идеја да суд може применити директно уставно начело провлачи се као црвена нит кроз моју расправу о одговорности државе по принципу једнакости терета, 1924.

² В. нашу расправу у Архиву 1925: Одговорност по начелу ризика.

Наведимо као пример онај специјални случај, који се расправљао на II Правничком Конгресу у Љубљани. Овај конгрес је донео резолуцију да држава треба да одговора за неправични притвор једног лица. Једно лице је било притворено — притворено јер је било свих основа законских да се сматра као оптужено —, али се у резултату показало да је невино. Оно је дакле неправично притворено, неправично, а не незаконито, јер друкчије се није могло. Многи то обележавају као одговорност за ризик — држава ту просто гарантује појединцима да ће им надокнадити штете, ако они буду оштећени *ради вршења* једне њене функције. По нашем мишљењу то је одговорност по начелу једнакости оптерећења грађана. Јер ми не верујемо да би се ту могао правдати ризик у потпуној мери. У позитивном праву обично је услов да је штета »изузетна« (exceptionnel), која прелази нормалну границу, јер иначе једна нормална штета била би обичан јавни терет. Но то је знак да се ту ради о начелу једнакости терета. Сем тога ако би држава примила ризик за сваку радњу, неопходну и неотклониму, онда би били у праву противници одговорности државе, који се боје да би држава била страховито оптерећена одговорношћу и спутана у своме раду. Сем ове одговорности, има и одговорност која, како изгледа, има свој корен у колективној одговорности, као што је одговорност општина или државе за оштећења грађана приликом побуна и метежа. Најзад има одговорности по начелу богаћења без узрока. То је одговорност у случају кад на пр. држава погрешно наплати порезу од једног лица, у опште кад прими или добије од једног лица нешто без правног основа.

Практично ове одговорности је тешко прецизно одвојити, нарочито одговорност за кривицу државе, одговорност за неправилност органа при раду од одговорности по начелу ризика као и ову последњу од колективне! Ово треба да буде јасно после излагања о томе у нашој расправи о начелу ризика у опште¹.

*

Усвајајући једно тумачење, по коме држава одговара само за противправне радње, које обухватају и »неправилне« радње у горњем смислу, питање се поставља да ли тиме нисмо

¹ Специјалан чланак о врстама држ. одговорности следује наскоро у коме од наших правних листова.

искључили могућност да се обичним законодавством уведе одговорност државе за ризик у специалном смислу, који је могућ само код државе, за време њених јавних функција, као и одговорност која иде преко тога до колективне. Одговорност по начелу једнакости је могућа, јер она следује из уставног начела једнакости оптерећења грађана. Али ако се она не би усвојила, или се разграничила од поменуте одговорности за ризик, онда се горње питање неминовно практички поставља и за ову одговорност (што се тиче одговорности за ризик, када се среће у цивилном праву, она је могућа и за државу, јер је *опште* правна). По нашем мишљењу *обично* законодавство то може увести, јер Устав, гарантујући права појдинаца одговорношћу државе, није забранио да се одговорност проширује, ако постоје какви правни прописи у томе смислу. Овде се то сигурно има тако тумачити према духу правне државе, где Устав даје неопходне гаранције, и никако не искључује и неке веће. У другом ком случају, као на пр. кад је реч о самоуправним телима (на име да ли се могу стварати још виша самоуправна тела него су предвиђена уставом изрично), то се друкчије тумачи¹. Из тог примера се види како Устав има својих претпоставки, које су изван њега и никако се не могу наћи у њему, а које могу бити различите према материјама.

ЧЛАНЦИ

Nekoliko novijih podataka o slovenačkom zemljoradničkom zadrugarstvu

U V O D

Slovenačko zemljoradničko zadrugarstvo nije grupisano samo za sebe, odelito od svega ostaloga slovenačkoga zadrugarstva. Zadrugni savezi oko kojih su okupljene slovenačke zemljoradničke zadruge („Zadružna Zveza” u Ljubljani, „Zadružna Zveza” u Celju i „Zveza slovenskih zadrug” u Ljubljani) nastali su historijskim procesima gde klasno opredeljenje nije bilo mjerodavno,

¹ В. наш чланак о аутономији по нашем уставу, Архив, 1927.

pa se u okviru ovih saveza nalazi pored zemljoradničkih zadruga znatan broj zanatlijskih i radničkih zadruga, te zadruga koje su tipične za srednji građanski stališ. Iz ove izmješanosti nastaju u nekojim gledištima nepremostive poteškoće za svakoga koji bi, prikazujuć slovenačko zemljoradničko zadrugarstvo, htio da prikaz bude tačno ograničen samo na zemljoradničko zadrugarstvo. U ova gledišta dolazi prije svega privredno, a zatim i ostalo poslovanje slovenačkih „zemljoradničkih“ zadružnih saveza, koji kao sintetičke jedinice i kao dinamički i statistički centri moraju biti jedan od ponajglavnijih objekata kod prikazivanja slovenačkoga zemljoradničkoga zadrugarstva, a njihovo poslovanje sačinjava jednu cjelinu koja se samo kao cjelina daje razumjeti i dostojno ocjeniti. Prema tome svaki iole potpuniji prikaz slovenačkoga zemljoradničkoga zadrugarstva — dakle prikaz u čiji okvir ulazi poslovanje slovenačkih zemljoradničkih zadružnih saveza — nehotice je ujedno i prikaz o zanatlijskom, radničkom i t. d. slovenačkom zadrugarstvu; u toliko u koliko to slijedi eo ipso uslijed napomenute izmješanosti. Ovdje će naročito to biti slučaj, jer će ovdje radi pomanjkanja detaljnih statističkih podataka o poslovanju zadruga glavni objekt prikazivanja biti slovenački zadružni savezi. U tome smislu dakle treba razumeti naslov koji je odabran za ovaj prikaz.

Ali ima još jedan razlog zbog kojega će se ovde preći okvir slovenačkoga zemljoradničkoga zadrugarstva. Slovenačko zadrugarstvo, u čijem sklopu slovenačko zemljoradničko zadrugarstvo sačinjava najmoćniji i najbrojniji dio, predstavlja danas tako odličnu ekonomsku, socijalnu i kulturnu organizaciju da ovaj prikaz ne bi mogao dostojno akcentuirati odlični položaj slovenačkoga zemljoradničkoga zadrugarstva, ako se ne bi osvrnuo barem u pogledu brojne snage na sveukupno slovenačko zadrugarstvo.

Konačno treba napomenuti sledeće glede vremena na koji se odnaša ovaj prikaz: u glavnom je to doba od god. 1922. do konca god. 1925., pa gde su i u koliko su izneti i upotrebljeni podaci i iz ranijih godina (na pr. kod bilansa saveza) učinjeno je to da se upoređenjem dobiju jasniji pogledi.

I.

Brojna snaga sveukupnoga slovenačkoga zadrugarstva

Prema statističkim podacima, koje slovenački savezi objavljuju u svojim poslovnim izvještajima, prema podacima objavljenima u „Ilustrovanom Slovencu“ od 19. XII. 1926., te prema

notici koju je u vezi sa ovim podacima doneo „Narodni Gospodar“, organ Zadružne Zveze u Ljubljani, u br. 12. god. 1926. — bilo je *koncem god. 1925. u svemu oko 1204 slovenačkih zadruga*. Odbivši od toga 80 zadruga, koje ili nisu kod nijednoga saveza učlanjene ili su kao agrarne zajednice i nabavljačke zadruge drž. namještenika učlanjene u naročitim savezima koji ovde ne dolaze u obzir, grupisane su slovenačke zadruge u 7 zadružnih saveza. Van granica naše države nalaze se tri saveza (2 u Italiji, 1 u Njem. Austriji) koji su imali koncem god. 1925. u svemu *295 slovenačkih zadruga*. U našoj državi nalaze se 4 saveza koji su imali koncem 1925. god. 829 članica. Odbije li se 1 članica jednoga saveza, koja po juridičkoj formi nije zadruga, ostaje *da je u našoj državi koncem god. 1925. bilo 4 slovenačka saveza sa 828 zadruga*. (Gospodarsku Zvezu u Ljubljani i Zvezu stavbenih zadrug u Ljubljani ne računam ovdje kao saveze). Ovi savezi su: „Zadružna Zveza v Ljubljani“, „Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani“, „Zveza gospodarskih zadrug v Jugoslaviji v Ljubljani“ i „Zadružna Zveza v Celju“.

Sveukupni broj zadrugara iznašao je koncem god. 1925 u sklopu ovih Saveza :

1. Zadružna Zveza, Ljubljana (zajedno sa Gospodarskom Zvezom Ljubljana)	125.927
2. Zveza slovenskih zadrug, Ljubljana	24.845
3. Zveza gospodarskih zadrug, Ljubljana	22.804
4. Zadružna Zveza, Celje	36.607

Sveukupno 210.189 zadrugara. Ovaj broj mora se u nekoliko reducirati jer uslijed velike rasprostranjenosti zadrugarstva u Sloveniji nije rijetka pojava da je pojedini zadrugar začlanjen u 2, pa i u 3 zadruge.

Odbivši zbog toga 10% od gornjega broja zadrugara, t. j. uzimajući kao prosječno da je svaki deseti zadrugar začlanjen u 2 zadruge, svada se sveukupni broj zadrugara na 189.171.

Uz pretpostavku da u Sloveniji (u Ljubljanskoj i Mariborskoj Oblasti) ima 1,255.239 stanovnika;¹ zatim okruglo 284.000 domaćinstava,² te da domaćinstvo jednoga zadrugara broji 4 lica, — dobiva se :

a) da broj u zadrugama organizovanih lica *iznaša 756.684 t. j. 60,25% od sveukupnoga stanovništva* ;

¹ Vidi »Rečnik mesta kralj. SHS« 1925.

² Uzeto da na 100 domova dolazi 135 domaćinstva. Prema »Rečniku mesta Kralj. SHS« ima u Mariborskoj i Ljubljanskoj Oblasti 210.384 domova.

b) da broj u zadrugama zastupanih *domaćinstava* iznaša 189.171, t. j. 66,5% od svih *domaćinstava*.

Naročito bi bilo interesantno, kada bi se izradili podaci iz kojih bi se posebno vidjelo koliki procenat od seoskih *domaćinstava* je zastupljen u slovenačkom zadrugarstvu; osobito u onome koje se kategorizira kao zemljoradničko zadrugarstvo. No i ako nema tih podataka, mislim da se s obzirom na činjenicu da su pretežna većina slovenačkih zadruga zemljoradničke zadruge, odnosno tačnije zadruge seoskoga elementa (seljaka, seoskih zanatlija), može uzeti da je slovenačko zadrugarstvo danas tako duboko prodrlo u oblast sela da je oko sebe okupilo 70% — ako ne i više — seoskih *domaćinstava* (gazdinstava).

II.

Broj i vrste zadruga, kao i priraštaji i opadanja u broju i vrstima zadruga kod „zemljoradničkih“ saveza iskazuje za period od god. 1922. do god. 1925. tabela I.

Glede svrstavanja zadruga u kategorije prema vrstima, primjećujem da način koji je ovdje upotrebljen nije eksaktan. Pored poteškoća zbog mešovitoga poslovanja nekih vrsti zadruga i poteškoća što svaki Savez u svojim izveštajima vrši ovu grupaciju na svoj način, moralo se ovdje nastojati da bude što manje kategorija.

U kategoriju nabavljачke, prodajne i konzumne zadruge nisu uvrštene zanatlijske sirovinske zadruge (Rohstoffgenossenschaften), nego u kategoriju zanatlijske zadruge, zajedno sa zanatlijskim produktivnim zadrugama. U ovu kategoriju su uvrštene zbog praktičnih razloga i tiskarske i nakladne zadruge.

Kao mašinske zadruge iskazane su one zadruge koje Slovenci nazivaju kmetijsko-strojne; dakle zadruge koje nabavljaju i drže poljoprivredne strojeve za zajedničku upotrebu svojih članova.

Nekoje stočarske zadruge imaju mješoviti značaj, t. j. ujedno su i stočarske i pašničke zadruge.

Kao magacinska (skladišna) zadruga obeležena je samo hmeljarska zadruga u Žalcu.

Glede raznih zadruga naznačuje napomena u tabeli I. koje su vrsti zadruga ovamo grupisane.

Iz tabele se vidi ponajprije da od sveukupnoga broja članica svih saveza koncem god. 1925. koji iznaša 793, otpada na :

kreditne	zadruga	53,9%
nabavljačke, prodajne, konzumne	„	13,3%
zanatlijske (obrtne)	„	6,5%
mljekarske	„	4,7%
stočarske	„	4,7%
elektrarne	„	4,5%
razne	„	3,9%
mašinske	„	3,4%
stanbene	„	2,6%
pašničke	„	1,6%
vinarske i podrumarske	„	0,8%
središnje	„	0,3%
magacinske	„	0,1%
društva	„	0,1%

Áko se dalje usporedi konačno stanje broja članica svih saveza koncem god. 1925. sa konačnim stanjem koncem god. 1922, vidi se da je broj članica porastao za 4 ili za 5. %

Medjutim nisu brojčano porasle sve vrste zadruga. U kategorijama: nabavljačke, prodajne, konzumne, zatim vinarsko-podrumarske, te središnje zadruga iznaša prirast upravo toliko koliko i opadanje, tako da ne rezultira nikakav neto prirast, a kod magacinskih zadruga nema uopće ni prirasta ni opadanja. Nadalje, kod tri vrste zadruga: kod zanatlijskih, mašinskih i stočarskih zadruga bila su opadanja veća od priraštaja, tako da su ove vrste zadruga u nazadovanju, t. j. brojno su opale. Sve ostale vrste zadruga su brojno porasle. Cjelokupna slika o rasporedu prirasta i opadanja na pojedine vrste zadruga bila bi prema tome ova:

a) Priraslo je svega 58 zadruga i to:

- 1) kreditnih: 28 zadruga ili 48,4% od sveuk. netto prirasta
- 2) elektrarnih: 12 „ „ 20,7% „ „ „ „
- 3) mljekarskih: 5 „ „ 8,6% „ „ „ „
- 4) stanbenih: 5 „ „ 8,6% „ „ „ „
- 5) raznih: 5 „ „ 8,6% „ „ „ „
- 6) pašničkih: 3 „ „ 5,1% „ „ „ „

Prirasti iznašaju 7,65% od broja članica koncem god, 1922.

Opalo je svega 14 zadruga i to:

- 1) stočarskih: 10 zadruga ili 71,5% od sveuk. netto opadanja
- 2) zanatlijskih: 3 „ „ 21,4% „ „ „ „
- 3) mašinskih: 1 „ „ 7,1% „ „ „ „

Opadanja iznašaju 1,8% od broja članica koncem god. 1922.

Ali ako se ovi prirasti odnosno opadanja pojedinih vrsta

Tabela I.**Sumarna kretanja i konačna sta-**

VRSTI	1922			1923		
	Prirast	Opadanje	Stanje koncem godine	Prirast	Opadanje	Stanje koncem godine
Kreditne zadr.	16	5	399	13	5	407
Nabavljачke, prodajne konzumne zadr.	14	3	106	11	6	111
Obrtne (zanatlijske) zadr.	7	2	51	7	3	55
Mljekarske zadr.	2	1	33	2	2	33
Mašinske zadr.	1	—	28	1	1	28
Stočarske Zadr.	5	4	48	1	2	47
Pašničke zadr.	5	—	10	1	—	11
Vinarske i podrumske zadr.	1	—	7	—	—	7
Magacinske zadr.	—	—	1	—	—	1
Elektrarne	10	—	24	4	1	27
Stanbene zadr.	3	1	16	2	—	18
Razne zadr.	1	1	22	2	—	24
Središnje zadr.	—	—	3	—	1	2
Društva	—	—	1	—	—	1
Sveukupno	65	17	749	44	21	772

zadruga stave u relaciju sa brojem zadruga dotične vrste koncem god. 1922., dobije se o prirastima odnosno opadanjima drukčija slika i to ova:

a) Porastao je:

- 1) broj elektrarna za 50% prema broju koncem 1922.
- 2) „ pašničkih „ 33·3% „ „ „ „
- 3) „ stanbenih „ 31·2% „ „ „ „
- 4) „ raznih „ 22·7% „ „ „ „
- 5) „ mlekarskih „ 15·1% „ „ „ „
- 6) „ kreditnih „ 7% „ „ „ „

b) Opao je:

- 1) broj stočarskih za 20·8% prema broju god. 1922;
- 2) „ zanatlijskih „ 5·8% „ „ „ „
- 3) „ mašinskih „ 3·5% „ „ „ „

nja članstva kod sva tri Saveza

1924			1925			Napomena
Prirast	Opada- nje	Stanje koncem godine	Prirast	Opada- nje	Stanje koncem godine	
12	5	414	22	9	427	<i>U grupu razne zadruge uvrštene su: Zdruge za trgovanje drvom (lesne zadr.); zadruge no- sača i za plakatiranje; zadruge za proizvodnju bezal- koholnih pića; vodovodne zadruge; ledarska zadruga; cestna, kupališna, zdravilišna zadruga; sokolski do- movi kao zadruge; broderska i ledarska zadruga; pla- ninarska zakloništa kao zadruge.</i>
8	8	111	4	9	106	
3	5	53	3	8	48	
4	1	36	4	2	38	
1	—	29	—	2	27	
—	6	41	—	3	38	
—	1	10	3	—	13	
—	1	6	1	—	7	
—	—	1	—	—	1	
6	3	30	9	3	36	
3	—	21	1	1	21	
3	—	27	3	3	27	
1	—	3	—	—	3	
—	—	1	—	—	1	
41	30	783	50	40	793	

Da slika bude potpunija, potrebno je da se prikaže i brutto priraštaj i brutto opadanje s jedne strane, te, s druge strane, kako su se raspoređivale likvidacije na pojedine vrste zadruga.

Brutto prirasti i brutto opadanja u godinama 1923., 1924. i 1925. iznašali su zajedno 226, t. j. sveukupni brutto prirasti iznašaju 135, a brutto opadanja 91. Na pojedine vrste zadruga oni su se raspoređivali ovako :

Kod kreditnih	zadruga iznašaju	a) prirasti	47
		b) opadanja	19
„ nab., prod., konzumnih	„ „	a) prirasti	23
		b) opadanja	23
„ zanatlijskih	„ „	a) prirasti	13
		b) opadanja	16

„ elektrarna	„	„	a) prirasti	19
			b) opadanja	7
„ mljekarskih	„	„	a) prirasti	10
			b) opadanja	5
„ stočarskih	„	„	a) prirasti	1
			b) opadanja	11
„ raznih	„	„	a) prirasti	8
			b) opadanja	3
„ stanbenih	„	„	a) prirasti	6
			b) opadanja	1
„ mašinskih	„	„	a) prirasti	2
			b) opadanja	3
„ pašničkih	„	„	a) prirasti	4
			b) opadanja	1
„ vinograd. podrum.	„	„	a) prirasti	1
			b) opadanja	1
„ središnjih	„	„	a) prirasti	1
			b) opadanja	1

Glede raspoređenja likvidacija na pojedine vrste zadruga podaci su nepotpuni u toliko, što od jednoga Saveza nema o ovome podataka za god. 1923. Uz ovo ograničenje razvrstavale su se likvidacije zadruga na pojedine vrste zadruga u toku godina 1923., 1924. i 1925., t. j. likvidiralo je :

nabavljačkih, prodajnih, konzumnih	zadruga	17
stočarskih	„	11
zanatlijskih	„	10
kreditnih	„	6
elektrarna	„	4
mljekarskih	„	3
mašinskih	„	2
raznih (lesnih)	„	2
pašničkih	„	1
vinarsko-podrumarskih	„	1

Konačno treba obratiti pažnju još na jednu okolnost koja se ne vidi jasno iz tabele o kretanjima i stanju članstva. Ta okolnost je sveukupni broj zadrugara, koji je koncem god. 1922. i koncem god. 1925. iznašao :

a) Koncem god. 1922. :	
kod Zadružne Zveze Ljubljana	98.403
„ Zveze slovenskih Zadrug, Ljubljana	19.213
„ Zadružne Zveze, Celje	33.607

Ukupno 151.223

b) A koncem god. 1925. :

kod Zadrुžne Zveze, Ljubljana	125.927
„ Zveze slovenskih Zadrug, Ljubljana	24.845
„ Zadrुžne Zveze, Celje	36.607
	<u>Ukupno 187.379</u>

Netto prirast iznaša dakle 36.156 zadrugara ili 23,8% prema stanju koncem god. 1922.

Mora se napomenuti da su ove cifre u toliko netačne što u svakoj od ovih godina nisu sve zadruge izvestile Saveze, nego ih je jedan put izvestilo više a drugi put manje, te nadalje što se mora učiniti, kao što je to ovde prije učinjeno, neki odbitak na ime toga što ima zadrugara koji su članovi u više zadruga. Ako se odbije jednak procenat (10%) za obadve godine, dobija se kao apsolutni prirast 32.541 zadrugara, a relativni prirast ostaje naravno isti t. j. 23,8%.

Što se može zaključiti na osnovu ovih podataka ?

Prije svega u pogledu reproduktivnoga procesa, t. j. širenja slovenačkoga zemljoradničkoga zadrugarstva kao cjeline, proizilazi da se u periodi, na koju se odnašaju ovi podaci, širenje nastavilo sa tempom koji pokazuje netto prirast zadruga od 5.9% i netto prirast zadrugara od 23.8%. Da li ovaj tempo predočuje minimum ili optimum ili maksimum onoga tempa koji bi proizilazio iz vladajućih okolnosti, naročito ekonomskih i socijalnih prilika, to se na osnovu rezultata svega što je učinjeno u oblasti slovenačkoga zadrugarstva (zadrुžne tradicije) do početka periode na koju se odnaša ovaj prikaz, mislim, ne bi dalo ustanoviti na način koji bi potpuno zadovoljavao, jer nitko živ ne bi mogao eksaktno ustanoviti onaj tempo koji bi rezultirao iz ekonomskih, socijalnih i ostalih prilika i iz rezultata dotadanjega rada. Praktična podloga za približno ocenjivanje ovoga tempa mogla bi se dobiti uspoređivanjem prirasta odnosno opadanja u broju zadruga i zadrugara u ovoj periodi sa prirastima odnosno opadanjima u prijašnjim godinama. Pri tome bi se morale izlučiti od upoređenja godine u doba svetskoga rata i prvih jednu do dve godine posle rata, jer su abnormalne prilike u ovim godinama izazvale abnormalne konjunktore i depresije, čiji bi uticaji na kretanje članstva pomutili rezultate upoređivanja. Žalibože nije moguće ovde upuštati se u ovo ocenjivanje, jer se za to nemaju na raspoloženju odgovarajući statistički podaci. Mogu samo kazati kao subjektivno mišljenje, da konstatovani tempo nije optimum, te da bi slovenačko zemljoradničko zadrugarstvo moglo i bolje

napredovati, t. j. da bi se tempo reproduktivnoga procesa u toliko više približavao optimumu, u koliko bi između slovenačkih saveza bilo više jedinstva u akciji.

Nadalje valja obratiti pažnju na bogatstvo slovenačkoga zadrugarstva sa zadružnim oblicima koje je za naše prilike razmjerno veliko. Tabela o stanjima i kretanjima članstva, a naročito napomena u tabeli, pružaju o tome samo približnu sliku. Tačnija se slika može dobiti iz poslovnih izveštaja slovenačkih Saveza, koji prema dobrom starom običaju objelodanjuju u izveštajima i detaljan popis svojih zadruga — članica.

U svojoj prvoj periodi: u periodi kada je centar zadružnoga pokreta bio u Celju (od prvih početaka oko god. 1872. pa do od prilike god. 1895. kada su u Ljubljani osnovane „Zveza kranjskih posojilnic“ i „Gospodarska Zveza“) bilo je slovenačko zadrugarstvo skoro isključivo samo kreditno zadrugarstvo. Tek pošto je to kreditno zadrugarstvo akumulacijom zadružnih kapitala stvorilo s jedne strane ekonomsku bazu, a s druge strane poštenim radom zadružnih uprava i intenzivnom dobro organizovanom propagandom oko širenja zadružne misli i moralnu bazu, javljaju se, tako rekuć iz dana u dan, sve raznovrsniji oblici zadruga od kojih su se neki — kako će se kasnije istaći — tako povoljno razmnožavali da time daju reproduktivnom procesu naročiti akcenat.

Bogatstvo u zadružnim oblicima važno je zbog toga što fazi u kojoj se sada nalazi slovenačko zadrugarstvo daje stanovita obilježja koja bi se mogla formulirati od prilike ovako:

1. U Sloveniji biva zadružni oblik, kao naročiti tip privrednoga poduzeća, sve intenzivnije primjenivan kod regulisanja sve raznolikijih ekonomskih odnosa. Znači da zadrugarstvo kao naročiti ekonomski režim sve potpunije infiltrira socijalno ekonomski organizam i da se stvara sve gušća kooperativna mreža, koja bi imala u budućnosti sa svih strana obuhvaćati privatna na kapitalističkoj bazi vodjena gazdinstva i privađati ih k smeru koji se bazira na pravim principima socijalne simbioze: na uzajamnom ispomaganju i solidarnosti.

2. Slovenačko zadrugarstvo prešlo je onu prvobitnu fazu kada se zadrugarstvo širi linearno, t. j. poglavito u jednom obliku koji je, obzirom na ambijenat gde se zadrugarstvo širi, relativno lako ostvariv, (u XIX stoljeću u agrarnim zemljama bili su ti oblici u prvom redu kreditne zadruge a zatim i nabavljačke zadruge, a u industrijskim zemljama potrošačke zadruge). Sada se slovenačko zadrugarstvo nalazi u naprednijoj fazi, t. j. u fazi kada

se zadrugarstvo širi dimenzionalno (u većem broju raznovrsnih oblika). Treba ustanoviti u koliko je slovenačko zadrugarstvo do sada poodmaklo u ovoj fazi. To se može načelno prosuditi na osnovu slijedećih kriterija.

a) u koliko se je zadrugarstvo proširilo na socijalne klase u Sloveniji, (od dubljega značenja bila bi konstatacija: koje sve kategorije ekonomskih procesa je slovenačko zadrugarstvo do sada sa uspjehom obuhvatilo; ali za ovo je potrebna naročita studija);

b) u koliko su u zadrugarstvu zastupljene apsolutno i u odnosu prema ostalim vrstama zadruga one vrste koje važe kao specijalno teže ostvarivi oblici, te koji pretpostavljaju s jedne strane jaku zadružnu tradiciju u dotičnoj zemlji, a s druge strane traže od zadružnih uprava komplikovaniju tehničku, opće-ekonomsku, komercijalnu i zadružnu spremu;

c) u koliko su među teže ostvarljivim oblicima zastupljeni oni oblici, koji zahtjevaju od zadrugara efikasniju solidarnost, jače ustupke od egoizma; u kratko: razvijenu „zadružnu svijest“ kao što to zahtjevaju, na pr., prave produktivne zadruge;

d) u koliko zadruge čije je težište izneseno pod *b)* i *c)* predstavljaju prema svome poslovanju primitivniju odnosno savršeniju varijantu oblika u koji se ubrajaju.

Na kriterij pod *a)* ne može se žalibože odgovoriti, jer slovenački Savezi ne sakupljaju podatke o tome koliko je koja socijalna klasa zastupljena u članstvu njihovih zadruga — članica. Ali ako i nema ovakovih podataka, može se mirne duše slovenačko zadrugarstvo ocjeniti povoljno u pogledu ovoga kriterija. Dominantan je položaj zemljoradničkog zadrugarstva. Nadalje, zanatlijske zadruge dolaze prema svome broju na treće mjesto, te konačno radnička klasa ima svoje dobro napredujuće zadruge koje su okupljene u naročitom Savezu u „Zvezi gospodarskih zadrug“ u Ljubljani. — Sve to daje dovoljno jaku podlogu za povoljnu ocjenu glede ovoga kriterija.

U pogledu kriterija pod *b)*, *c)* i *d)* mora ocjena ispasti slabija.

Specijalnih oblika — mljekarnih zadruga, stočarskih zadruga, mašinskih zadruga, magacinskih zadruga i t. d. — ima još dosta malen broj, a pored toga pokazuje većina ovih zadruga primitivnije varijante. Stočarske zadruge n. pr. nisu prave selekcijske zadruge; mljekarske nisu u svojem poslovanju zasegle u mljekarsku industriju i t. d.

Najzad od oblika pod c) postoje samo ovde onde nekoje zadruge kao simboli za budućnost.

Prema tome se ocjena da se slovenačko zadrugarstvo nalazi u naprednijoj fazi, mora shvatiti tako: da su do sada ostvareni samo početni stadiji naprednije faze.

Glede napredovanja pojedinih vrsti zadruga daju podaci tabele I. dva različita rezultata koji predstavljaju dve skroz oprečne skale. U jednom slučaju dobija se kao rezultat skala u kojoj su kreditne zadruge došle na čelo, kao zadruge koje su najviše porasle, a u drugom slučaju rezultira skala u kojoj su došle na čelo elektrarne, dočim su kreditne zadruge otišle na poslednje mjesto. Ovaj paradoks nalazi svoje razjašnjenje prije svega sa čisto računске strane.

Prvi rezultat dobio se, kada su se netto prirasti pojedinih vrsti zadruga izrazili u procentima od sveukupnoga netto prirasta uopće. Pošto je faktično najviše kreditnih zadruga priraslo (plus je 28 kreditnih zadruga), posve je prirodno da kreditne zadruge moraju doći na prvo mesto u skali koja se izračunala na ovaj način.

Drugi rezultat se dobio kada se skala čistih prirasta izračunala sa težnjom da se *istakne intenzitet u prirastu* pojedinih vrsta zadruga, t. j. kada se plus kod svake pojedine vrste zadruga izrazio u procentima od broja iste vrste kakav je bio u početku periode g. 1922—1925., dakle za koliko se je umnogostručila tobože sama od sebe pojedina vrst zadruga u ovoj periodi. Pošto je koncem god. 1922. bilo najviše kreditnih zadruga, a plus od 28 zadruga sačinjava tek oko $\frac{1}{14}$ od broja kreditnih zadruga koncem god. 1922, jasno je da kreditne zadruge — ako se uzmu u obzir prirasti i konačna brojna stanja ostalih vrsta zadruga — moraju doći u ovome slučaju na poslednje mesto.

Ali ta čisto računска interpretacija ne može da objasni ovaj paradoks baš s one strane koja dolazi prvenstveno u obzir, t. j. sa gledišta da li ova suprotnost rezultata stoji u nekoj intimnijoj vezi sa razvojnom fazom slovenačkoga zadrugarstva u periodi o kojoj se ovde radi. Pravilna interpretacija, koja vodi računa o ovome gledištu, mislim da je slijedeća:

1. Poznata je stvar da u svemu što je dinamično nastupa u izvesnom stanju razvoja stanovita zasićenost. Tačno uzeto, zasićenost se počinje razvijati već od onoga momenta, kada se dinamika počne objektivirati, t. j. čim se počinju nagomilavati tvorevine nastale uslijed funkcionisanja dinamičnosti. Ali zasićenost

počima bivati efikasna tek onda, kada protusile izazvane od nagomilanosti rezultata dinamičnosti postanu dovoljno jake.

Nagomilavanjem kreditnih zadruga nastupila je u Sloveniji ovakova efikasna zasićenost neosporno već prije periode o kojoj se ovde radi, pa je u ovoj zasićenosti razlog da je intenzitet u prirastu kreditnoga zadrugarstva manji nego kod nekih ostalih mladih zadružnih oblika; dakle da kreditne zadruge dolaze na poslednje mesto u onoj skali prirasta koja vodi naročitoga računa o intenzitetu u prirastima.

Da su, unatoč ove zasićenosti, apsolutne cifre čistih prirasta, kao i cifre čistih prirasta izraženih u procentima od sveukupnoga brojnoga prirasta zadruga, najveće kod kreditnoga zadrugarstva, — razumljivo je ako se uzme u obzir:

a) da je kapacitet ambijenta u pogledu broja (množine) kreditnih zadruga koje on može da primi ne samo skoro neograničen, nego daleko veći od kapaciteta u pogledu broja onih vrsta zadruga koje bilo zbog ma kojih razloga važe u okviru istoga ambijenta kao manje ili više specijalniji zadružni oblici; dakle oblici čiji opstojanje i čiji razvoj pretpostavlja naročitije uslove koji su u okviru ambijenta ili sticajem prilika relativno manje ili više rijetko ostvareni ili su zbog samoga karaktera dotičnih specijalnih zadružnih oblika uopće ređe ostvarljivi.

Kreditne zadruge imaju svoj prirodni ambijenat i kod seljaka i kod zanatlija svih branša i kod trgovaca svih struka i kod radnika fizičkih i intelektualnih i t. d. Njihov prirodni ambijenat je i u krugu proizvođača svih vrsta i kod potrošača i kod posrednika i t. d. u kratko: kreditno zadrugarstvo je jedna univerzalna vrsta zadrugarstva, koja je ostvariva skoro kod svih socijalnih klasa i svih socijalno-ekonomskih kategorija. Drukčije je n. pr. u pogledu mljekarskih zadruga. Ove zadruge nisu univerzalna vrsta, jer je njihov prirodni ambijenat ograničen na onu klasu koja se bavi proizvodnjom mlijeka. Isto to vredi glede stočarskih, vinarskih, magacinskih zadruga i t. d., a pod sadanjim prilikama kod nas i glede elektrarna; uopće glede svih vrsti zadruga koje u okviru stanovitoga ambijenta nisu univerzalne vrste;

b) da slovenačko kreditno zadrugarstvo ima iza sebe odličnu svoju autohtonu tradiciju. Osnivači slovenačkoga zadrugarstva Mihajlo Vošnjak i njegovi saradnici zapravo su u prvom redu osnivači slovenačkoga kreditnoga zadrugarstva. I kasnijem velikom protogonisti slovenačkoga zadrugarstva Dr-u Janezu Kreku

je jedno od osnovnih nastojanja da se izgradi što brojnije i što snažnije kreditno zadrugarstvo ;

c) da poslovanje kod kreditnih zadruga, kada ne obuhvaća potpuno bankovno poslovanje (a normativno je da to ne obuhvaća), nije mnogo komplicirano, pa zbog toga ne pretpostavlja od zadružnih uprava naročito kompliciranu spremu, što je naročito važno obzirom na mogućnost širenja kreditnoga zadrugarstva među najmnogobrojnijom klasom, među seljaštvom ;

2. Zasićenost u pogledu kreditnoga zadrugarstva ima s druge strane kao posledicu da izbacuje u prve redove nekoje u slovenačkom zadrugarstvu mlađe zadružne oblike, te time biva naročito potencirana i naročito formulisana ona osobena važnost ovih zadružnih oblika, t. j. važnost koja im sama po sebi pripada bez obzira na vreme i mjesto ; važnost njihova biva upravo toliko potencirana, da ovi zadružni oblici postaju važniji od kreditnog zadrugarstva. Važniji su zbog toga :

a) što su se nastupom ovih oblika otvorila slovenačkom zadrugarstvu nova područja (t. j. područja kamo kreditno zadrugarstvo ne može da zasegne), a jaki prirasti ovih oblika svedoče da je otvaranje došlo u pravi čas i na pravom mjestu t. j. da za osvajanje ovih područja postoje povoljni uslovi ;

b) što su ovi zadružni oblici, nekoji manje a nekoji više, u početnim stadijima svoga širenja, pa je zato potrebno da se na njih skoncentriše naročita pažnja i nega.

Za periodu od god. 1922. do 1925. pokazali su podaci tabele I. koji su to oblici i jasno je da to vrijedi samo za ovu periodu, dakle da bi se tačnije utvrđivanje o tome koji su to oblici, moglo zauzeti — u koliko je to uopće prema naravi same stvari moguće — tek na osnovu upoređenja sa dobom koje je predhodilo ovoj periodi. U to se ovde ne može ulaziti.

Glede stagnacije odnosno nazadovanja onih vrsta zadruga za koje stagnacija odnosno nazadovanje rezultira iz tabele I., teško je kazati da li su t. j. u koliko su ove pojave prouzročene ili općenitim ili lokalnim vanjskim prilikama, a u koliko unutarnjim u samim dotičnim organizacijama sadržanim razlozima bilo lične ili stvarne naravi.

Za stagnaciju u nabavljačkom zadrugarstvu bez sumnje je da je prouzročena u glavnom nepovoljnom konstelacijom vanjskih prilika, koje su doduše privremene ali nisu lokalnoga karaktera. Stagnacija ove grane zadrugarstva općenito je konstatovana i izvan Slovenije. Ali ima i jedan drugi dublji motiv koji je

sprečio da se kod nas uopće nije moglo do sada ostvariti intenzivno i bujno zemljoradničko nabavljačko zadrugarstvo. Taj motiv je da se intenzifikacija naše poljoprivredne proizvodnje kod seljaka — dakle prelaz na intenzivne oblike gazdovanja kod seljačkih gazdinstva — nalazi tek u razvoju, a intenzivno nabavljačko zadrugarstvo pretpostavlja intenzivno gazdinstvo.

U pogledu zanatlijskih zadruga treba se sjetiti konstatacije koja je učinjena u svima zemljama gde je kapitalistički privredni sistem na snazi, naime : da je zanatlijsko zadrugarstvo — u prvom redu produktivno zadrugarstvo, a i ostali ogranci ovoga zadrugarstva pretrpelo teške poraze baš zbog eksproprijiranja zanata od kapitalističke industrije. Nadalje treba uzeti u obzir da su i zanatlije zapale u težak položaj u zemljama koje pate od posledica posleratnih ekonomskih kriza, pa da se ovo ogleda i u zanatlijskom zadrugarstvu.

O nazadovanju stočarskih zadruga iznose se dve verzije. Jedna uzima za bazu okolnost što ove zadruge ne uživaju više izdašnih subvencija koje im je prije podeljivala pokrajinska vlada (kranjska deželna vlada), pa uzima izostajanje subvencija kao neposredni uzrok što ove zadruge tako brojno likvidiraju. Druga verzija zastupa stanovište da ove zadruge propadaju zbog svoje pogrešne organizacije t. j. što u svojem poslovanju nisu prešle okvir primitivnih varijanata ove vrsti zadruga, dakle što nisu organizovane kao prave stočarske selekcijske zadruge. Poslovanje ovih zadruga većinom se ograničilo na držanje čistokrvnih plemenitih grla koja su se nabavljala uz izdašne pripomoći izvan kruga zadrugara (od države, općine i t. d.), a naročitoga daljnje selekcijskoga rada zadruga nije provadala.

U prilog prvoj verziji govori podudaranje likvidiranja u masi stočarskih zadruga sa izostajanjem subvencija, t. j. likvidacije su se počele javljati ubrzo nakon što su izostale subvencije. Nadalje, pošto su primitivne varijante stočarskih zadruga tako rekuć udruženja ad hoc, pa pošto kao takova ne mogu da uhvate kod stočara dublji korena, pošto nemaju ni izdaleka onoliko intimnih veza sa stočarima kao selekcijske zadruge, i pošto im pružaju zatim, minimalni dio onih koristi koje pružaju selekcijske zadruge, to ne mogu ni apelirati toliko na samopomoć kao selekcijske zadruge.

Drugo verziji dolazi u prilog, što selekcijske zadruge, kada uhvate korena, mogu imati jačega oslona u čistoj samopomoći, jer pružaju udruženim stočarima mnogobrojne i vrlo evidentne

Tabela II.

Bilanse Zadružne

Koncem godine	P A S I V A								Sveukupno Pasiva	
	V L A S T I T I K A P I T A L						Tuđi kapital			
	Upl. udjeli		Rezerve		Dobitak		Ulošci		Dinara	%
	Din	%	Din	%	Din	%	Din	%		
1918	91.402.50	0.318	63.616.97	0.221	8.914.47	0.031	28.578.066.32	99.43	28.742.371.56	100
1919	91.525.—	0.299	71.344.29	0.233	9.415.40	0.030	30.370.556.48	99.438	30.543.170.34	100
1920	91.300.—	0.22	78.259.83	0.19	10.530.31	0.02	40.584.929.92	99.57	40.765.224.68	100
1921	93.200.—	0.14	88.790.15	0.13	13.533.69	0.02	67.539.426.73	99.71	67.736.093.—	100
1922	93.430.—	0.44	102.323.85	0.19	14.672.88	0.02	63.018.947.64	99.65	63.233.952.57	100
1923	86.735.—	0.14	116.996.73	0.19	8.154.13	0.01	61.052.572.57	99.66	61.265.744.69	100
1924	703.734.—	1.10	125.150.86	0.16	14.200.18	0.01	76.777.767.71	98.73	77.626.151.39	100
1925	1.183.913.—	1.22	139.351.04	0.14	11.685.73	0.01	95.333.850.39	98.63	96.668.800.16	100

koristi i uspostavljaju između sebe i zadrugara intimne veze. Ali napomenutu pretpostavku — da zadruge uhvate koren među stočarima — nije tako lako ostvariti. Negdje je to uopće nemoguće; barem privremeno nemoguće, i to baš zbog toga što selekcijske zadruge nisu primitivne varijante i stoga pretpostavljaju cijeli kompleks naročitih preduslova, — pa bi ova druga verzija imala prije svega da utvrdi: da li su, u koliko i gdje u Sloveniji postojali ovi preduslovi.

III.

O privrednom poslovanju slovenačkih zemljoradničkih zadružnih Saveza daju podatke tabele II. do IV. u kojima su iznesene bilanse ovih Saveza od dužega niza godina, te tabela V. u kojoj se nalazi pregled o kretanju (o promjenama) kamatne stope za uloške i kredite kod Saveza.

Bilanse su, kako se vidi, iznešene u formalno izmenjenom obliku, t. j. u tabelama II. do IV. izvršena je ne samo naročita pregrupacija i grupacija bilančnih stavaka nego je i izračunat procentualni odnos pojedinih stavaka prema iznosu bilanse. Ovako preparirane bilanse pružaju i bez naročitoga komentarisanja dovoljne informacije o privrednom poslovanju saveza, pa ću mjesto komentarisanja samo naglasiti nekoje važnije momente i istaći principe koji imaju biti mjerodavni kod interpretacije.

Prije svega je karakteristično da se kod obadva Saveza u Ljubljani poslovanje sastojalo samo iz novčanoga (novčanog-kreditnog) poslovanja, a kod Saveza u Celju da je doduše bilo robnoga poslovanja, ali u usporedbi sa cjelokupnim prometom u toliko maloj mjeri da je i kod ovoga Saveza novčano poslovanje,

Zveze, Ljubljana

A K T I V A										Sveukupno Aktiva	
Nekr. Invent. Knjige i Tisk.		Tuđi udjeli		Kreditni		Likvidna sredstva					
						II. reda - Efekti		I. r. Gotov i ulošci			
Din	%	Din	%	Din	%	Din	%	Din	%	Dinara	%
60.591.—	0.21	11.750.—	0.04	4,624.714.89	16.08	1,090.718.85	3.79	22,945.020.88	79.88	28,743.371.56	100
58.300.99	0.19	51.375.—	0.16	9,372.814.78	30.68	1,531.318.85	5.01	19,513.995.07	63.96	30,543.170.34	100
91.017.—	0.22	246.375.—	0.60	14,870.384.43	36.47	2,933.215.10	7.19	22,605.786.64	55.52	40,765.224.68	100
100.415.50	0.15	236.125.—	0.35	28,652.210.74	42.30	6,273.221.35	9.26	32,472.809.20	47.94	67,736.093.—	100
108.822.47	0.17	318.625.—	0.50	37,521.472.08	59.40	11,352.907.35	17.92	13,895.152.44	22.01	63,233.952.57	100
126.895.42	0.20	318.625.—	0.52	41,220.905.49	67.49	10,941.242.71	17.89	8,645.698.45	13.90	61,265.744.69	000
123.977.—	0.15	223.625.—	0.28	38,840.860.22	50.01	10,515.160.60	13.55	27,915.191.12	36.01	77,626.151.39	100
126.975.—	0.13	131.125.—	0.13	40,862.671.15	42.36	10,339.858.85	10.73	45,208.170.16	46.65	96,668.800.16	100

davajuć svojom predominancijom poslovanju Saveza svoj naročiti žig, bilo dominantna nota poslovanja.

Kod Saveza u Celju iznašao je naime cjelokupni promet i promet robnog odjelenja :

	Cjelokupni promet	Promet robnog odjelenja
U god. 1920. Din.	57,919.543.50	2,830.506.45
„ 1921. „	91,011.965.01	3,524.751.99
„ 1922. „	150,172.117.—	7,325.080.90
„ 1923 „	91,784.471.24	4,250.024.35
„ 1924. „	114,199.876.62	2,295.055.73
„ 1925. „	223,330.535.48	534,634.60

Prema tome je dopušteno pretpostaviti da se ovde uopće ima posla sa eminentno novčanim (novčanim-kreditnim) ustanovama, pa se kod interpretacije bilansa ova pretpostavka može upotrebiti kao jedna od najosnovnijih polaznih tačaka. To znači da ovim nastaju za interpretaciju bilansa daljnje dve glavne konsekvencije :

a) da odnos između vlastitog kapitala i tuđega može biti širok, jer je kod novčanih (kreditnih) institucija normativno da se obrtni kapital crpi poglavito iz tuđih kapitala, te

b) da je u poslovanju dominantan problem da se vlastita likvidnost održava na dovoljnoj visini.

Tabele II. do IV daju u dovoljnoj mjeri sliku kakovi su bili kod Saveza odnošaji vlastitoga kapitala prema tuđem kapitalu, dočim u pogledu likvidnosti iskazuju tabele neposredno samo procentualne odnošaje između likvidnih sredstava i sveukupnoga obrtnoga kapitala. Međutim važnije bi bilo kada bi se pružila

Tabela III.

Bilanse Zadružne

Koncem godine	P A S I V A										Sveukupno Pasiva	
	VLASTITI KAPITAL						TUĐI KAPITAL					
	Uplaćeni udjeli		Rezerve		Dobitak		Ulošci		Vjerovnici			
	Din	%	Din	%	Din	%	Din	%	Din	%		
1920	41.795.—	1.37	34.416.58	0.85	19.984.44	0.49	3.937.598.04	97.29	—	—	4.033.913.57	100
1921	47.397.50	0.60	54.440.—	0.69	67.348.63	0.85	7.674.538.41	97.86	—	—	7.844.476.44	100
1922	52.397.50	0.67	121.892.41	1.56	67.018.53	0.85	6.633.004.22	85.06	928.487.—	11.86	7.818.439.21	100
1923	55.722.50	0.89	189.023.42	2.35	95.820.04	1.44	5,999.534.—	90.77	302.114.37	4.55	6,642.778.33	100
1924	159.082.50	1.68	285.471.36	3.02	94.977.60	1.00	8,601.800.75	90.55	354.731.23	3.75	9,496.445.14	100
1925	163.857.50	0.76	380.601.46	1.77	190.289.93	0.88	20,810.206.08	96.59	—	—	21,546.322.42	100

Tabela IV.

Bilanse Zveze sloven-

Koncem godine	P A S I V A								Sveukupno Pasiva	
	Vlastiti kapital						Tuđi kapital			
	Uplaćeni udjeli		Rezerve		Dobitak		Ulošci			
	Din	%	Din	%	Din	%	Din	%		
1918	17.625.—	0.98	234.90	0.01	54.97	0.003	1,776.571.40	99.007	1,794.486.27	100
1919	17.690.—	0.99	289.87	0.01	91.75	0.005	1,766.757.89	98.995	1,784.829.51	100
1920	15.742.50	0.43	381.62	0.009	75.44	0.0004	3,617.121.25	99.56	3,633.320.81	100
1921	16.307.50	0.32	25.457.06	0.49	1.986.61	0.03	5,083.964.31	99.17	5,122.660.49	100
1922	9.992.50	0.20	27.443.62	0.56	17.812.05	0.36	4,809.146.85	98.88	4,864.395.08	100
1923	25.920.—	0.59	45.255.71	1.04	19.082.79	0.44	4,200.375.12	97.93	4,346.008.62	100
1924	30.200.—	0.66	364.338.50	7.99	14.543.34	0.32	4,132.348.02	91.03	4,555.175.01	100
1925	96.450.—	1.03	378.881.84	4.05	16.274.91	0.17	8,857.517.73	94.75	9,352.735.63	100

podrobnija slika o likvidnosti : dakle ne samo u kojem odnosu su stajala likvidna sredstva prema sveukupno tuđem kapitalu nego i prema pojedinim sastavnim dijelovima tuđega kapitala u koliko ovi dijelovi imaju razne rokove dospjeća, t. j. koliko su iznašala likvidna sredstva u procentima od nevezanih (à vista) uložaka, koliko u procentimo od uložaka vezanih n. pr. na 3 mjeseca, na

Zveze, Celje

A K T I V A										Sveukupno Aktiva	
Zalihe robe, Invent., Knjige i Tiskanice		Krediti		Dužnici		LIKVIDNA SREDSTVA					
						II. reda		I. reda			
						Efekti		Gotovina, Ulošci			
Din	%	Din	%	Din	%	Din	%	Din	%	Din	%
68.546.98	1.70	1.737.714.25	43.10	159.601.52	3.96	—	—	2.020.431.48	51.24	4.033.913.57	100
102.182.58	1.30	4.005.893.75	51.09	297.199.60	3.79	172.453.69	2.20	3.266.149.88	41.62	7.844.476.44	100
138.110.87	1.77	5.932.125.50	75.92	224.936.10	2.88	174.750.—	2.23	1.348.516.23	17.20	7.818.439.21	100
95.898.—	1.44	5.893.694.37	88.71	184.384.70	2.78	218.550.—	3.29	250.251.26	3.78	6.642.778.33	100
102.440.25	1.81	8.061.618.93	84.14	255.635.55	2.69	218.550.—	2.31	858.202.41	9.05	9.496.445.14	100
37.283.80	0.17	9.125.782.50	42.14	150.498.25	0.69	218.550.—	1.01	12.014.207.87	55.99	21.546.322.42	100

skih zadrug, Ljubljana

A K T I V A										Sveukupno Aktiva	
Inventar, Knjige i Tiskanice		Krediti		LIKVIDNA SREDSTVA							
				II. reda		I. reda					
				Efekti		Gotovina Ulošci					
Din	%	Din	%	Din	%	Din.	%	Din	%		
2.000.—	0.11	1,766.935.51	98.40	—	—	25.550.75	1.49	1,794.486.27	100		
2.375.—	0.13	1,775.624.82	99.49	—	—	6.829.69	0.38	1,784.829.51	100		
2.000.—	0.05	2,873.763.80	79.10	—	—	757.557.01	20.85	3,633.320.81	100		
986.25	0.01	3,281.885.38	64.01	130.100.—	2.54	1,714.743.87	33.44	5,122.660.49	100		
3.892.95	0.07	1,714.367.99	35.30	1,110.100.—	22.80	2,036.034.13	41.83	4,864.395.08	100		
14.960.85	0.34	1,947.516.92	45.—	1,210.100.—	27.99	1,073.430.85	26.67	4,346.008.62	100		
31.766.60	0.69	3,190.090.02	69.75	130.100.—	2.84	1,195.721.39	26.72	4,555.175.01	100		
39.471.80	0.42	3,322.487.90	35.60	130.176.—	1.39	5,851.083.93	62.59	9,352.735.63	100		

pol godine i t. d. — S druge strane opet valjalo bi i likvidna sredstva podvrći podrobnijoj analizi, naročito stavku efekti, jer se iz tabela II. do IV ne vidi stepen likvidnosti za pojedine grupe iz kojih se sastoje likvidna sredstva, dakle ne vidi se da li su ulošci Saveza kod novčanih zavoda, koji su u tabelama iskazani pored gotovine kao likvidna sredstva prvog reda, t. j. kao odmah raspo-

Tabela V.

Kretanje kamatnjaka (interesu u god. 1922

Saves	KAMATNJAK ZA ULOŠKE							
	1922		1923		1924		1925	
	prvo polug.	drugo polug.	prvo polug.	drugo polug.	prvo polug.	drugo polug.	prvo polug.	drugo polug.
Zadružna Zveza Ljubljana	ob.: $5\frac{1}{2}$ v.: $5\frac{1}{4}, 5\frac{1}{2}$	ob.: $5\frac{1}{2}$ v.: 6	ob.: 6, $6\frac{1}{2}$ v.: $6\frac{1}{2}, 7$	ob.: 7, 8 v.: 8, 9, 10	ob.: 8 v.: 9, 10	ob.: 8 v.: 9, 10	ob.: 8, 7 v.: 10, 9	ob.: 7, 5 v.: 9, 7
Zadružna Zveza Celje	ob.: 5 v.: $5\frac{1}{2}$	ob.: 5, 6 v.: $5\frac{1}{2}, 6\frac{1}{2}$	ob.: 6 v.: $6\frac{1}{2}$	ob.: 7, 8 v.: 8, 9	ob.: 10 v.: 11	ob.: 10 v.: 11	ob.: 10 v.: 11	ob.: 8 v.: —
Zveza slovenskih zadrug, Ljubljana	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	ob.: $6\frac{1}{2}$ v.: 7—8	ob.: $6\frac{1}{2}$ v.: 7—8	ob.: 7 v.: 8—10	ob.: 7 v.: 8—10	ob.: 5 v.: $6\frac{3}{4}$ —7	ob.: 5 v.: $6\frac{3}{4}$ —7

U ovoj tabeli znači { ob. = obični ulošci t. j. ulošci kod kojih vraćanje
v. = vezani „ „ „ „ „ „ je „

ložive sume, u cjelokupnom iskazanom iznosu bili faktično odmah raspoloživa sredstva ili tek nakon izvesnih otkaznih rokova, te da li se među efektima ne nalaze eventualno i takovi vrednosni papiri koji imaju značaj naročitih učestvovanja, kao n. pr. sindicirane dionice (akcije), pa bi ovi vrednosni papiri zapravo morali biti iskazani kao učestvovanja i time biti izlučeni iz likvidnih sredstava.

Žalibože originali bilansa nisu pružali mogućnosti za ovako podrobnu i punu sliku o likvidnosti, pa se kod sastavljanja tabele moralo ograničiti na ono što je bilo moguće.

Međutim bilo bi ne samo veoma nedovoljno nego i skroz pogrešno, ako bi se bilanse interpretirale samo sa do sada istaknutoga polaznoga gledišta, t. j. da se ovdje ima u opšte posla sa novčanim (kreditnim) ustanovama. Ustanove o kojima se ovdje radi jesu *zadružne* novčane (kreditne) ustanove, a to znači da kod njih dolaze u obzir nekoje naročite tipične karakteristike,

ne stope) kod sva tri Saveza do 1925.

KAMATNJAK ZA KREDITE								Napomena
1922		1923		1924		1925		
prvo polug.	drugo polug.	prvo polug.	drugo polug.	prvo polug.	drugo polug.	prvo drugo	drugo polug.	
6	6 ¹ / ₂	7, 7 ¹ / ₂	9, 11	11	11	11	11	U god. 1926. za uloške ob. 5 v. 7 za kredite 8
5 ¹ / ₂ — 7	5 ¹ / ₂ — 7 6 ¹ / ₂ — 8	7 — 8	9 — 10 10 — 12	12 — 14	12 — 14	12 — 14	12 — 14 9 — 10	U god. 1926. za uloške ob. ... 6 ¹ / ₂ v. ... 7 ¹ / ₂ za kredite ... 8 - 9
7	7	8 ¹ / ₂ — 9 ¹ / ₂	8 ¹ / ₂ — 9 ¹ / ₂	9 ¹ / ₂ — 11	9 ¹ / ₂ — 11	9 — 10	9 — 10	U god. 1926. za uloške ob. 5 v. 6 ³ / ₄ - 7 za kredite 8 ¹ / ₂ - 9 ¹ / ₂

(isplata) nije vezano nikako na rok.

„ vezano na izvesne otkazne rokove.

od kojih ćemo se osvrnuti samo na one koje su ovde za sada važne. To su : jamstvo, neograničeni broj članova i princip samopomoći.

Jamstvo ima znatan utjecaj na sastav obrtnoga kapitala, jer pružajući naročite garancije vjerovnicima i pojačavajući time kreditnu sposobnost poduzeća omogućuje da se može normalno raditi sa srazmjerno mnogo manje vlastitoga obrtnoga kapitala, nego li što to može nezadružno novčano poduzeće ; dakle da se i visina udjela članova može držati na niskom nivou. Posledica je s jedne strane da odnos između vlastitoga i tuđega kapitala može biti veoma širok, a s druge strane da se težište vlastitoga obrtnoga kapitala prenaša na rezerve. Da se ovo posljednje (prenašanje težišta na rezerve) ilustrira priložena je tabela VI. u kojoj su izneti u procentima odnošaji između udjela i rezerva prema sveukupnom vlastitom obrtnom kapitalu kod Saveza. Ne smije stvarati zabunu što relativne cifre rezerva (relativne visine, t. j. procenti rezerve) osciliraju, jer se mora imati u vidu da su Sa-

Tabela VI.

**Percentualni odnošaj između upl. udjela i rezervi prema
Zadr. Zv. Celje i Zveze**

Koncem godine	Zadružna Zveza Ljubljana						Zadru-	
	Uplaćeni udjeli		Rezerve		Sveukupni vlastiti kapital		Uplaćeni ndjeli	
	Din	%	Din	%	Din	%	Din	%
1918	91.402.50	55.75	63.616.97	38.80	163.933.94	100	—	—
1919	91.525.—	53.20	71.344.29	41.40	172.284.69	100	—	—
1920	91.300.—	50.59	78.259.83	43.49	180.090.14	100	41.795.—	43.90
1921	93.200.—	47.60	88.790.15	45.40	195.523.84	100	47.397.50	27.98
1922	93.430.—	46.20	102.323.85	50.75	210.426.73	100	52.397.50	21.70
1923	86.735.—	42.75	116.996.73	57.75	211.885.86	100	55.722.50	16.40
1924	703.734.—	78.49	125.150.86	14.85	843.085.04	100	159.082.50	29.50
1925	1,183.913.—	88.90	139.351.04	10.45	1,334.949.77	100	163.857.50	21.43

vezi bili primorani da radi poznatih velikih oscilacija naše valute, tačnije rečeno zbog devalvacije naše valute, — povišuju zadružne udjele. Da ovoga nije bilo pokazivale bi ne samo apsolutne nego i relativne cifre rezervi stalne progresivne poraste; dakle progresivno sve veće prevlađivanje rezervi unutar vlastitoga obrtnoga kapitala.

Neograničeni broj članova znači ne samo promjenljivost u broju članova, nego i promjenljivost u visini (iznosu, sumi) onoga dijela vlastitoga obrtnoga kapitala koji se obrazuje iz udjela članova. Kolebljivost ovoga dijela vlastitoga obrtnoga kapitala unaša u poduzeće jedan nestabilni momenat, koji se, pored ostalih mjera, može paralizirati time, što će se obrazovati što snažnije rezerve i uneti u pravila odredba da se rezerve u nikojem slučaju ne smeju dijeliti među članove. Prema tome se i s ovoga gledišta pokazuje naročita važnost i uloga rezervi kod zadružnih novčanikih ustanova pa se kod interpretacije bilansa mora na rezerve obratiti jača pažnja. Ali moram napomenuti da bilansi nikada ne iskazuju pravo stanje rezervi nego obično umanjeno, katkada znatno manje od stvarnoga stanja, jer svako poduzeće ima skrivenih rezervi koje se doduše nalaze u bilansu ali su uračunate u za to podesne stavke aktive ili pasive ili u obe strane bilansa.

sveukupnom vlastitom kapitalu kod Zadr. Zv. Ljubljana, slov. zadrug Ljubljana.

<i>žna Zveza Celje</i>				<i>Zveza slov. zadrug Ljubljana</i>					
Rezerve		Sveukupni vlast. kapital		Uplaćeni udjeli		Rezerve		Sveukupni vlast. kapital	
Din	%	Din	%	Din	%	Din	%	Din	%
—	—	—	—	17.625.—	98.50	234.90	1.31	17.914.87	100
—	—	—	—	17.690.—	97.90	239.87	1.60	18.071.62	100
34.416.58	35.50	96.196.02	100	15.742.50	97.40	381.62	2.36	16.199.56	100
54.440.—	32.10	169.186.13	100	16.307.50	37.30	25.457.06	58.20	43.751.17	100
121.892.41	50.50	241.308.44	100	9.992.50	18.09	27.443.62	49.60	55.248.17	100
189.023.42	55.50	340.565.96	100	25.920.—	28.70	45.255.71	50.10	90.258.50	100
285.471.36	53.00	539.531.46	100	30.200.—	7.30	364.338.50	89.15	409.081.84	100
380.601.46	52.10	729.821.39	100	96.450.—	19.70	378.881.84	77.00	491.606.75	100

Zato se u većini slučajeva mora uzeti da su rezerve veće nego što je pokazano u bilansu.

Glede principa samopomoći biće za sada dovoljno da se kaže, da je ovaj princip uvijek jedan od najpresudnijih kriterija, kadgod treba utvrditi: da li je jedna zadružna ustanova bilo koje vrsti organizam zdrav za život i sposoban za borbu, ili je morbidna ustanova, koja se umjetnim injekcijama održava u životu. U našem konkretnom slučaju, ondje dakle gdje se radi o novčanim (kreditnim) zadružnim ustanovama, ogleda se funkcionisanje principa samopomoći u bitnoj oblasti rada, u kreditnom poslovanju u tome što se kreditne potrebe članova podmiruju iz sredstava koje ustanova crpi iz vlastitoga zadružnoga kruga, a po naslovu normalnoga kreditnoga poslovanja, t. j. iz uložaka članova. Zato je odnošaj između uložaka i kredita jedan momenat na koji treba obratiti naročitu pažnju; tačnije uzeto, odnošaj između uložaka članova i kredita članovima, jer samo odnošaj između ovih pozicija daje pravi kriterij u pogledu funkcionisanja samopomoći.

Razumije se da ovaj postulat principa samopomoći ne može tako daleko ići da se podmirivanje kreditnih potreba članova iz ostalih vrela, u prvom redu iz uložaka nečlanova, mora smatrati

uvijek kao nezdrava pojava, kao mjera koja u sebi nosi klicu smrti. Naprotiv, ulošci nečlanova smatraju se kod zadružnih kreditnih ustanova također kao normalno vrelo za obrtni kapital, a takozvana novčana izravnanja između zadružnih kreditnih ustanova sastoje se baš u tome, da se suvišci jednoga dijela plasiraju kod drugoga dijela, dakle da ovaj drugi dio kreditnih ustanova podmiruje kreditne potrebe svojih članova iz zajmova učinjenih kod prvog dijela kreditnih ustanova; dakle iz vrela koje možda još više leži izvan vlastitoga kruga nego ulošci nečlanova (ne uzimajući momentano u obzir da novčana izravnanja kada se vrše između organizatorno povezanih zadružnih kreditnih ustanova — na pr. između zadruga jednoga Saveza, — baš predstavljaju funkcionisanje samopomoći). Sa finansijskog gledišta je dapače samo glavno da krediti članovima nisu imobilne pozicije; da između rokova dospjeća ovih pozicija i rokova dospjeća u ove pozicije plasiranih kapitala, dakle između cirkulacionih rokova aktivnih i pasivnih kreditnih poslova, postoji potrebna harmonija, te da postoji povoljan ili barem podnošljiv одношaj između kamatne stope aktivnih i pasivnih kreditnih poslova.

Princip samopomoći predstavlja da se njegovo potpuno realizovanje mora smatrati kao optimalno stanje, kojemu treba da teži svaka zadružna ustanova zbog toga, jer joj je eksistenca tim više obezbeđena u koliko je u što većoj meri uspela da kod sebe realizuje samopomoć. Na žalost su bilanse u vrlo rijetkim slučajevima tako jasne da se može videti одношaj uložaka članova i kredita članovima. Redovno se može konstatovati samo одношaj između uložaka uopće i kredita, koji su katkada pokazani u više pozicija (krediti članovima, potraživanja od ostalih) ili samo u jednoj poziciji pod naslovom kao na pr. krediti po tek. računima, pa se onda iz takovih bilansa može pouzdano konstatirati samo da li i u koliko bivaju krediti podmirivani ulošcima uopće i smatrati kao povoljne slučajeve one gde krediti ne prelaze iznos uložaka uopće. Tipičan primjer dobroga stanja u pogledu одношaja između uložaka i kredita pružaju bilanse Zadružne Zveze Ljubljana (vidi tabelu II). Tu se vidi da je unatoč sve jačega pogoršavanja odnosa između uložaka i kredita, koje traje do uključivo god. 1923. i dostiže u toj godini kulminaciju (31. XII. 1918. iznašao omjer uložaka prema kreditima 6 : 1, a 31. XII. 1923. pogoršanje je doseglo $1\frac{1}{2} : 1$), suma kredita ostala ispod sume uložaka, tako da je u najgorem slučaju suma uložaka bila za

oko $1\frac{1}{2}$ puta veća od sume kredita, te da se počevši od god. 1924. omjer između ovih pozicija opet vraća na prijašnja normalna stanja za ovaj Savez.

Ali ni konstatacija da se ovdje radi o zadružnim kreditnim ustanovama nije potpuna. Preciznije uzeto radi se ovdje o *centralnim (središnjim)* zadružnim kreditnim ustanovama; što će reći o federativnim jedinicama; dakle o ustanovama, koje su ne samo pored svega ostaloga *nego prije svega ostaloga organi i reprezentanti jedne federativno organizovane zajednice*. Savezi su srce i mozak svoje federacije, ali u tome smislu da duhovno prožimajući i pokrećući federaciju služe njoj. Poslovanje svakoga Saveza mora biti ne samo prožeto potrebama i interesima federacije koju Savez predstavlja, nego ovi interesi i ove potrebe moraju biti vrhovni imperativ kome se sve podređuje i prilagođuje. Konkretno rečeno u pogledu Saveza o kojima se ovde radi, mora privredno poslovanje Saveza biti determinirano slijedećim glavnim imperativima, t. j. svaki Savez treba da funkcioniра:

1. kao mjesto (ustanova) za novčana izravnavanja svojih članova;
2. kao institucija za održavanje likvidnosti svojih članica;
3. kao vrelo za finansiranja unutar okvira i interesne sfere svoje federacije.

Prema tome bi ovi imperativi morali biti i kod interpretacije priloženih bilansa (u tabelama II. do IV.) vrhovni i glavni kriteriji.

Naročito kod razmatranja i ocjenjivanja aktivnih pozicija (u pogledu poslovnih plasmana), te konačnog rezultata poslovanja, t. j. dobitka ili gubitka.

Plasmani ovakvih ustanova moraju svakako biti u harmoniji sa principima razumnoga gazdovanja kao i plasmani kapitalističkih kreditnih ustanova, ali pošto osnovni motivi poslovanja ovih Saveza nisu sticanje što veće zarade, nego ispunjavanje malo čas napomenutih imperativa federacije, to za plasmane ne smije biti zarada mjerodavni mamac nego se oni moraju kretati u smerovima koji u svakom konkretnom slučaju proizilaze iz ovih imperativa i onda, ako bi plasiranje u koje druge svrhe bilo unosnije. Analogno tome pitanje konačnoga poslovnoga rezultata, t. j. pitanje dobitka odnosno gubitka, ostaje pored sve svoje važnosti kod ovakvih ustanova ipak pitanje drugoga reda. Samo privremeno i u naročitom sticaju okolnosti može postati opravdano da ovo pitanje zauzme presudnu ulogu, kao na pr. onda kada je ugrožena egzistencija ustanove.

Priložene bilanse, posmatrane sa ovih gledišta, pokazuju u pogledu poslovnih plasmana da su u pozicijama krediti i likvidna sredstva plasmani skoro potpuno iscrpljeni, iz čega se može stvoriti samo općeniti i predhodno hipotetični zaključak, da su se plasmani Saveza faktično kretali u smerovima koji su malo prije navedeni. Potpuniji i sigurniji zaključci bi se mogli dobiti kada bi u bilansima pozicija krediti bila detaljirana. Ali ni u slučaju kada bi bilanse bile toliko jasne i iscrpive kako to uopće mogu da budu, ne bi se, naravno, u njihovim podacima imalo dovoljne podloge da se plasmani potpuno uspješno podvrgnu kritici, nego su za ovo potrebni naročiti podaci i naročita vrlo opsežna istraživanja.

Analogno vrijedi i glede kritikovanja konačnog poslovnog rezultata.

Najzad hoću samo da napomenem (jer se samo po sebi razumije) da se prigodom interpretacije bilansa moraju imati u vidu i oscilacije kojima je naša valuta bila podložna sve do nedavno, a koje su bile tako velike da bi se u bilansama morala zapravo provesti potpuna valorizacija, t. j. sve pozicije u svima bilansama morale bi se svesti na jednaku valutu (na pr. na zlatnu predratnu ili na valutu prema paritetu dinara na dan 31. XII. 1925.) i na taj način doći do pozicija koje se smiju međusobno porediti.

IV.

Iz karaktera saveza kao organa federacije koju oni predvode proizilazi da se ni u pogledu bilo kojega poslovanja saveza ne može reći zadnja riječ, ako se nije uzeo u obzir rad cjelokupne organizacije (federacije), dakle pored rada saveza i rad njegovih zadruga. Već zbog toga trebalo bi sada izneti podatke o privrednom radu zadruga iz istih godina iz kojih potječu podaci o privrednom radu saveza, te nakon toga dati u nekoliko krupnih poteza generalnu kritiku ovoga rada i time bi ovaj prikaz bio barem kako-tako zaokružen. Međutim zaostalost u pogledu združne statistike ne omogućuje da se ide tako daleko, pa stoga ću na završetku da napomenem samo slijedeće.

Od zadrugarstva bilo koje vrsti zahteva se da realizuje princip samopomoći i to u dvojakom pogledu: kao metodu, t. j. kao kardinalno poslovno načelo, te kao objektivirani živi sastojak u ustanovama svoje interesne sfere. To se zahteva s punim opravdanjem, jer samo ono što rezultira iz samopomoći može da važi

kao elemenat prekaljen u borbi i sposoban za pun život, za daljnju evoluciju. Ovaj zahtev potencira se katkada u toliko, da je bilo i da ima zadružnih organizacija (kao na pr. u Njemačkoj Savez Šulce-Delićev i njegove zadruga), koje principijelno otklanjaju svaku stranu pomoć (na pr. pomaganje od strane države) pa makar ova imala najpoštenije namjere.

Ali baš u ovome pogledu postoji interesantan paradoks koji se sastoji u tome, da se od jednoga pokreta (zadružnoga pokreta) koji je i po mišljenju nekih odličnih zadružnih ideologa (na pr. Tugan-Baranowsky) pokret iniciran odozgor, traži da predstavlja utjelovljenu samopomoć; dakle da ima u sebi sva obelježja pokreta koji je organskim načinom izrasao odozdol iz samih narodnih gomila.

Ne ulazeći u pitanje da li je i u koliko je tačan nazor ovih zadružnih ideologa, svakako stoji da se u mnogim zemljama (možda u većini zemalja) nije čekalo da se zadrugarstvo pojavi i razgrana organskim evolucionim putem odozdo, nego se je smišljenim i energičnim akcijama izgrađivalo zadrugarstvo odozgor, u sigurnom očekivanju da će se ovim načinom stvoreno urasti u sredinu (milje), t. j. da će se tijekom vremena ovako veštački izazvan pokret pretvoriti u pokret podržavan i hranjen odozdol.

Slovenačko zadrugarstvo nije autohtono kao zadrugarstvo nego je u počecima bilo više nacionalni pokret na privrednom području. Tek kasnije se unašaju u ovaj pokret od strane Dr. Kreka i njegovih sljedbenika tipični socijalni zadružni elementi za zadrugarstvo, pa se, paralelno sa infiltrisanjem pokreta ovim elementima, zbiva i urašćivanje pokreta u slovenačku sredinu. I ova dvostana transformacija, t. j. transformacija u zadružni pokret i transformacija u pokret koji biva podržavan odozdol, dala je rezultat kojim se Slovenci mogu danas sa punim pravom ponositi, naime *da u njihovom zadrugarstvu samopomoć nije puka fraza kojom se operira u javnosti u svima zgodama, nego da je živi elemenat, da je srž i kreativna baza.*

Ing. Ivan M. Varga,
revizor Glavnog Zadružnog Saveza,
Beograd.

Zaštita ulagača i odgovornost upravnih organa dioničkih društava¹

Pitanje zaštite ulagača u uskom je savezu s pitanjem odgovornosti organa dioničkih društava. Istina je pače da se ne bave samo dionička društva s primanjem uložaka, i da se odgovornost upravnih organa tiče svih vjerovnika dioničarskoga društva, a ne samo ulagača, ali o valjanoj zaštiti ulagača kod dioničkih društava ne možemo govoriti ako nije uređeno pitanje odgovornosti upravnih organa. U koliko ću se tečajem svojih razlaganja baviti s odgovornošću upravnih organa dioničkih društava bavit ću se tim samo u odnosu prema ulagačima, tim više što je g. prof. Dr. Milan Škerlj kao referent pitanje odgovornosti upravnih organa uopće — temeljito i opsežno obradio.

Prije nego pođemo na raspravu ove teme moram postaviti pitanje, da li je uopće potrebna kakova posebna zaštita ulagača i nije li ulagač baš takav vjerovnik kao svaki drugi.

Odgovorit ću u kratko, da je ta zaštita potrebna, i to s razloga što smo zemlja sa malim kapitalom i sa slabo razvijenim smislom za štednju. Treba u jednu ruku naučiti ljude da štede, u drugu pak ruku one kapitale, koji kod kuće besplodno pohranjeni leže, putem banke svojoj svrsi privući. Da pak i jedno i drugo postignemo moramo ulagačima pružiti mogućnost, da s punim povjerenjem svoj novac koristonosno u banku ulože, i da im pružimo garancije, da mogu svakovremeno do svojih novaca doći.

Apsolutne sigurnosti za uloške danas još nigdje nema. U koliko bi se takova mogla postići, to je moguće samo ondje, gdje je provedena dioba po vrsti poslovanja i gdje se uložnim poslovima mogu baviti samo čiste depozitne banke, štedionice i kreditne zadruge sa strogo ograničenim djelokrugom, dočim je poslovnim bankama primanje uložaka na štednju uopće zabranjeno. Takova je dioba banaka savršeno provedena u Engleskoj i u Americi, te donekle u Francuskoj i Švicarskoj, dočim u državama srednje Evrope prevladava tip mješovite banke, koja se uz sve ostale bankovne poslove još i uložnim poslovima bavi.

Kod nas nije moguće primanje uložaka samo na čiste depozitne banke ograničiti, a ostale banke isključiti. Kako sam već gore rekao niti imamo mnogo kapitala, niti štedimo. Svako j su

¹ Koreferat Dra. Miroslava Vranića, odvjetnika u Zagrebu održan na kongresu pravnika u Sarajevu 23.—25. IX. 1927. god.

banci osim vlastitih sredstava potrebni i tuđi kapitali, a do tih se kod nas dolazi samo putem uložaka, pogotovo, ako se uvaži, da trgovina s efektima kod nas u opreci prema zapadnim zemljama nije nikako razvijena. Kad bi mi dakle sprečili primanje uložaka kod banaka, onemogućili bi im gotovo svako poslovanje. S druge pak strane, ako ćemo kod čistih depozitnih banaka i štedionica nagomilati uloške, moglo bi se desiti, da će iste uslijed ograničenja djelokruga imati i suviše novaca i da će kamatnjak osjetljivo pasti, što će opet ulagače odbiti od ulaganja u banke i tekar ih natjerati, da pod bilo kojim oblikom svoj novac ulože u nesolidnija poduzeća, koja će im obećati veći kamatnjak,

Radi se dakle o tome, da se nađe način, da se ulošci što bolje zaštite, a da se pri tom ipak svojoj svrsi privedu i što bolje upotrebe.

I ako je to pitanje u novije doba durgdje iscrpivo pretresano, pa i ako su poimence u Čehoslovačkoj, Austriji i Italiji doneseni propisi, koji nastoje to pitanje riješiti, to ne možemo naprosto kopirati tuđe zakone, već treba da riješavajući pitanje zaštite ulagača uvažimo prilike, pod kojima mi živimo.

Mi već 8 godina živimo rastrgani u sedam raznih pravnih područja i nemamo niti jedinstvenih materijalnih pravnih zakona, niti jedinstvenih parbenih i neparbenih postupnika. Prilike su takove, da se niti kratkoročne mjenice ne mogu smatrati likvidnim tražbinama, jer i mjenbena parnica može u nekim krajevima naše države potrajati nekoliko godina. A šta da velimo o tražbinama proti države, koje u drugim državama znače najsigurniji posao, a koje se kod nas često isplaćuju ili nakon odbitaka dobra inkasoprovodbe, koja putuje u džepove kojekakvih posrednika ili tek nakon dugogodišnjeg parničenja, a često niti onda ne. Kad se te prilike uvažavaju, onda je jasno, da se kod nas pitanje sigurnosti uložnih poslova i pitanje likvidnosti banaka mora promatrati s drugog gledišta nego u drugim državama sa sređenim pravosuđem i manje korumpisanom upravom. Teško je uopće govoriti o zaštiti ulagača tamo, gdje treba misliti na zaštitu vjeroznika uopće.

Osim tih prilika, koje nose tek provizorni karakter, i ako taj provizorij traje već osam godina, moraju se uvažiti i naše opće ekonomske prilike, koje sam već ranije spomenuo, a to je činjenica, da imamo malo kapitala, i da ne znamo štediti, te činjenica, da smo agrarna zemlja, u kojoj seljak nastoji, da dođe do vlastitog zemljišta, a tamo gdje ga ima, da ga poveća i poboljša, pa da se prema tome novac više upotrebljava za kupnju zemljišta, nego za ulaganje u banku.

U principu složio bih se s g. prof. Škerljom, da se o našem pitanju ne bi imao donijeti specijalni zakon, već da bi se načela o odgovornosti organa dioničarskih društava imala donijeti u jednom jedinstvenom trgovačkom zakonu. No budući da naš provizorij traje već 8 godina a ima izgleda, da će možda još daljnih 8 godina potrajati, to držim, da je bolje, da se donese makar i privremeni specijalni zakon, nego da se čeka još ne znam kako dugo na novi trgovački zakon. Samim tim što se donese novi trgovački zakon nije to pitanje još riješeno. Prije unifikacije i modifikacije materijalnih prava i prije donošenja novoga stečajnog zakona i zakona o prinudnoj nagodbi, kojima bi se zakonima imao statuirati do kojega iznosa i kako bi ulagači za slučaj stečaja ili prinudne nagodbe uživali prioritet pred drugim vjerovnicima, ne može se misliti na valjanu zaštitu ulagača. Osim toga moraju se mnoge reforme najprije u praksi isprobati, da li odgovaraju, a jedan specijalni zakon može se laglje bez trzavica izmijeniti ili dokinuti, nego opsežan trgovački zakon.

Da uzmognemo riješiti pitanje sigurnosti uložaka, moramo najprije riješiti pitanje, tko je vlastan primati uloške.

Kako sam već gore rekao ne možemo kod nas provesti diobu banaka prema vrstama poslovanja i dozvoliti primanje uložaka samo specijalnim bankama.

Moj bi predlog bio, da se primanje uložaka osim štedionicama i kreditnim zavodima, dozvoli samo onim bankama, koje su svojina dioničarskih društava, dočim da se privatnim bankama zabrani primanje uložaka. Dioničarska su društva već po današnjim propisima podvrgnuta bar nekakvoj kontroli javnosti, dok je to kod privatnih banaka nemoguće.

Visina kapitala nije odlučna, no mogao bi se odrediti neki minimum dioničkog kapitala, koji je potreban. Ovaj bi minimum dioničkog kapitala morao biti veći u novčanim centrima, a manji u provincijalnim mjestima.

Posvema je suvišno odveć veliki kapital tražiti. Zavodi s manjim kapitalom imaju često veći broj uložaka, nego oni s većim. Pače, što je veće povjerenje ulagača u koji novčani zavod bit će i nerazmjer između vlastitog kapitala i uložaka veći, jer uslijed obilja tuđega novca otpada potreba povišenja vlastitih sredstava.

Razmotrimo primjera radi razmjer između uložaka i vlastitih sredstava kod nekih zavoda u Zagrebu u godinama 1924—1926. prema izveštaju Saveza novčanih zavoda u Zagrebu.

Ime zavoda	god.	uplaćena di- onička glav- nica	Sveukupna rezerva	Ulošci
Bankarska radnja braće Turković d. d.	1924.	10,000,000	500.000	11,832.982
	1925.	10,000.000	650.000	9,872.963
	1926.	10,000.000	750.000	8,864.323
Banka I. Kreutzer d. d.	1924.	3,000.000	500.000	14,835.193
	1925.	3,000.000.	705.500	10,027.255
	1926.			
Centralna banka za tr- govinu i obrt i industr. d. d.	1924.	80,000.000	3,312.500	69,278.389.
	1925.			
	1926.			
Hrvat. eskomp. banka	1924.	140,000.000	43.906.861	356,107.255
	1925.	140,000.000	46,406.861	461,176.702
	1926.	140,000.000	48,406.861	469,605.589
Hrvat. katolička banka	1924.	4,000.000	2,090.000	9,677.342
	1925.	4,000.000	2,200.000	15,659.148
	1926.	4,000.000	2,300.000	19,025.657
Hrvatska poljodeljska banka d. d.	1924.	5,000.000	4,300.000	34,695.322
	1925.	5,000.000	4,500.000	42,593.113
	1926.	5,000.000	4,650.000	55,892.713
Jugoslav. banka d. d.	1924.	100,000.000	24,916.523	232.548.457
	1925.	100,000.000	25,106.004	285.775.402
	1926.	100,000.000	25,956.005	307.662.120
Hrv. slav. zem. hipo- tekarna banka.	1924.	60,000.000	11,736,872	45,938.725
	1925.	60,000.000	23,108.901	59,903.416
	1926.	60,000.000	24,159.124	60,952.420
Prva hrvat. štedionica	1924.	75,000.000	52,712.754	813,128.917
	1925.	75,000.000	54,339.418	1.062,991.954
	1926.	75,000.000	55,969.392	1.357,822.382
Srpska banka d. d.	1924.	40,500.000	15,600.000	179,128.542
	1925.	40,500.000	16,600.000	264,238.573
	1926.	40,500.000	17,600.000	355,377.485.

Iz navedenih primjera razabire se da razmjer između vlastitih sredstava i uložaka kod raznih zavoda silno varira, i da sa sigurnošću banke nije ni u kakovom savezu, moglo bi se pače kod nekih zavoda doći do zaključka, da je razmjer između vlastitih sredstava i uložaka povoljniji tamo, gdje ulagači nemaju povjerenja u zavod, i gdje su uslijed toga ulozi manji. Generalizirati se u tom pravcu ne smije, jer stanje uložaka ne ovisi samo o povjerenju ulagača, već i o tom, forsira li koji zavod uložni posao ili ne.

Prostor mi ne dopušta da iznesem podatke o svim zagrebačkim bankama, a pagotovo ne o provincijalnim, gdje su te varijacije između vlastitih sredstava i uložaka još veće. Istićem samo kao najekskluzivniji primjer dva možda najsolidnija zavoda u Zagrebu: Prvu hrvatsku štedionicu i Hrvatsku eskomptnu banku. — Prva banka imade najveći broj uložaka u državi, drugi je najjači zavod u pogledu vlastitih sredstava u Zagrebu. Prva hrvatska štedionica imade kraj vlastitih sredstava (dionička glavica i rezerve) od Din. 130,000.000.— jednu milijardu i trista milijuna dinara uložaka, dakle deset puta više uložaka nego vlastitih sredstava. Ti su ulošci kraj jednake dioničke glavice porasli za dvije godine od godine 1924. za preko 800 milijuna dinara. Hrvatska eskomptna banka naprotiv imade kraj vlastitih sredstava od ca. Din. 190,000.000.— krajem godine 1926. ca. 470 milijuna dinara uložaka, dakle u svemu ca. 2.5 puta više uložaka od vlastitog kapitala.

Ako se ustanovi minimum kapitala potreban za uložne poslove, odna bi se za zavode, koji imaju služiti samo lokalnim interesima malih provincijalnih centara imao ustanoviti manji kapital, nego za zavode, koji imadu rašireniji prostorni djelokrug, s razloga, što se u manjim centrima ne bi mogao namaknuti dovoljno veliki kapital.

Ne mogu zagovarati tezu, da treba manje zavode onemogućiti i fuzijom s većim zavodima pretvoriti ih u filijale velikih zavoda, ili u najmanju ruku postaviti male zavode pod kuratelom velikih. Manji lokalni zavodi imadu da zadovolje potrebe svoga kraja i toj će potrebi prije udovoljiti od filijale velikog zavoda. Veliki zavod može da imade interesa da putem filijale dođe do uložaka kojega kraja, a da prema potrebama istoga kraja pokaže potpuni nehaj i dobiveni novac upotrebi ondje, gdje povoljnije može plasirati.

Treba dakle omogućiti i osnivanje manjih zavoda i dopustiti im primanje uložaka kao i većim zavodima.

Postavljanjem nekih uvjeta uz koje je dozvoljeno primati uloške, ne znači još da takovi zavodi trebaju za to neku naročitu koncesiju. Dioničarsko društvo može započeti sa svojim djelovanjem tek momentom upisa u trg. registar. Sud će prije dozvole upisa razmotriti, da li je udovoljeno svim propisima, koji su potrebni za osnutak dioničkog društva, koje će se baviti s uložnim poslom, i tu dozvolu dati tek onda, nakon što je svim tim uvjetima udovoljeno.

Protivnik sam i svakog koncesioniranja dioničkih društava koje nigdje nije ispunilo svrhe, a najmanje kod nas, gdje se koncesije ne dijele po potrebi, već po političkoj boji ili po vezama. Ako se pak usvoji princip, da se koncesija imade izdati svagdje, kad je normativnim propisima udovoljeno, onda je opet suvišan posao tražiti najprije dozvolu od administrativnih vlasti, a onda opet od suda, kad je dovoljna i sigurnija kontrola ovoga potonjega.

Protivnik sam i svake trajne kontrole nad bankom bilo sa strane države ili specijalnog kontrolnog društva ili kakove centrale novčanih zavoda, iza kojih opet stoji država,.

Ne treba propustiti niti jedan otvor, kroz koji bi država bilo posredno bilo neposredno moglo stupiti u banku. Tu dolaze opet u obzir naše specijalne prilike, gdje interes političke stranke važi nad svim, i gdje se putem kontrole pruža prilika za političke progone i ucjenjivanja. Primjera za to ne trebam navesti.

Takova kontrola ne može sprečiti bankovni slom, jer je kraj mnogostrukog i kompliciranoga bankovnoga poslovanja temeljita kontrola nemoguća a i suviše dugotrajna. Povrh toga nesolidne će banke vješto moći iskoristiti u reklamne svrhe, da stoje pod državnim nadzorom, a neupućeno općinstvo držat će, da su ulošci u takovim zavodima posvema sigurni, i još će lakoumnije postupati sa svojom uštedom,.

Treba ustanoviti norme, po kojim se imade poslovanje banaka, koje rade s ulošcima, vladati. Treba po mogućnosti i taksativno navesti, koji su poslovi zabranjeni, a poglavito treba ustanoviti, koja lica mogu biti birana u upravni i nadzorni odbor.

Prekršaj takovih norma imade se kazniti bilo disciplinski ili kriminalno, a povlači sa sobom i materijalnu odgovornost svih organa, koji su protupropisno postupali, odnosno nijesu — i ako su mogli — takov postupak spriječili.

Država bi imala pravo, da u svakom slučaju, kad ili uslijed prijave interesenata, ili ex offio dozna za protupravilni rad, da odredi istragu, koju bi imao provesti trgovački sud uz uporabu stručnjaka.

Nemoguće mi je u opsegu jednog referata iznijeti svenorme, koje držim da bi trebalo usvojiti, pa ću ih tek nabaciti držeći se pri tom poglavito onih norma, koji su u novijim zakonodavstvima ČSR, Austrije i Italije iznesene.

Tu treba u prvom redu ustanoviti visinu akc. kapitala kako sam to već gore spomenuo.

Nadalje treba ustanoviti tko može biti izabran članom ravnateljstva i članom nadzornog odbora.

Po mojem bi mišljenju mogao članom ravnateljstva imenovan biti samo netko, tko ima bar izvjesnu količinu dionica, koje bi se dionice morale deponirati kod koje velike banke, a ne bi se smjele ni otuđiti niti založiti. Te bi dionice naravno morale potpunoma isplaćene biti. Na ovaj bi se način moglo spriječiti, da se za članove uprave izaberu ljudi, samo radi svoga imena i položaja, a koji inače za zavod, u koji su izabrani nemaju nikakvog interesa.

Tu navodim ustanovu Čehoslovačkog „Zakona od 10.X.1924. o uložnim knjižicama banaka i reviziji novčanih zavoda“, prema kojoj se članovi ravnateljstva moraju obvezati da će u slučaju, da propisana rezerva padne ispod minimuma, do izvjesnog postotka položiti sigurnost u pupilarno sigurnim vrednosnim papirima. Ta ustanova pretpostavlja, da članovi ravnateljstva imaju bar neki imetak, jer inače ne bi mogli položiti zatraženu kauciju.

Što se tiče članova nadzornog odbora, to držim, da članom nadzornog odbora ne bi smjelo biti lice, koje je u rodu s kojim članom ravnateljstva. Stepem srodstva imao bi se točno odrediti.

Najidealniji nadzorni odbor imaju Englezi, jer tamo su u nadzornom odboru stručni revizori koji nijesu dioničari. To je kod nas neprovedivo, jer nemamo za tu svrhu stručnih lica.

Čehoslovačka imade osim nadzornog odbora u velikim zavodima i neki kontrolni odbor zavodskih namještenika, podvrgnutih nadzornom odboru, no ja sumnjam da je kraj odnosa između ravnateljstva i namještenika moguć uspješni rad takovih kontrolora.

Preći ću preko onih ustanova koje bi imale odrediti visinu rezerve, i načina da se postigne što bolja likvidnost zavoda, i glede ustanovljenja izvjesnog procenta likviditeta, kao i glede načina bilanciranja, jer je to stvar unutrašnje bankovne organizacije, o kojoj imaju bankovni stručnjaci da govore. Pripomenut ću samo, da nema ustaljenih normi, prema kojima bi se moglo postići, da je banka doista u svako vrijeme likvidna i da u svakom slučaju može isplatiti svaku zatraženu svotu. Kod normalnog poslovanja i u normalno vrijeme držim, da će se primici i izdatci kretati u prilično jednakim granicama, pa da je potrebno da se tek manji procenat novca drži likvidnim za slučaj kakove nenadne veće isplate, pogotovo, jer će svaki zavod nastojati, da isplatu veće svote veže na dulji ili kraći otkaz.

Dođe li pak do runa ili drugih kakovih nenadnih neplrika, onda ne koriste sva pravila o likviditetu, jer nijedna banka ne može držati u blagajnama toliki novae, da i u izvanrednim prilikama može svaki ulog povratiti, jer bi ti ulozi morali onda neplodno u tresorima ležati, pa bi se prema tome radilo o depositum regulare a ne irregulare.

Što se tiče periodičnog objavljivanja stanja novčanih zavoda i objavljivanje jedne točnije bilance po određenoj shemi, to vidim u tom jednu i to veliku korist. Takovim bulletinima i bilansama stvara se dragocijen materijal za studij našega pitanja, jer samo na temelju što točnijih statističkih podataka, koji nam kraj današnjega načina bilansiranja posvema manjkaju, moći će se mjere stvoriti, koje su u istinu kadre zaštititi ulagače. Potrebno je naravno da se odmah donesu propisi za zaštitu ulagača, ali se ne smije držati da je to pitanje definitivno riješeno, već treba na temelju iscrpivih statističkih podataka i na temelju stečenih iskustava te zaštitne mjere i dalje izgrađivati. To je uvidila i Austrija, koja se t.z. Bankkommissionsgesetz od 7.X.1921. ustanovljuje zasebnu stručnu komisiju, koja imade zadaću, da motri rad banaka i na taj način pripremi materijal za zakon o bankama.

Prigodom ustanovljivanja normi za banke, koje se have uložnim poslovima trebalo bi i taksativno zabraniti neke poslove, kao na pr. :

a) kupovanje i lombardiranje vlastitih dionica.

b) davanje kredita članovima upravnog odbora ili namještenicima banke bez odobrenja nadzornog odbora. Takove kredite treba uopće ograničiti, a napose treba ustanoviti, da se takovi krediti mogu dati samo uz isto pokriće, koje se traži od drugih komitenata. Povrh toga trebalo bi kod takovih poslova uvijek tražiti jamstvo žene ili lica, koja s dotičnim članom upravnog odbora žive u zajedničkom kućanstvu.

c) sklapati konzorcionalne poslove s članovima uprave ili nadzornog odbora.

d) davati takozvane golijatkredite, koji za slučaj gubitka suviše opterećuju banku, pa bi banke svaki veći zajam morale razdijeliti na više novčanih zavoda analogno reosiguranju kod osiguravajućih zavoda, koji riziko dijele na više društva. Kolika se visina zajma može nazvati golijatkreditom ne može se za sve banke jednako ustanoviti, jer što je za malu banku golijatkredit može za veliki zavod razmjerno malena svota biti, pa tu treba naći neki omjer između vlastitih i tuđih sredstava, te pruženag kredita.

e) kumulirati funkcije člana upravnog odbora u više društava bez dozvole glavne skupštine, jer se na taj način daju najlaglje izigrati ustanove o ograničenju kredita članovima upravnog odbora.

Naveo sam tek neke zabrane, koje držim, da bi trebalo taksativno navesti, a i te bi trebalo iscrpljivije obraditi, što u opsegu referata nije ni moguće ni potrebno.

Prekršaj tih taksativno nabrojanih zabrana imao bi se kazniti, a odgovorni organi imali bi solidarno snositi svu štetu. Za slučaj da uslijed prekršaja tih normi dođe do sloma banke, morali bi se funkcionari banke kazniti zatvorom. Samo s osjetljivim i egzemplarnim kaznama moći će se smanjiti pogibao slomova skrivljenih po organima društva. Nikakova kontrola nije kadra sprečiti bankovne slomove, jer se zabranjeni poslovi mogu vješto sakriti. Nakon sloma moguće je ustanoviti koji su propisi prekršeni, pa ako se ovdje upotrebi oštra kazna, to ova mora dijelovati kao zastrašujući primjer na organe drugih društava. To vrijedi naravno samo u onom slučaju ako se propisane kazne i doista u svojoj svojoj strogosti primjenjuju, a ja sam uvjeren da bi već danas bilo manje slučajeva bankovnih slomova, da su se i dosadnji nedostatni propisi trgovačkih i kaznenih zakona tamo, gdje je potrebno bilo, primjenili. Međutim poslije rata kao da su upravni organi dioničarskih društava postali sakrosaktni, pa je samo možda po koj ravnatelj ili vlasnik male kakove banke morao ispaštati grijehe za one velike, koji su, hvala budi i opet našim specijalnim prilikama, dosad uvijek izmaknuli koli kaznenoj toli i civilnoj odgovornosti.

Osim ovih taksativno navedenih propisa preporučio bi jednu ustanovu koju Austrija normira (Bankhaftungsgesetz od 29.VII. 1924) prema kojoj svaki odgovorni organ dioničarskoga društva mora postupati pomnjom uredna trgovca i odgovara za svaku štetu, koja nastane ako protivno postupa. Za slučaj spora snosi teret dokaza, da je postupao pomnjom uredna trgovca tuženi organ, pa nije dužnost tužiteljeva da dokaže nepomnju društvenog organa.

S pitanjem ko ima da odgovara i kome, ne kanim se odvjje potanko pozabaviti, jer je to detaljno obradio u svojem već citiranom referatu g. prof. Škerlj. Uz organe i zabrane po glavnoj skupštini imaju svakako, da odgovaraju i oni organi, koji su u svojstvu upravnih činovnika kod poduzeća namješteni. Irelevantno je kod toga, dali se isti zovu direktori ili prokuristi, glavno

je koje funkcije u banci vrše, i da su po svojem položaju u stanju samostalno upravljati bankom. Ne mogu zagovarati misao da se na odgovornost mogu pozvati i veleakcionari, jer se time dira u osnovna načela akcionarskoga prava, da dioničar jamči samo do visine svojih dionica. Istina je, da su baš posjednici velikoga broja akcija oni, koji upravljaju bankom, ali su isti — u koliko se ne radi o jurističkim osobama — u pretežnoj većini i članovi upravnog odbora, pa kao takovi i odgovaraju.

Odgovarati bi imali organi dioničarskog društva u prvom redu društvu samom, o čemu bi imala odlučivati glavna skupština. Kod flagrantnih povreda mogla bi kako sam već prije spomenuo državna vlast kad dozna za iste i na zahtjev pojedinaca povesti istragu.

Međutim sve do sad navedene mjere nijesu kadre sprečiti bankovne slomove, jer uzroci ovima leže često izvan dohvata same banke. Podjedno nijesu te mjere kadre spasiti od gubitka ulagače ni ondje, gdje su članovi upravnog odbora dužni taj gubitak nadoknaditi, jer je taj gubitak u većini slučajeva znatno veći i od imovine odgovornih organa.

Rezerve, koje mnoga zakonodavstva propisuju često su posvema nedostatne, pa treba prema tome misliti na sredstva putem kojih će se ti gubiteci moći u najvećoj mjeri nadoknaditi. — Čehoslovačka pokušala je to riješiti Zakonom od 10.X.1924. o fondu novčanih zavoda, pa ovo rješenje i ako još u praksi nije oprobano smatram vrlo povoljnim.

Prema citiranom zakonu ustraja se jedan fond, kojim besplatno upravlja kuratorij od 12 lica. U taj fond ulažu banke razdijeljene po grupama $1\frac{1}{2}\%$ od ukupnih kamata, koje se plaćaju na uloške, što je osobito kod malenih ulagača malena svota.

Zadaća je toga fonda da u slučaju sloma ili insolventije banke istu pomogne i to tako, da najprije pokuša sanaciju banke putem zajma, a ako se banka ni tako ne bi dala spasiti, da se iz fonda namire vjerovnici, koji bi po stečajnom zakonu došli do namirenja tek iza vjerovnika, koji dolaze prvenstveno do naplate. Po našim stečajnim zakonima bili bi to vjerovnici II. razreda, među koje spadaju i ulagači. Prema citiranom zakonu imali bi se takovi vjerovnici namiriti maksimalno do 80%.

Ja bih ideju ovoga fonda još dalje izgradio i predložio, da se ulošci putem osobito kreiranih osiguravajućih društava osiguraju. U ime premije plaćao bi se stanoviti postotak od primljenih kamata. Ta ideja nije nipošto utopistička, jer danas u Americi, Engleskoj, Francuskoj i Njemačkoj postoje specijalna osigurava-

juća društva za osiguranje kredita tzv. Kreditversicherung. Ta društva osiguravaju izvjestan postotak tražbine za slučaj nepla-teža iste i obično ne nose 100% riziko. Kad se mogu tražbine uopće osigurati, nema nikakove zapreke, da se i ulošci, koji su tražbine proti banci, također do stanovitog postotka ne osigura-vaju. Da se to provede treba naravno opsežni studij, pogotovo zato jer bi takovo osiguranje moglo prouzročiti mnogi nenadni preokret u dosadanjem bankovnom poslovanju.

Nesmotrenim provedenjem takovog osiguranja pogodovalo bi se u prvom redu nesolidnim zavodima, jer kraj pune sigurnosti ulagači će naravno svoje uloge povjeriti nesolidnom zavodu, koji će veće kamate plaćati od solidnog zavoda. Sa svim tim ne držim, da ovu ideju treba naprosto zabaciti, već treba naći modus da se ova ustanova dovede u sklad s interesima solidnih zavoda.

Prije nego završim prelazim na mjere, koje su potrebne, da se novčani zavod zaštititi od ulagača, a time posredno i opet ulagače od gubitaka, kao za slučaj nelikvidnosti inače aktivne banke. Treba moći sprečiti run na banku, koji neminovno vodi do propasti banke i s time do gubitka uložaka. Tu pomaže osim spomenutoga fonda i ustanova o moratoriju, koji je Čehoslovačka „Zakonom od 10.X.1924. o moratoriju za zaštitu novčanih zavoda i njihovih vjerovnika ” uvela.

Takov moratorij može za pojedine ulagače imati neugodnih posljedica, ali većina ulagača time je spašena. Takovim se mora-torijem ne bi smjela ustanoviti obustava plaćanja uopće, već samo preko izvjesne svote, i omogućiti obročne otplate većih uloga. U detalje ovakove ustanove ne mogu ovdje ući, pa se i takova usta-nova ne može naprečac donijeti, već treba i zato opsežnog studija.

Donio sam u glavnom sumaran pregled onih mjera, koje držim da su potrebne da se donesu u interesu ulagača i naveo sam razlo-ge s kojih držim, da te mjere treba donijeti. Predlažem, da se do-nese specijalni zakon o bankama prema principima, koje sam napred razložio, prepuštajući stručnoj komisiji, koja bi takov zakon imala donijeti, da ovdje nabačene ideje dalje izgradi, i da donese zakon na temelju iskustava stečenih na tom području u drugim državama, ne smetnuvši ali pri tom iz vida naše zasebne prilike, koje se u mnogočem razlikuju od drugih država.

D-r Miroslav Vranić.

О проблему емиграције и имиграције и о међународним споразумима за његово уређење

(Наставак)

II.

Посматрајући политику емиграционих и имиграционих земаља, констатујемо : у погледу емиграционих земаља — да се оне све труде за тим, да се њихов утицај осећа, и продужи да осећа, над њиховим грађанима и онда, кад они напусте земљу у којој су рођени, и којој треба да припадају. С друге стране опет, све имиграционе земље, па биле прекоокеанске или континенталне, теже за тим, да чим један усељеник ступи на њихову територију подлежи њиховим законима, па по могућству и асимилира се. Види се дакле, да се тежи да се национална акција продужи да осећа и ван граница заинтересоване земље, што, природно, изазива потребу за извесним споразумима између заинтересованих земаља.

Ови споразуми постојали су и пре рата, али су они после великога рата многобројнији, чешћи и различитије врсте.

Они би се у главном могли груписати на следећи начин :

1. у групу *општих уговора*, и оних који се примењују на целокупни исељенички проблем ;

2. у групу *специјалних уговора*, који се у главном односе на поједина питања социјалног законодавства ;

3. у трећу групу могли би да дођу споразуми разне природе и такође општег карактера, као *мировни уговори*, *трговински уговори* и *уговори о настањивању*, који садрже све више клаузула о исељеницима.

Што се тиче специјалних уговора, они могу бити двојаке врсте : у форми *конвенција или двостраних уговора*, и у форми *многостраних уговора*.

Ови двострани уговори обично се склапају између двеју земаља (изузетно допуштају и приступ треће), и имају за тенденцију да уреде извесна специјална питања. Они у главном пролонгирају, условно, национално законодавство и на страниј територији, базирају се на реципроцитету, и имају за циљ, или да обезбеде једнакост у поступању са страним као и са домаћим радницима, као и примењивање на стране раднике постојећег радничког законодавства, или да осигурају свима онима који мигрирају, па било да су радници или не, једно правично по-

ступање. Уговори ове врсте по најчешћи су у области осигурања, и то : било да се односе на осигурање у опште, било на једну нарочиту врсту осигурања. Овде долазе и уговори о преносу заштеђевина и новца, о јавној помоћи, ропатрирању, о заштити малолетних и неспособних, о регулисању националности странаца, и о полициским мерама и пасошима.

Што се тиче многостраних уговора, они се разликују на оне од пре и оне после светског рата. Први су обично склопљени на интервенцију старих међународних социалних удружења, и третирају н.пр: уређење рада, помоћ, и забрану трговину белим робљем ; а други су међународне конвенције донете на интервенцију Међународне Организације Рада и Друштва Народа.

I. ОПШТИ УГОВОРИ

Сматра се, да први међународни уговор о емиграцији датира из доба 1783 год. То је уговор о пријатељству и трговини, склопљен 3. априла исте године између Шведске и Сједињених Америчких Држава.

После овога долази читава једна серија споразума и међународних аранжмана у погледу забране трговине са Црнцима, односно принудне емиграције афричког робља, које је силом довођено из Африке у Америку и остале земље. Потреба за међународним споразумима за укидање ове врсте трговине истакнута је још за време закључења Париског уговора 30 маја 1814 год., али је, може се рећи, све до сазива конференције у Брислу 16. новембра 1889 год. остало нерешено. Генерални акт ове конвенције, који садржи разне одредбе о мерама које свака влада треба да предузме у циљу спречавања ове трговине, ратификован је од стране : Немачке, Луксембурга, Белгије, Данске, Шпаније, Конга, Сједињених Држава, Велике Британије, Француске, Италије, Либерције, Холандије, Персије, Португалије, Русије, Шведске, Норвешке, Турске, и Занзибара.

Уговори између Сједињених Држава и Кине

Исељавање Кинеза у Сједињене Државе датира од 1849 год. Но они су врло непријатељски били примљени, и у Калифорнији им је нарочито увек одбијано право да постану грађани. Први дипломатски споразум за уређење ове емиграције јесте уговор закључен 28. јуна 1863 год. Овај уговор не ограничава добровољну имиграцију, и истиче формално, да обе стране признају у потпуности битно и неотуђиво право свакога човека да се настани у иностранству и промени своје поданство, као и све користи које су у вези са исељавањем и усељавањем, а у погледу обављања трговине и сталног настанивања. Једино што се није признало то је право натурализације. Због незадовољства јавног мњења у Сједињеним Државама овим уговором, закључен је један нови уговор са Кином 1881 г., који, респектујући привилегије већ уступљене, још је више ограничио усељавање. Овај уговор изгледа да има карактер стални. У своме чл. 1. он предвиђа : »Кад год влада Сједињених Држава буде наша, да

долазак кинеских радника у Сједињене Државе, или факат да се радници ове националности фиксирају у Сједињене Државе, угрожава, или прети да угрози интересе ове земље, или да доведе у опасност постојећи поредак у њој, Кинеска влада пристаје да влада Сједињених Држава уреди, ограничи или суспендује у погледу Кинеских радника право уласка и становање у Сједињене Државе, без права за Америчку владу да ова права потпуно укине. Ограничење или обустављање које може бити заведено, треба да је разумно, и да се односи само на Кинезе који долазе као радници; док се на Кинезе осталих класа не треба да примењују ова ограничења. Законодавство које ће бити усвојено у погледу кинеских радника треба да тежи затим, да се њиме уреди, ограничи или обустави исељавање, и досељеници не треба да буду изложени никаквом рђавом поступању и неправди».

Члан. 2. овога уговора предвиђао је : »Кинески поданици који одлазе у Сједињене Државе као професори, студенти, трговци или ради уживања, као и Кинески радници који се за сада налазе у Сједињеним Државама, могу слободно да одлазе и долазе, и њима ће се признати сва права, привилегије, повластице и изузетци, који су признати и грађанима и поданицима државе највише повлашћене.«

Како су размирице и даље постојале, то су се морали водити нови преговори, који су под 12 мартом 1888 год. довели до новог уговора. По овоме новоме уговору предвиђено је било искључење свих кинеских радника за време од 20 година, и забрањен је повратак у Сједињеним Државама оним кинеским радницима, који се враћају у своју домовину; на случај да нису оставили у Сједињеним Државама жену, децу, родитеље или имање у вредности од преко 1000 долара. Овај уговор Кина није ратификовала; али је зато Амерички Парламенат изгласао 1 октобра 1888 год. један закон, којим је забранио улазак кинеских радника за време од 10 година, а радницима који су већ у земљи, да се не могу вратити чим буду једанпут напустили земљу. Новим уговором од 1894 год. било је ово стање у неколико измењено. Тако, остала је у важности забрана уласка кинеских радника за време од 10 година, али је признато право да се могу повратити они кинески радници, који су једном отишли; као што је то предвиђено у виду забране уговором од 1888 године. Овај уговор од 1894 год. био је закључен за време од 10 год., и 1904 год. Кина је одбила да га продужи. У циљу да сломи овај отпор Кине, Амерички Парламенат донео је своје национално законодавство, у које је унео и све оно што је дотле било предвиђено законима и уговорима. После овога времена никакав уговор више није закључен између Кине и Сједињених Држава, и Кинези подлежу сада одредбама националног америчког законодавства, са ограничењем из уговора од 1881 год.

Уговором Енглеско—Кинеским од 1860 г. и 1904 год. о ангажовању кинеских радника тзв. »coolies« било је предвиђено, да кад се ангажовање кинеских радника у циљу запослења у колонијама и земљама под британским протекторатом има да обавља, исто врши под контролом дипломатског представника Велике Британије у Пекингу, и нарочито одређеног за ове сврхе једног кинеског инспектора. Уговор овај предвиђа— детаљно, како се овај посао има да обавља, која све лица могу доћи у обзир, и какве им се бенефиције и заштита пружају у погледу њиховога рада, наплате њихове зараде, и њиховога превоза и рапатрирања.

Од конвенција овога жанра скоријег датума, т.ј. после светскога рата, вредно је цитирати: конвенцију француско-пољску од 7. септембра 1919. год.; уговор француско-италијански од 30. септембра 1919. год.; конвенцију француско-чехословачку од 20. марта 1920. год.; уговор итало-луксембуршки од 11. новембра 1920. године; уговор итало-бразилијански од 11. октобра 1921 год.; и уговор француско-белгиски — од 1924 год., поред још много других конвенција и споразума.

Интересантне су нарочито прве три конвенције од овде наведених, које по мишљењу професора г. Bertrand Nagao чине једну целину, и означавају један неоспоран прогрес у примени међународног законодавства рада.

Конвенција француско—пољска од 7 септембра 1919 год. односи се на емиграцију и имиграцију, и уређује ова кретања у духу највећег пријатељства, осигуравајући поданицима обеју земаља реципрочност привилегија законодавства рада. Она има за циљ: 1. да осигура све административне олакшице поданицима једне од двеју земаља пре њихове емиграције у другу, као и у погледу њиховог рапатрирања; 2. да дозволи колективно ангажовање радника у једној од двеју земаља за рачун предузећа које се налази на територији друге земље.

Главни су у овој конвенцији ови принципи:

1. строга једнакост, изричито предвиђена, за све усељене раднике и поданике у погледу услова рада, зараде, заштите, несретних случајева и т. д.;

2. слобода емигрирања и имигрирања из једне у другу земљу под оправданим резервама санитарских мера и стања радне пијаце;

3. годишње одређивање броја и категорија радника, који се могу колективно ангажовати. Образовање у овоме погледу једне комисије која се алтернативно треба да састаје најмање једанпут годишње у Паризу и Варшави, и којој свака од обеју влада треба да поднесе мишљење једног саветодавног комитета, састављеног од делегата заинтересованих власти, као и представника радника и послодаваца;

4. искључиво искоришћење, за колективно ангажовање радника, чиновника јавних бироа за запослење са званичном комисијом, или са представницима послодаваца, који имају за дужност да обаве професионални и лекарски преглед радника пре њиховог поласка;

5. обавеза за запослење радника са уговором о запослењу, под условом да уговор буде саобразан принципима конвенције.

У погледу зараде, конвенција предвиђа у своме чл. 2-« да ће радници који имигрирају примати за подједнак рад подједнаку награду, коју примају и домаћи радници исте категорије, запослени у истом предузећу а која базира на величини нормалне и уобичајене зараде у дотичној покрајини». Чл. 3. конвенције спроводи принцип једнакости у поступању са страним као и са домаћим радницима, и предвиђа, »да ће радници који имигрирају уживати ону исту заштиту коју уживају и домаћи радници по законодавству уговорних страна, као и ону заштиту, коју уговорне стране

могу да им осигурају путем специјалних конвенција, закључених — било међу њима, било са другим државама». — На овај начин Француска влада је, употребљујући право које јој даје последња алинеја чл. 3. Закона од 9. априла 1898. год. — о несрећним случајевима, укинула ограничења и за Пољске раднике, као што је то раније учинила путем специјалних конвенција у погледу белгиских, италијанских, луксембуршких, и енглеских радника.

Нарочити споразум између надлежних француских и пољских власти утврдиће потребне одредбе у потледу исплата рента и пензија у Француској и Пољској.

Чл. 4. конвенције садржи још и клаузулу највећег повлашћења: »Ако по ступању на снагу ове конвенције буду закључене конвенције између једне од двеју уговорних страна и које друге државе, на основу којих ће радници ове последње уживати веће користи од оних које су предвиђене у француско-пољској конвенцији, исте бенефиције признаће се и поданицима једне и друге од уговорних страна, који су запослени у другој земљи«.

По овој конвенцији надлежне администрације у обема земљама биће дужне да се старају о заштити радника, и о примени, како законодавства о раду, тако и одредаба у споразуму, а у погледу радника друге земље запослених на њеној територији. Овој се администрацији и достављају, било директно, било индиректно, преко надлежних консуларних власти, све рекламације страних радника, које могу бити упућене на њиховом матерњем језику, а у погледу услова рада и егзистенције код њихових послодаваца, као и у погледу осталих тешкоћа, које би се појавиле приликом њиховог боравка у страниој земљи. Овим одредбама не ограничавају се ниуколико права консула, која би проистицала, или ће проистицати, из уговора, конвенције и закона земље у којој бораве.

У погледу *индивидуалне емиграције*, конвенција предвиђа, да се у случају, када радна пијаца не допушта да се запосле емигранти, никакво нарочито одобрење неће тражити приликом одласка из земље порекла за раднике који одлазе из једне земље у другу у циљу запослења, нити за њихове породице. Реципрочно, никаква дозвола неће се тражити од радника приликом њиховог одласка из земље у коју су имигрирали, а у моменту када се враћају у своју земљу порекла. Да би уживали ове користи, они треба да се снабдеју потребним документима о својој личности, које ће им издати њихове националне власти. Приликом њиховог доласка примиће их власти земље у коју имигрирају, које ће их пустити слободно да уђу, сем у колико се тиче санитарских или полицијских мера, или других одредаба које се налазе у конвенцији.

Ако радници приликом њиховог доласка на граници не покажу уговор о запослењу, или ако њихов уговор садржи одредбе у противности са конвенцијом, они ће бити упућени тамо где желе, само ако буду имали средстава да одпутују. У противном случају, они ће бити примљени у једном од центара за становање бесплатно или упућени биро-у за упослење близу границе.

Конвенција предвиђа извесне одредбе и у погледу спонтане емиграције. Тако, »на случај да радна пијаца не допушта у извесним периодима, за извесне покрајине, и за извесне професије пружање запослења

емигрантима који долазе индивидуално и спонтано да траже рада, заинтересована влада известиће одмах дипломатским путем владу друге земље, која ће са своје стране обавестити своје грађане. На случај да ова нотификација не постигне жељено дејство, уговорне стране донеће путем заједничког споразума остале потребне мере». (Чл. 10).

Што се тиче *колективног врбовања* рада, обе уговорне стране обавезују се, да допусте на својим територијама, да се обаве операције за рачун предузећа која се налазе у другој земљи, али свака влада резервише за себе право да одреди покрајине своје територије, где је ово врбовање дозвољено, или оне где исти радници могу бити упућени. Заједничким споразумом треба да се утврди број и категорија радника, који ће се врбовати, и то тако, да не шкоди ни економском развићу једне од земаља, ни националним радницима друге земље.

У овоме циљу владе треба да одреде једну специалну комисију, којој ће поднети мишљење једног саветодавног националног комитета, у коме ће бити заступљени, поред представника заинтересованих власти, и преставници радника и послодаваца (чл. 12).

Регрутовање радника обавља ће се у Пољској искључиво преко националног бироа за упослење и заштиту досељеника, а у Француској преко националног бироа за упослење. Радници ће пре свога поласка требати да буду примљени, класирани, или одбијени, било од стране једне званичне мисије земље у коју дотични радници одлазе, било од стране представника послодаваца, или професионалних организација, које у оба случаја треба да приме обе владе.

Уговори о раду које предлажу послодавци, и потражње радника од стране послодаваца, треба да одговарају контра-типу, или типу потражње, које ће усвојити обе владе. Један примерак ове потражње поднеће се на одобрење надлежној администрацији земље којој припада послодавац, кога ће иста доставити администрацији земље где се обавља регрутовање радника. Одобрење ће се дати само онда, ако уговорне обавезе одговарају принципима конвенције, ако може да се осигура становање и исхрана радника, и ако потребе радне снаге оправдавају ово регрутовање.

Специјални споразуми имају да утврде примену конвенције у погледу колективног регрутовања, санитарских мера при поласку и превозу радника. Уредбом ће се такође утврдити услови под којима ће моћи да се обави пренос радничке заштећевине из штедионица друге земље у штедионице земље порекла.

Трајање конвенције утврђено је на годину дана, с правом обнављања од године до године пређутно, сем ако се не откаже на три месеца пре истека сваког периода.

Сви неспоразуми у погледу примене конвенције уредиће се дипломатским путем.

У допунском протоколу предвиђа се, да ће се за време од три месеца по измени ратификације конвенције донети специална конвенција, која ће одређивати услове под којима ће радници пољски у Француској, и француски у Пољској, моћи да уживају користи Закона о помоћи, осигурања и социалног старања, као и да обављају синдикално право и право удруживања по одредбама домаћих закона сваке од уговорних страна.

Ова специална конвенција подписана је у Варшави 14. октобра 1920. год.

Као допуну ове конвенције потребно је цитирати и протокол од 3. фебруара 1925. год., који утврђује моделе индивидуалних тип.-уговора за рударске, индустријске, и пољопривредне раднике, колективну потражњу за индустријске раднике, и рачунску књигу пољопривредних радника, а почев од 1. марта 1925. год.

У погледу организовања колективне емиграције протокол предвиђа, да ће потражње радне снаге од стране послодаваца, и то визиране од стране француских надлежних власти, бити достављене дипломатским путем емиграционом одсеку у Варшави.

Виза ће се давати од стране француских власти послодавцима за колективно регрутовање под условом, да су одговорили чл. 13 конвенције од 1919. год., као и да у дотичном предузећу не постоје ни штрајк ни искључење.

Одабирање ће се вршити било од стране представника професионалне организације коју су признале обе владе, а под контролом француске мисије за радну снагу у Варшави, било од представника послодавца који обавља посао за рачун предузећа коме припада; кога ће такође признати обе владе, и који ће радити под контролом напред споменуте мисије. Но послодавац може овластити и француску мисију за радну снагу да она обави ово одабирање за његов рачун, у ком случају потражња послодавца мора испуњавати напред предвиђене услове.

По чл. 5. овога протокола, индивидуални уговор треба да буде сачињен у четири примерка; један за раднике, један за послодавца, један за емиграциони одсек у Варшави, и један за француску мисију за радну снагу. Уговор треба да буде брижљиво испуњен, са адресом послодавца, именом радника, професијом његове специјалности, трајањем уговора, и величином наднице и друго.

Но у погледу радника у угљеним рудницима, као и у погледу пољопривредних радника, кад је немогуће прецизирати тачно посао радника у одређеној експлоатацији уговор ће моћи да буде и без овога, али ће морати да предвиђа услове награде, и цене живота који ће се загарантовати раднику у свима експлоатацијама у којима ће бити запослени. Разуме се, радник се не може запослити у предузећу за које виза треба да буде одбијена.

Овлашћено лице, које буде подписало уговор, одговараће у овом случају за запослење радника. Оно ће бити дужно да упозна како француске тако и пољске власти о запослењу радника, чим ово запослење буде постало дефинитивно. Но на случај пак, да се радник не може запослити на месту за које је ангажован, наћи ће му се, чим буде дошао у Француску одговарајуће запослење. Лекарски преглед обављаће се у јавним бироима за упослење, и то од стране лекара француске мисије за радну снагу, или од његовог заменика.

Ако би радник по доласку у Француску био нађен да је болестан, неће бити упућен у место рада; а ако би га његова болест учинила неспособним за рад, биће рапатриран. За рапатрирање даће му се железничка карта, или за лађу, а у недостатку новац, уз потребну храну, и визе за повратак. Споразумом између власти обеју земаља утврдиће се начин рапатрирања.

Под тач. 9. протокола — један пратилац за рапатрирање моћи ће да буде одређен, па и од чиновника кога Пољске власти одреде, и он ће путовати о њиховом трошку.

Приликом доласка радника у Тулон, женама и деци осигураће се нарочити превоз до места одређеног за преноћиште. То ће се исто осигурати, и у колико је могуће, и радницима са пртљагом.

Протокол предвиђа такође и састанке саветодавне комисије, предвиђене конвенцијом од 1919 год. Комисије ће се састајати најмање једанпут годишње у Паризу и у Варшави, и имаће за циљ: 1. да утврде споразумно број и категорије радника који би били предмет колективног ангажовања, а на начин да не штете ни економском развоју Пољске, ни француским радницима; 2. да одреде у колико је могуће покрајине у Пољској, у којима ће се ово ангажовање обавити, као и покрајине у Француској, где ће радници бити упућени.

Уговор Француско—Италијански од 30. септембра 1919 год. Овај уговор има за циљ да уреди емиграцију радника између двеју земаља, да олакша у њиховим респективним земљама боравак и настанивање усељеника припадника друге државе, и да заведе у што је могуће већој мери једнакост у поступању између својих поданика и поданика друге земље. Овај уговор садржи исто као и француско-пољска конвенција и одредбе о стању, помоћи и заштити радника, на принципу апсолутне једнакости, поред одредаба о уласку и изласку радника. У погледу нерешених случајева на раду уговор се позива на конвенцију француско-италијанску од 1906 год. која прокламује апсолутну једнакост и потпуну реципрочност. Уговор предвиђа да ће свако проширивање закона *ipso facto* да се примени и на поданике француске и италијанске, и да ће свако доцније законодавство о социјалном осигурању (болест, инвалидитет, незапослености) да се прошири и на њих, под условима који ће се тек прецизирати специјалним споразумима.

Као и француско-пољска конвенција из 1919 год., уговор француско-италијански предвиђа, да се обе владе ангажују, да пруже све административне олакшице поданицима сваке од обеју земаља, који желе да емигрирају у другу земљу. Никаква специјална дозвола не тражи се при изласку из земље порекла за раднике који одлазе у другу земљу, било индивидуално, и спонтано, било колективно, као и за њихове породице. Тако исто ови радници и њихове породице могу да уђу слободно у земљу где намеравају, без икакве специјалне дозволе. Ако према стању радне снаге не може да се препоручи емиграција у једној од ових земаља, заинтересована влада обавестиће о томе одмах другу. Споразумом између обеју влада уредиће се у том случају мере које треба предузети.

Зарада досељених радника не може бити мања од оне, коју у истом предузећу, или покрајини, примају при подједнаком раду домаћи радници исте категорије у дотичној покрајини. Владе се обавезују, да воде рачуна да се ова једнакост извршује. Тако исто досељени радници уживаће исту заштиту, коју уживају и домаћи радници по законодавству и обичајима земље, у погледу услова рада и егзистенције. Свака влада може придодати својој амбасади код друге владе по једног техничког специјалисту за питања рада, и за везу са надлежним властима. Владе ће водити рачуна споразумно, да број радника који може бити предмет колективног регру-

товања не наноси штете економском развиту једне од земаља, или радницима друге земље. У томе погледу образоваће се једна комисија, која ће се састајати најмање два пута годишње у Паризу. У погледу пензија индустријских и пољопривредних радника, рачунајући у ове последње и рударске раднике, па за тим у погледу прибављања, притежавања и преноса мале сеоске и градске својине, исто је предвиђено што и у француско-пољској конвенцији од 1920. год., а на име, да ће радници, то јест поданици једне земље на територији друге уживати иста права и користи као и национални, изузев оних користи које су дати националнима услед рата, и под резервом одредаба предвиђених у интересу националне сигурности за извесне зоне или извесна места у законима о бављењу и настањивању странаца.

Одредбе у погледу учешћа досељених радника у управном одбору друштава за узајамну помоћ, па за тим о праву на субвенције за време незапослености, као и о лекарској и осталим помоћима, исте су као и одредбе у француско-пољској конвенцији, с том разликом само, што се овде предвиђа, да се трошкови за оног болесног радника, који не испуњава услове о бављењу, могу тражити ради наплате од његове државе тек после 45. дана, у коме случају држава чији је поданик може да одлучи пристаје ли на то, или жели да дотичног радника рапатрира.

Радници и послодавци обеју земаља могу бити примани и у комитете за измирење и арбитражу, а у споровима колективним између послодаваца и радника; и то исто онако као што се предвиђа и у француско-пољској конвенцији од 1920. год. Једнакост у поступању призната је у погледу услова рада, хигијене и сигурности радника.

Добротворна удружења за подпору и социалну помоћ, између Италијана у Француској и Француза у Италији, као и мешовита удружења и у једној и у другој земљи, која су образована и раде по законима дотичне земље, уживају иста права и користи као и француска и италијанска исте природе. Уговор предвиђа још, да ни једна од уговорних држава неће ударати таксе или специјалну порезу на поданике друге државе, а услед њиховога рада на њеној територији. Но ова одредба не може се примењивати у погледу општих такса на странце, нарочито оних које се наплаћују за издавање дозвола за боравак.

У погледу основне и професионалне наставе досељеника и њихових породица предвиђа се специјална конвенција.

Уговор предвиђа тако исто, да ће се специјалном конвенцијом уредити и положај помораца, рибара, и у опште рибарских радника и трговачке марине. Чл. 26. уговора предвиђа уређење спорова око примене овог уговора путем једног арбитражног суда.

Најзад овај се уговор не примењује на колоније, посесије и земље под протекторатом; али се владе обавезују да поведу преговоре за нарочити аранжман и овога питања.

Конвенција француско—чехословачка од 20 марта 1920 г. Ова је конвенција закључена по угледу на француско-пољску. Разлике су у главном ове:

1. што нема клаузуле највећег повлашћења која се налази у чл. 4. француско-пољске конвенције;

2. што садржи клаузулу, по којој у случајевима рекламација страних радника у погледу рада и егзистанције, као и осталих тешкоћа на које би могли да наиђу, надлежна власт обављаће потребне анкете, и имаће само она право да интервенише у циљу уклањања спорова и тешкоћа. У овим случајевима владе могу да затраже, ако је потребно, и свака на својој територији, и помоћ инспектора или специјалних кореспондената који говоре језиком досељених радника ;

3. у Чехословачкој регрутовање се врши преко централног биро-а рада (Министарства Социјалног Старања), а у Француској преко националног биро-а за уписење. Свако директно ангажовање радника није у важности, и ништавно је.

4. Визе за потражњу рада, и то за свако колективно ангажовање, даваће се само онда, ако поред услова предвиђених у француско-пољској конвенцији постоји још и гаранција да нема ни штрајка ни локаута нити икакве професионалне агитације у предузећу.

У контра-типу за чехословачке раднике чл. VI. предвиђа, да у предузећима где има најмање 100 чехословачких радника послодавац је дужан да има и једног Чехословака као тумача, кога ће он и плаћати. По чл. XI. уговора о запослењу, радници који буду потпуно испунили уговор имају права на накнаду од 100 франака, ако је уговор трајао годину дана ; на 75 франака, ако је уговор трајао 9 месеци ; 50 фр. ако је уговор трајао 6 месеци, и 25 ако је трајао 3 месеца. Послодавац је дужан да да ову накнаду и у случајевима када раскине уговор пре времена, а не може да то мотивише кривицом радника. Најзад, овај уговор о запослењу предвиђа и осигурање у болести, с обзиром да је у Чехословачкој ово осигурање обавезно, а у Француској не.

Конвенција Грчко-Бугарска од 1919. год.

Ова је конвенција склопљена на основу чл. 56. Нејског уговора, који предвиђа, да ће реципрочна и добровољна емиграција националних мањина у Грчкој и Бугарској да се уреди посебном конвенцијом.

Главни принципи ове конвенције јесу :

1. признавање поданицима уговорних страна, који припадају мањинама расним, верским, и језичним, право да емигрирају слободно на територију једне или друге стране ;

2. реципрочан компромис, у циљу да се олакша примена овога права, и да се директно или индиректно не наноси никаква сметња слободи емигрирања, и ако постоје противни законски прописи или уредбе, које се у овоме погледу сматрају без дејства ;

3. ништа неможе спречити одлазак једног добровољног емигранта, сем у случају дефинитивне осуде за кривицу по општем праву ;

4. признавање права добровољне емиграције сваком лицу старијем од 18 година. Изјава о емигрирању мужа важи и за жену, родитеља и татора за децу и пупиле млађе од 13 година ;

5. емигрант губи поданство земље чим напусти дотичну земљу, и задобија поданство оне друге земље од момента доласка у другу земљу ;

6. ослобођење од свих такса било излазних било улазних целокупне покретности коју емигрант носи собом ;

7. стварање једне мешовите комисије од по 1. члана наменованог од стране сваке уговорне државе и подједнаког броја чланова друге нације

од којих ће један бити и председник, а које ће наименовати Савет Друштва Народа. Комисија ће имати за дужност да олакша добровољну емиграцију, да приступи ликвидацији непокретне пољске и градске имовине која припада емигрантима, и уопште да предузима све мере потребне за извршење конвенције, као и за решење питања која би се могла појавити ;

8. процена непокретности добара емиграната, и исплата процењене суме комисији, а од стране владе којој ова добра остају ;

9. аванс од стране заинтересованих држава потребног капитала за олакшање емиграције комисији, и аванс емигрантима, од стране комисије, вредности њихових непокретних добара.

Треба најзад напоменути, да овој конвенцији могу приступити и остале земље које имају заједничке границе са једном од њих.

Уговор о раду између Белгије и Француске од 24. децембра 1924 год. — базира у главном на истим принципима на којима и уговор о раду између Француске и Италије из 1919. год. Разлика је једино у томе, што он не предвиђа ништа о јавној помоћи, о помоћи у болести, о пензијама индустријских и пољопривредних радника, као ни о синдикалном праву и праву представљања у управама извесних удружења и радничких друштава. У чл. 1. уговора стоји : да се владе обавезују да неће правити никакве сметње одласку својих поданика који желе да иду у другу земљу у циљу рада, у коме погледу учиниће се и све административне олакшице, како у погледу њих самих тако, и у погледу њихових породица.

II. СПЕЦИАЛНИ УГОВОРИ

Ми смо видели напред, да специални уговори немају тако широк карактер као општи уговори. Они третирају поглавито једно питање, један случај као н. пр. осигурање, уштеде, помоћи и томе слично. Принцип усвојен у њима јесте принцип реципроцитета, у колико није могуће усвојити принцип једнаког поступања са страним као и са домаћим радницима.

Ови специални уговори могу, као што смо казали, да буду двострани и многострани т.ј. закључени између двеју држава и више држава. До сада су двострани уговори закључивани поглавито између двеју земаља између којих постоји сезонска и привремена емиграција, док се у питању прекоокеанске емиграције врло мало прибегавало овим уговорима. Тенденција ових многостраних уговора јесте да заведу један општи режим, или бар режим једнакости са све уговорне земље.

Ми ћемо укратко да пређемо и неке од ових уговора, како бисмо могли да добијемо јасну слику о карактеру и форми коју могу имати исти уговори. Тако међу првима да видимо.

1. Уговоре о осигурању уопште.

Тип овога је *француско-италијански уговор од 15. априла 1904. год.* Он садржи одредбе о свима формама старања или осигурања (штедње, осигурања за несрећне случајеве при раду, пензије, незапослености и др.), као и уређење рада деце и жена, и инспекциске службе, а у циљу да исту

заштиту уживају поданици обеју земаља. Овој уговор је дао места многим каснијим споразумима, који су сви припремили уговор о раду из 1919. год., кога смо напред анализирали.

Са своје стране опет *Немачка и Италија закључиле су 31. јула 1912. год.* једну конвенцију о радничком осигурању. По овој конвенцији немачка осигурања за несрећу у раду и на мору сматрају се за равна италијанском осигурању за несрећу, и једнакост поданика и једне и друге земље као и њихових наследника призната је за ова осигурања. Али ова једнакост не искључује и исплату ренте у виду једног капитала, као што је то предвиђено у немачком законодавству.

Конвенција предвиђа да сваки Италијан који је члан „Cassa Nazionale di Previdenza per la invalidità et per la vecchiaia degli operai“ — или код „Cassa Invalidi della Marina Mercantile“, може да тражи пренос у „Cassa Nazionale di Previdenza“ оба-везних улога које је он платио за време свога рада у Немачкој немачким установама за осигурање, т.ј. половину уплаћене суме за њега код ових установа. Последица овога јесте, да он као и његови наследници губе право на сва давања од стране немачких установа за осигурање у случају инвалидитета или смрти. На тај начин немачки органи за осигурање користе половину улога коју за заинтересованог има да плати послодавац. С друге стране немачки радници запослени у Италији могу бити чланови у »Cassa Nazionale« која је дотле била резервисана само за Италијане. Тако исто Немци, који су запослени као послуга на италијанском броду, уживају користи »Cassa Invalidi della Marina Mercantile«, која је дотле такође била резервисана само за Италијане.

Италијанско-немачка конвенција предвиђа сем тога узајамну помоћ и правну помоћ, са реципрочним изузетком такса и осталих фискалних терета, као и сарадњу консуларних власти у погледу саопштавања аката, анкета и исплата. Посебним конвенцијама предвиђа се еквивалентност поступања са поданицима обеју земаља у погледу осигурања за инвалидитет, старост и смрт.

Споразумом француско-италијанским од 16 фебруара 1920. год. предвиђа се, да у погледу постојећег специалног законодавства на територији Алзас и Лорена повраћених Француској, услови и примене уговора од 30. септембра 1919. год., поглавито у погледу осигурања за несрећу, болест, инвалидитет и старост, уредиће се посебним споразумима. Овим је споразумом предвиђено, да ће користи режима заведеног итало-немачким уговором од 31. јула 1912. год. — 25. марта 1913. год. остати осигуране италијанским радницима и њиховим правим наследницима, а у погледу свих права која су створена од 11. новембра 1918. год. до закључка ових аранжмана.

Најзад да споменемо овде и конвенцију француско-пољску од 14 октобра 1920 год. у погледу социалног осигурања, чији је циљ да уреди питања социалног старања, помоћи, и заштите радника; као и *споразум немачко-аустриски о социалном осигурању од 8 јануара 1926. год.*

Конвенција Француско-пољска од 14. октобра 1920 год. одређује, да пензије радника, као и пољопривредних (са пензијама рударских радника), које су предвиђене у свакој од обеју земаља, признају се и поданицима

друге земље, без искључења или смањења права која се признају поданицима дотичне земље, са изузетком у погледу обрачуна и исплаћивања бонификација и додатака на терет државе.

Својим чл. 2 предвиђа се, да ће принципи о реципроцитету који су усвојени у погледу обештећења несрећних случајева, проширити се специјалним аранжманима и на остале законе социјалног осигурања за разне опасности, као болест, инвалидитет, и незапосленост, који су на снази или ће тек бити донети.

У погледу прибављања, притежавања, и преноса мале сеоске и градске својине, поданици једне земље на територији друге уживаће иста права и користи као и сопствени поданици, изузев оних користи које ови уживају услед рата, и под резервом одредаба предвиђених у интересу националне сигурности за извесне зоне или извесна места по законима о бављењу и настањивању странаца.

Реципроцитет је предвиђен такође и за раднике и послодавце који живе на територији друге земље, да могу, ако су чланови једног друштва за узајамну помоћ, бити у управном одбору, под резервом да број ових износи половину мање један од укупног броја чланова.

У удружењима за узајамну помоћ, која су одобрена или призната у јавном интересу, они имају права на субвенције које пружа држава у циљу индивидуалне пензије, као и на пензије из општег фонда.

У погледу субвенција из благајни за узајамну помоћ противу незапослености, као и помоћи и јавне помоћи за незапосленост, и јавних установа за помоћ пружањем рада, признају се и поданицима једне државе у свакој од уговорних страна.

По чл. 6. поданици сваке од обеју држава, којима би услед физичке или душевне болести, трудноће или порођаја, или због другог чега, била потребна помоћ лекарства, или каква друга, уживаће је на територији друге државе као и поданици ове по закону за јавне помоћи, и то било код куће, било у болници. Тако исто они ће имати права и на породичну помоћ од државе, као обичну помоћ, на случај да су њихове породице са њима.

По чл. 7. издаци које би држава учинила на име помоћи неће ни у ком случају, па ма какав био разлог или важност, моћи да се наплаћују од друге државе, нити пак округа, провинција, општина или јавних установа оне земље чијег је поданства помогнуто лице, а у колико је ова помоћ потребна због опасне болести, која је као таква призната од стране лекара који лечи дотично лице. У осталим случајевима, подразумевајући овде и понављање болести, повраћај се може тражити само за време дуже до 60 дана. За период после 60 дана, а за лица која не испуњавају извесне услове, држава, чији је поданик дотично лице, може га или рапатрирати, или пак платити трошкове за њега. Детаљи рапатрирања као и оцене осталог у смислу предњег, предвиђа се, да ће бити уређени споразумом између надлежних администрација обеју земаља.

По чл. 11. добротворна друштва за потпору и помоћ социјалну и интелектуалну, као и кооперативног друштва за потрошњу између Француза у Пољској и Пољака у Француској, и мешовита удружења и у једној и у другој држави, која су образована и функционишу законски, уживају права и користи које уживају пољска и француска друштва исте природе.

Поданици обеју земаља уживају на територији друге слободу, да припадају или не синдикатима или професионалним или корпоративним групама, које се дозвољавају и домаћима, под резервом законских одредаба у погледу управљања овим синдикатима или групама. И радници и послодавци могу да буду чланови комитета за помирење и арбитражу у споровима између послодаваца и радника у којима би били заинтересовани. Тако исто признаје се право пољским радницима запосленим у једном руднику да могу изабрати свога мандатора, у циљу да преко њега изложе њихове захтеве односно услова рада, и то било послодавцима, било рударским повереницима, била самој надлежној власти, у коме случају француске власти су дужне да олакшају дотичном мандатору ову мисију. Ово исто вреди и за француске раднике у Пољској (чл. 12.).

По чл. 13. конвенција предвиђа једнакост у поступању поданика сваке земље на територији друге као и са припадницима дотичних земаља, а у погледу примене закона о условима рада, о хигијени, и о обезбеђењу радника, и то не само на оне законе који су на снази, већ и на оне који би касније били донети.

У погледу трајања ове конвенције, као и у погледу решавања спорова који би се појавили приликом њене примене, остаје оно исто што је предвиђено и у конвенцији од 7. септембра 1919. год., с тим само да одказ може бити извршен на три месеца пре истека периода.

Новим споразумом — протоколом од 17. априла 1924. год. као и оним од 3. фебруара 1925. год., о коме смо већ и говорили, комплетирана је још више ова конвенција, па са њом и она од 1919 год.

По протоколу од 17. априла 1924. год. предвиђено је да се одредбе расписа Министарства Унутрашњих Дела бр. 53 у погледу уклањања странаца кад су у раскинутом уговору, неће примењивати на пољске раднике. Разни детаљи предвиђају се још и у погледу организације, и инспекције и контроле над извршењем конвенције и уговора о запослењу. У овоме протоколу признаје се од стране Француске, да приватне установе за помоћ могу да ступају у вези са професионалним делегацијама у циљу пружања њихових услуга досељеницима. Тако исто Француска признаје, да француски послодавци могу, путем слободно присталих улога, да створе један специјалан фонд у Пољској, којим ће управљати пољска власт, и из кога ће се помагати искључиво приватне установе за помоћ пољских радника који емигрирају у Француску, и њихових породица, а под условом само, да Пољска не услови запослење и одлазак својих радника овим улозима.

По овоме протоколу утврђено је такође, да се школска обавеза предвиђена законом од 28. марта 1882. год. у Француској примењује и на децу пољских радника. У овоме погледу протокол прима к знању без икаквих примедби, сарадњу рударског комитета из Француске, а у смислу: а) да у погледу јавних школа он подноси трошкове за допунску наставу која би била потребна из језика, историје, и пољске географије; в) или, кад број пољске деце то оправдава, односно у опште у великој индустрији, а нарочито у рударској индустрији, отварањем према потреби приватних школа у којима ће се осигурати, под контролом француских академских власти, а у оквиру нормалног школског програма, иста настава, допуњена ако има места, за децу која немају још довољно основних појмова из фран-

цуског језика, наставом осталих предмета на пољском језику. Кандидати за наставнике имаће исте плате и награде као и француски наставници по приватним школама, а бираће их послодавци преко једне приватне испитне комисије, којој ће исти бити препоручивани од стране Пољског Министарства Просвете и Вера.

2. Конвенције о Осигурању у несрећи.

Овде треба цитирати на првом месту декрет федералног савета Немачког Царства од 22 фебруара 1906 год. који се односи на белгиске раднике, и по коме су укинуте рестриктивне одредбе немачког законодавства о осигурању у погледу белгиских поданика, чак и у случајевима када интересенти не станују стално на белгијској територији, која се на основу резолуције федералног савета од 13. октобра 1900. год. сматра као »погранична територија«.

Сличан режим установљен је и у погледу Луксембурга, који се по једној наредби федералног савета сматра цео такође као »погранична територија«. Обратно, ово је учињено за немачке раднике у Луксембургу.

Уговор од 2. септембра 1905. год. између Немачке и Луксембурга има за циљ да уреди сукоб законодавства, утврђујући принцип, да се има применити законодавство места где се несретни случај догодио, и уређује положај предузећа која имају своје експлоатације у обема земљама.

Уговор од 27. августа 1907. између Немачке и Холандије сличан је такође предњем уговору. Он уређује ситуацију предузећа која раде у обема земљама, и утврђује принцип територијалности закона о осигурању за несрећу. Свака филијала сматра се као независно предузеће, са изузетком »покретног дела« саобраћајних предузећа, и за сва остала предузећа чије трајање не прелази 6 месеци. У ова два случаја важи принцип законодавства места где је седиште предузећа.

Конвенција између Немачке и Белгије од 6. јула 1912. год. предвиђа исти принцип као и горе. У погледу државних, провинцијских и општинских предузећа, као и јавних агената у служби ових, примењује се законодавство земље у којој је седиште предузећа. То исто и за »покретни део« саобраћајних предузећа.

По овој конвенцији, кад су у једној од двеју земаља дате хранарине као законска оштета, а за несрећни случај чије последице треба да се уреду по закону друге земље, дужник је обавезан да врати поменуте хранарине. Кад несретни случај који се догодио на територији једне од ових двеју земаља треба да се уреди по законодавству друге земље, или кад је заинтересовано предузеће обавезно на накнаду само по закону једне земље, по овоме закону ће се уредити и акције за грађанску одговорност. Власти обеју земаља имају да пруже своју сарадњу и правну помоћ. Сва ослобођења фискалног карактера важе и за поданике друге земље. Исплату штете врши једна или друга земља, али су дужне да пружају узајамно потребна обавештења. Важност ове конвенције која је иначе услед рата била без дејства, продужена је од стране Немачке чл. 289. Версајског Уговора.

Допунском конвенцијом од 30. маја 1914. год. између Немачке и Холандије циљало се, да у чл. 3 конвенције од 27. августа 1907. год., између ових двеју земаља, буде унета и одредба, по којој је место становања осигураног лица од сада без важности, пошто се узима, да ако је једно

предузеће обавезно на осигурање, онда и сва лица која су у њему запослена подлежу обавези осигурања.

Споразум између Белгије и Француске од 21. фебруара 1906. год. репродукција је потпуна споразума између Француске и Луксембурга, који је закључен 27 јуна исте године. По чл. 1., страни радници жртве несрећног случаја имају права на накнаде и гаранције по закону друге земље. Ово асимилирање протеже се и на користи које пружају закони о несрећном случају, и обухвата бесплатну судску помоћ и ослобођење свих фискалних такса. У погледу сукоба закона у својен је принцип да важи закон где се несретни случај догодио, са изузетком за раднике привремено запослене, и путујуће особље саобраћајних предузећа.

По конвенцији између Белгије и Холандије од 9. фебруара 1921. год., предузећа која се налазе на територији једне земље подлежу у погледу послова обављених на територији друге земље, а у случајевима несреће при раду, законима ове земље. Овај принцип територијалности закона не важи за лица која станују на територији земље где је и седиште предузећа. Према томе, ова се конвенција разликује од ранијих међувременародних конвенција где је узиман у обзир факат одвајања радника, а не места његовог становања. С друге стране, не води се рачуна при примени овога принципа о времену обављања послова у иностранству. У погледу саобраћајних предузећа, за »покретне делове« експлоатације, који прелазе са једне територије на другу примењује се закон земље у којој је седиште предузећа. Конвенција утврђује реципрочно ослобођавање фискалних такса. Она предвиђа још и, кад приликом примене законодавства једне земље треба водити рачуна о вредности сталне зараде у новцу друге земље, да конверзија базира на просечној вредности одређеној од стране сваке од обеју влада, а о чему мора бити обавештена и друга влада.

По француско-италијанском аранжману од 9. јуна 1906. год. у погледу обештећења несрећних случајева, предвиђа се, да радници или намештеници италијанске народности жртве несрећних случајева, који су се догодили на раду или приликом рада на француској територији, као и њихови правни наследници, имају права на исте накнаде као и француски радници и намештеници, и обратно. Принцип исте асимилације јесте као и у уговору француско-белгијском од 21. феб. 1906. год.

3. Конвенције о осигурању у старости и инвалидности.

Споразум између Француске и Италије од 9. августа 1910. у циљу уређења алинеје 6. чл. 1. француско-италијанске конвенције од 15. априла 1904. год. Он омогућава Италијанима који живе у Француској, и обратно, да могу да улажу у националне благајне својих земаља, и да уживају пензије кад на то стекну права. Финансиски извештаји обеју благајни уређени су такође, као и бесплатно слање новаца поштом.

Конвенција француско-белгиска од 14. фебруара 1921. Њоме се гарантује поданицима уговорних страна, који су запослени у рудницима једне или друге земље, да могу уживати специјалан режим за пензије рударских радника. По овој конвенцији, француски радници који раде у белгиским рудницима, уживаће без икаквог услова предходног становања потпоре предвиђене белгијским законодавством о пензијама. Ако имају 30 година рада у белгиским рудницима, и ако испуњавају и остале услове

у погледу старости и непрекидности службе, који се траже специјалним законом о пензијама белгиских рударских радника, имаће права, сем тога, и на додатке како државне тако и потпорних благајни. Радници белгијски који раде у Француској, и који имају у 55 години свога живота или 30 година службе у француским рудницима са 7920 ефективних радних дана, или 30 година рада у Француској, од којих 15 година најмање у рудницима, уживаће под истим околностима као и француски радници додатке и повећања, како на терет државе тако и на терет аутономне рударске пензионе благајне. За оне пак који, станујући у Белгији нису због овога могли да стекну право на пензију код националне пензионе благајне за старост, повећања аутономне благајне одбијају се од пензије коју би имали заинтересовани да су улагали суме предвиђене законом од 29. јуна 1894. Лица која неби имала, било у рудницима белгиским, било у француским 30 година непрекидне службе са најмање 7920 ефективних радних дана, или чије службе срачунате укупно у француским и белгиским рудницима достижу ово трајање, имају права на пензију, чији износ са додатцима на терет државе износи најмање онолико колико и најмања пензија утврђена неповољнијим законодавством. Пензија удовице заинтересованих радника утврђује се по законодавству земље која је ликвидирала и мужевљеву пензију, кад овај спада у категорију радника који имају 30 година рада у рудницима једне од ових земаља. Користи које предвиђа конвенција уживају и радници, који по њеном ступању на снагу испуне услове у погледу старости и трајања службе, а који су потребни за додатке и повећања. Удовице, чија ће се права тек јавити, уживају такође ове користи. Изузетно, уживаће ове бенефиције и радници који живе на територији земље где су престали да раде у рудницима у моменту ступања на снагу ове конвенције, а који испуњавају услове у погледу старости и трајања службе. Сви спорови у погледу примене конвенције решавају се преко једног или два арбитра.

4 Конвенције о осигурању против незапослености, и о помоћи незапосленим радницима.

Међу двостраним конвенцијама ове врсте треба цитирати конвенцију између Швајцарске са Немачком, Италијом, Луксембургом и Чехословачком. Нарочито између Швајцарке и Италије од марта 1921 год. По њој, италијанска влада осигурава швајцарским поданицима који живе у Италији реципроцитет у погледу помоћи у незапослености. Швајцарска са своје стране осигурава помоћ у незапослености италијанским радницима који живе у Швајцарској почев од 1. јануара 1920. год. Италијански поданици који живе у Швајцарској примају у францима номиналну вредност помоћи која се даје у лирама швајцарским поданицима који живе у Италији (један фр. једна лира). Износ помоћи варира с обзиром на нормалну зараду, и то : до 4 фр. дневне зараде помоћ од 1.25 фр. ; од 4—8 фр. помоћ од 2.50 ; и преко 8 фр. помоћ од 3.75 фр. Овај је уговор закључен на 3 месеца с тим, да ако се не обнови, важи ће неограничено. Али се ипак може отказати у свако време, са отказом од 30 дана у напред.

У Немачкој немају права странци на помоћ незапослености, сем ако њихова отаџбина не пружа помоћ исте вредности немачким радницима. Имају права на помоћ Аустријанци, грађани Данцига, Швајцарци, Чехословаци, Италијани, Луксембуржани и Данци.

5. Конвенције о осигурању у болести.

У погледу овога питања национални закони, конвенције о осигурању уопште, и уговори о регрутовању страних радника предвиђају уопште потребне одредбе тако, да нарочитих конвенција ове врсте и нема, или ако их и има незнатне су.

6. Уговори о заштити радника.

И у овоме погледу конвенције су врло ретке, с обзиром да су закони о заштити радника више закони јавног поретка, који су одређени да се примењују на све оне који раде у једној земљи. Као пример ове врсте треба цитирати аранжман француско-италијански од 15. јуна 1910. г., који је на основу француско-италијанске конвенције од 15. априла 1904. Њим се уређује поглавито начин задобијања радне књижице, запослење деце од 12 и 13 година, и пријем на рад у предузећима која су нездрава или опасна.

7. Конвенције у погледу једне одређене професије (поморци, рудари, пољопривредни радници).

Декларацијама између Данске и Велике Британије од 25. јуна 1883; са Шведском и Норвешком од 10. августа 1883; са Немачком од 31. марта 1885; и са Италијом од 21. маја 1885 предвиђено је, да кад један поморац уговорних страна, који је служио на броду једне од држава, буде остављен због бродолома или других узрока, било у трећој земљи или колонији ове, било у колонији државе чију заставу брод носи, влада ове земље дужна је указати помоћ овоме поморцу, док се не буде укрцао, или не нађе ново запослење, или до доласка у своју земљу, или у њене колоније, или најзад до своје смрти. Да би уживао право на ову помоћ треба да поднесе што пре доказе; јер у случају да је напустио брод, или да је отпуштен због злочина или престопа, нема права на исту помоћ. Помоћ се састоји у оделу, издржавању, лекарској нези, лековима, трошку за путовање, и на случај смрти у трошковима за погреб.

Сличан споразум закључен је између Велике Британије и Италије. 8. јуна 1880. год. Споразум између Данске и Велике Британије од 11 априла 1877, односи се на заоставштине помораца британских и данских; а између Данске и Француске од 1. јула 1886. г. о исплати дуговања зараде данским и француским поморцима, као и о заоставштини умрлих помораца ових двеју земаља.

Сви ови двострани уговори које смо цитирали доведе могу се сматрати као да интересују раднике или извесне њих, док ово неколико што даље наводимо интересују све имигранте у опште.

8. Конвенције о заштеђевинама и новчаном преносу.

По споразуму између Француске и Белгије од 31. марта 1882. год. било је уређено, да суме положене као уштеде, или у француским поштанским штедионицама, или у генералној благајни за пензије и штедњу у Белгији, могу на захтев заинтересованих да се пренесу без трошкова из једне у другу, посредством поштанских администрација обеју земаља. Максималан износ суме која је могла да се пренесе била је 2.000 фр. по књижици. Новим споразумом 1897 г. овај је максимум снижен на 1.500 фр., јер је ову суму француски закон од 29. јула 1895. г. фиксирао као максимум за депозит.

Споразум између Француске и Италије на основу чл. 1. конвенције од 15. априла 1904. г. усваја потпуно предњи споразум француско-белгијски. Овде можемо споменути још и уговоре између Холандије и Велике Британије и Ирске од 7. октобра 1871. г. ; са Сједињеним Државама од 21. децембра 1886 г. ; и са Русијом од 24. септ. 1904. г. Тако исто и конвенција о емиграцији између Француске и Чехословачке од 20. марта 1920., и Француске и Пољске од 3. септембра 1919. г. предвиђа посебан споразум о уређењу питања преноса заштеђевина.

• *9. Конвенције о помоћи и респатрирању.*

Питање помоћи поданицима уговорних држава и њиховог респатрирања уређено је многим општим уговорима о раду, и о настањивању емиграната. Тако, уговор од 13. маја 1904. између Велике Британије и Кине о ангажовању радне снаге ; Италијанско-француски уговор од 30. септембра 1919. г. Тако исто и уговор Италијанско-луксембуршки од 11. новембра 1920 бави се питањем лекарске помоћи и респатрирања. Па за тим конвенција Француско-пољска од 14. октобра 1920 г.

Али још раније било је специјалних конвенција у овоме погледу. Тако, Белгија је подписала са Немачком 7. јула 1887, са Италијом 24. 24. јануара 1880 ; и са Швајцарском 12. новембра 1896 декларације о помоћи и респатрирању сиромашних поданика уговорних земаља. По овим аранжманима осигурана је помоћ као и домаћим лицима. Респатрирање се врши о трошку државе која је донела одлуку о протеривању, па ма из кога разлога ово било. Али са протеривањем ће се одуговлачити докле год здравље заинтересованог лица буде захтевало. Белгијско-италијански аранжман предвиђа, да се протеривање неће изрицати, ако се помоћ тражи услед моментане неспособности у раду, као и ако је помоћ дата удовици која по рођењу припада једној земљи, али је удајом добила поданство друге земље. Болесна лица, и немоћна која су постала инвалиди, сирочад, напуштена деца, и умно поремећени, који су лечени или помагани од стране установа за јавну помоћ респатрирање се само после предходне тражње једне владе, упућене дипломатским путем другој влади. Овај захтев не може бити одбијен из разлога — да је сиромаш изгубио своје поданство, ако друго већ није добио. Ни једно лице протерано, или доведено до границе, а које је изгубило своје поданство, неће моћи да буде одбијено од стране државе где је рођено ако ново поданство није добило. Администрације које су авансирале помоћ, или друге трошкове, могу тражити повраћај пред судом земље чије је лице помогнуто, и то од свих оних који су по грађанским прописима позвани да се брину о њему. Приликом респатрирања жене се не могу одвајати од својих мужева, ни деца од својих родитеља, сем у случајевима када су поменута лица лечена или помагана од јавне помоћи. Респатрирање може и да не буде, ако се уговори, да ће помоћ која се даје бити накнађена.

Но и у самим уговорима о настањивању има по кад-што одредаба о помоћи странцима. Тако у уговору о настањивању између Швајцарске, Немачке и Аустрије — стоји, да се свака од уговорних страна обавезује, да пружи поданицима друге земље, а којима је потребна, помоћ за живот и лекарску помоћ по прописима који важе и за домаће, и то све док се њихов повратак у земљу порекла не обави без опасности по њихово здравље.

10. *Конвенције о заштити малолетних и неспособних.*

И ово је питање уређено у многим консуларним конвенцијама. Тако уговор француско-швајцарски од 15. јула 1869., и у Хашким конвенцијама од 12. јуна 1902., и 17. јула 1905.

11. *Конвенције о праву удруживања.*

У овоме погледу принцип асимилације странаца са националнима усвојен је данас у опште свуда где је радничким удружењима призната легалност. Међутим извесне земље ограничавају ово право у погледу администрације мешовитих удружења или оних која су састављена искључиво од странаца. Ови су у том случају или искључени из управа или су заступљени у извесним пропорцијама.

Општи уговори праве често алузију на радничке удружења. Тако у уговору о раду између Италије и Луксембурга од 11. новембра 1920. г. Али још нема нарочитог уговора о праву удруживања и коалирања радника.

Уговор између Италије и Чехословачке од 23 марта 1921 предвиђа закључење посебног уговора о једнакости у поступању са страним радницима као и са домаћим, а специјално у погледу слободе удруживања и професионалних организација.

12. *Споразуми о националности исељеника.*

По уговору између Сједињених Држава и Шведске и Норвешке од 26. маја 1869., поданици Шведске и Норвешке који бораве 5 година без престанка у Сједињеним Државама сматрају се као да су постали амерички грађани путем натурализације и обратно. Сва ова натурализована лица кад се врате у своју земљу порекла могу бити прогоњена и осуђена за преступе учињене пре њихове емиграције, но не и за факат што су емигрирала. Тако исто и конвенција од 21. марта 1860 између горњих земаља о екстрадицији злочинаца и бегунаца.

Уговор између Сједињених Држава и Немачке од 22. фебруара 1868 предвиђа : да сваки Немац после 5 год, бављења у Америци сматра се као амерички грађанин и обратно. Кад се тако лице које је постало амерички грађанин врати у своју домовину стиче понова своје старо поданство, ако докаже да нема намере да се врати у Америку ; а ова намера сматра се да постоји увек кад пробави 2 године у Немачкој понова.

Слични уговори закључени су и између Сједињених Држава и Белгије 16. новембра 1868 ; Мексика 18. јула 1868 ; Велике Британије 13. маја 1870 ; Аустроугарске 20. септембра 1870 ; Данске 1871 ; Хаити 22 марта 1902.

13. *Конвенције о пасошима и пограничним полицијским мерама.*

Споразум између Немачке и Данске од 20 маја 1926 предвиђа укидање обавезне визе за поданике једне земље кад путује у другу. По овоме споразуму радници који немају дозволу за рад не могу бити примљени у другу земљу.

14. *Санитетске конвенције.*

Обично се односе на све путнике. Изузетак је са конвенцијом између Италије и Уругваја од 4. маја 1914 год. по којој обе владе резервишу право да донесу специјалне мере за бродове који се налазе у рђавим хигијенским приликама, или су неподесни. Не сматра се као неподесним исељенички

брод који долази из једног италијанског пристаништа, има на истом исељеничког комесара, кад има инсталације предвиђене италијанским и уругвајским законима о исељавању и обавезне апарате за дензифекцију, и да број емиграната и путника не прелази максимум предвиђен по закону.

(Свршиће се)

Душан М. Јерemiћ.

ПРИВРЕДНА ХРОНИКА

Из праксе државног савета по финансијским споровима

И. С. М. из Београда као пуномоћник своје супруге, изјавио је тужбу Државном Савету против решења Министра Финансија од 7-II-1927. г. Бр. 3862 због разреза пореза. То решење Министра Финансија гласи: »С. М. из Београда жалио се противу решења средске финансијске управе у Сопоту Бр. 1377 од 10-XI-1926. године, којом је ослобођен пореза и приреза са дин. 124.801.80 на плацеве и зиратно земљиште за раније и 1926. годину. Генерална Дирекција Пореза размотрила је како жалбу и ожалбено решење, тако и акта овога предмета па је нашла, да је решење противу кога је жалба изјављена на закону основано и саобразно чл. 10, 11 и 12 закона о непосредном порезу, те се према наведеним а с обзиром на акта овога предмета има жалилац ослободити погрешно задуженог пореза на земљиште за раније године са динара 124.801.80. Стога а на основу чл. 120. закона о непосредном порезу, чл. 14 тач. 4. уредбе о организацији Министарства Финансија и чл. 20 пословника за пореску управу, Генерална Дирекција Пореза решава, да се предње решење одобри а жалба као неумесна одбаци«.

Противу овога решења Министра Финансија С. М. је изјавио жалбу Државном Савету која гласи: »... пореска власт порезујући земљишта која моја жена има у Младеновцу, поделила их је у две групе и створила могућност да протегне вредност скупље процењеног имања на имање јефтиније; и ако се имање састоји из четири засебне целине по четири посебне тапије и свако за себе ограђено. Груписање и тако груписано имање неправилно је и штетно порезовано: било за државу, ако јефтиније процењено имање обухвати скупље, било за порезаника, ако скупље обухвати јефтиније имање. Последњи случај је са имањем моје жене: парцела на плану означена бр. VII, придодата је парцели бр. VI, на којој се налази кафана и наметнута вредност кафанског плаца, која износи 60 динара по м², плацу преко

кога је пројектована а још непросечена улица и чија је вредност 1 динар по кв. метру. Како та два имања имају засебне тапије и различите вредности, засебно — одвојено једно од другог — треба их и порезати.

Од парцеле, означене на плану бр. VII извештан део експроприсала је Дирекција Државних Жељезница још 1923. године и подигла на њему обртницу. Ту површину треба изузети и ослободити је државне порезе; међутим надлежна пореска власт то није урадила већ је и на то зељмиште разрезала порезу.

Поделивши сва четири у две групе — парцеле, Финансијска власт је на основу чл. 20. закона о порези, ослободила порезе свега 1000 м², и ако се на сваком имању засебно ограђеном са посебним прилазом, налазе куће. Према напред поменутом члану свакој кући треба додати по 500 м² и ослободити порезе. Пореска власт то није урадила, већ је на две парцеле, како је она то поделила, ослободила порезе свега 1000 м².

У чл. 7. пореског закона лимитативно су побројани објекти који се не порезују. Између њих налазе се баруштине и каљуге. И ако општина вароши Младеновца тврди у своме уверењу од 9. децембра 1925. год. бр. 5418, а овлашћени инжињер наводи у плану, који се у актима налазе, да на имању моје жене има баруштина и каљуга чија површина износи око 800 м², пореска власт а с њом се солидарисало и Министарство Финансија, није се обазирала на доказе, већ је и тих 800 м² порезала као земљиште првог реда. Овај је разрез противан позитивном законском пропису.

Према уверењу општине вароши Младеновца бр. 5345 од 28. децембра 1925. године, које се налази у актима ожалбенога решења, земљиште које постоји на ново пројектованим а не просечним улицама по регулационом плану вароши Младеновца, процењено је по 1 динар по 1 м². Из уверења општине вароши Младеновца бр. 5418 од 9. децембра 1926. године које се такође налази у актима, види се да су преко имања моје жене пројектоване али још непросечене две улице: једна преко парцеле означене на плану бр. V. а друга преко парцеле означене на плану бр. VII. По тој вредности од 1 дин. по метру требало је та два објекта порезати. Међутим тако није урађено. Парцела бр. VII није узимата у обзир за порезивање по вредности од 1 динара по кв. метру, већ је цела пореза порезана по вредности од 60 динара по кв. метру, и ако она целом својом дужином лежи на пројектованој а непросеченој улици бр. 3. По коме је начелу пореска власт овај плац, који скоро целом својом површином лежи на пројектованој улици, порезала по вредности од 60 дин. по метру а не по вредности од 1 динара по метру?

Парцела означена на плану бр. V. једним делом — њену северну страну од пројектоване а непросечене улице, порезала је по вредности од 1 динара, а другим делом — њено земљиште на супротној, јужној страни од пројектоване улице, по вредности од 60 динара.

Према одлуци општинског одбора вароши Младеновца сва земљишта на пројектованим а непросеченим улицама, а као што се види из уверења општине вароши Младеновца бр. 5418, парцела бр. V цела се налази на пројектованој улици, — процењена су по један динар од кв. метра. Значи, целу парцелу бр. V требало је порезати по тој вредности од 1 динара. Пореска власт није тако поступила, већ је вредност плацева са улице бр. VI распострла и на ову парцелу, порезавши је до пројектоване улице, па и саму непросечену улицу, по вредности од 60 динара. Овај начин порезивања не може се правдати никаквим законским прописом а још мање начелом правичности. Парцела бр. V својом површином и ситуацијом чини засебно цело, кроз чију средину је пројектована улица. Њена крајна јужна граница, далеко је од улице бр. VI преко 50 метара а од ново пројектоване скоро исто толико. По коме правилу овом другом плацу дубине скоро 50 метара не дати лице, већ га придодати плацу који изилази на улицу бр. VI. ?

О одлуци општинског одбора мора се водити рачуна. И кад је он донео одлуку, да се ова земљишта процењују по 1 динар, онда та одлука треба да се примени и на земљиште означено на плану бр. V. Ако се ова одлука одборска не би примењивала, онда је није требало ни доносити.

Пореске ће власти моћи све плацеве, сличне овоме, везати за просечене улице и порезати их по вредности ових. То је лако, али није право да исту порезу плаћа плац који је удаљен од улице 100 метара, као онај који је на самој улици.

По коме је основу пореска власт порезала једно земљиште по вредности од 1 динара, а улицу која треба да се просече и на коју се то земљиште наслања, по вредности од 60 динара ? Изгледа да пореска власт не прави разлику између просечене и непросечене улице, већ их меће у један ред. Оваква једна класификација од стране пореске власти, не само да је неоснована већ је сасвим супротна одлуци општ. одбора, која је морала бити база за класификацију ових земљишта. Поред тога ова и оваква класификација не одговара ни основном принципу за класификацију и порезивање земљишта, јер је несхватљиво и необјашњиво да једно и исто земљиште буде порезано са оваке дијаметралним пореским стопама.

Кад се пажљивије разгледа уверење општине вароши Младеновца бр. 5418 види се, да је парцела бр. V. на крају вароши ; а према регулационом плану вароши Младеновца и ван грађевинског реона в. Младеновца. То ће се утврдити не само регулационим планом него и атрибутима варошким : осветљењем, калдрмом, водоводом и т. д. Свега тога парцела бр. V нема. За парцелу бр. VII општинско уверење бр. 5418 тврди, да је на крају вароши и да је приход са ње као са земљишта зиратног II реда.

Најзад, ради боље илустрације да је имање моје жене неправилно порезом оптерећено да наведем и то : да је бруто

приход са тога целокупног имања 24.000 динара годишње, а сама пореза без самоуправних приреза преко 40.000 динара. Већи приход не може се ни добити и поред најрационалније обраде.

Са свега напред изложеног молим Државни Савет, да решење Министра Финансија поништи, и нареди да се по наведеним примедбама поступи, како би се на тај начин имање правилно и правично порезом оптеретило. У противном пореза ће прогутати ово имање не кривицом сопственика већ неправдом која се чини од стране државе».

Поступајући по овој жалби, Државни Савет је решењем својим од 28. септембра 1927. године бр. 24921 поништио напред поменуто решење Министра Финансија са ових разлога: »Из уверења суда општине вароши Младеновца бр. 5345 од 28-VI-1925. године види се да је према одлуци општинског одбора исте општине целокупно имање жалиоца процењено: »плацеви који постоје по регулационом плану ове општине на улици бр. I. по 60 динара по кв. метру; плацеви који постоје по регулационом плану ове општине на улици бр. VI по динара 60 по кв. метру. Земљиште 0-гине, које постоји на ново пројектованим а непросеченим улицама по регулационом плану ове општине процењено је по 1 динар од кв. метра. Према томе пореска је власт била дужна, да према овој процени која јој је била позната и опорезује ове плацеве а не да опорезује и земљиште које је процењено по 1 динар кв. метар, као да је процењено 60 динара по кв. метру, нити пак и улице пројектоване а непросечене да опорезује као да је процењено 60 динара по кв. метру — чл. 96 и 97. закона о непосредној порези.

Из приложеног плана овереног код грађевинског одељења округа београдског К.бр. 274 од 27-III-1914. године види се, да на истом земљишту постоје баруштине које су према чл. 7. тач. д: закона о непосредној порези ослобођене плаћања порезе, а пореска је власт и ово земљиште опорезовала. За земљиште које је експроприсала држава за државне жељезнице, а које више није својина жалиоца већ државе, не може плаћати порезу жалилац, — ово се види из реченог плана. Свака парцела на којој се налазе зграде, а према плану наведеном, има се опорезовати према приходу зграда а према прописима чл. 7 тач. е) закона о неп. порези».

Са ових разлога и чл. 120 и 122 закона о непосредном порезу, Државни Савет је напред пом. решењем поништио горње решење Министра Финансија.

II. Фонд Занатлијског Дома у Београду поднео је тужбу Државном Савету противу решења Министра Финансија од 12. децембра 1925. године бр. 80756, којим је одбијен од тражења ослобођен од допунске преносне таксе за 1924. и 1925. године.

То решење Министра Финансија гласи: »Фонд занатлијског дома у Београду, молбом својом од 27. маја 1925. године молио је да се ослободи плаћања порезе и приреза на своју имовну

као имовину добротворно просветне установе. По рассмотрењу акта овог предмета Ген. Дирекција Посредних Пореза је нашла : да је горње решење Београд. Пореског Одељења у смислу тач. 1. одељка IV 12 напомене уз Т.бр. 12 таксене тарифе на закону основано у колико се односи на само ослобођење, али да је одељење погрешило што је фонд ослободило од плаћања допунске таксе за 1924. и 1925. годину, пошто је фонд стекао право на ослобођење тек 25. септембра 1925. г. када је ослобођен од плаћања непосредног пореза. Па како се молилац обратио за ослобођење тек 15. октобра 1925. године, то му се ослобођење има доделити од 1. јануара 1926. године — чл. 42. тач. 87 правилника и тач. 8. одељак 1. напомена 12 Т.Бр. 12 закона о таксама. С тога а на основу горе изложе ог и тач. 93, 95 и 100 чл. 42 такс. правилника Ген. Дир. Посред. Пореза решава да се решење београд. пореског одељења од 26. октобра 1925. бр. 71908 одобри као на закону основано с тим да ослобођење има да тече од 1. јануара 1926. године».

У тужби тужилац наводи да је ово решење Министра Финансија противно закону, јер и пореско одељење и Ген. Дирекција Посредних Пореза погрешно узимају да ослобођење њихово треба да тече од 1. јануара 1926., јер у напред пом. законском пропису стоји : »допунске преносне таксе ослобођавају се сва непокретна имања која су трајно ослобођена пореза и земљишта на зграде« па за то и поред осталих разлога изнетих у тужби моле да се решење поништи као противно закону.

Државни Савет пресудом својом од 26. новембра 1926. године бр. 22016 размотрио је по овој тужби све акте овога предмета па је поништио напред пом. решење Мин. Финансија са ових разлога : »Да тужбено решење као противно закону не може остати у снази. Пре свега због тога, што је засновано на прописима који немају никакве везе са питањем кога дана има важити ослобођење од плаћања допунске преносне таксе а које је питање предмет овога спора. И тач. 8. одељак 1. напомена 12 уз Т.Бр. 12 и тач. 87 чл. 42 пристојб. правилника говори о променама и исправкама које утичу на висину ове таксе, и о року важења тих исправки. Међутим, овде није у питању ни повећање ни смањење таксе, а једно и друго спада у појам промене, како је јасно истакнуто у тач. 7 истога одељка, па рок из тач. 8. не важи за овај случај.

Према томе, одбијање од тражења ослобођења нема законске подлоге, иначе би је тужена страна применила, па је то довољан разлог за поништај решења. Али постоји изречан законски пропис на коме је и засновано тражено ослобођење а који се и не помиње ни у тужбеном решењу ни у одговору на тужбу. У тач. 1. одељак IV напомена 12 јасно је прописано да сва непокретна имања, која су трајно ослобођена плаћања пореза на земљиште и зграде, не подлеже наплати преносне допунске таксе. Сем тога услова, никакав други услов није предвиђен. Из тога произилази, да је рок од када важи ослобођење од по-

мену те таксе везан за онај, од кога тече трајно ослобођење од плаћања пореза на земљиште и зграде. Према томе једино је меродавно решење о ослобођењу од пореза, па од када по њему важи ослобођење, од тада нема наплате поменуте таксе.

Решењем Ген. Дир. Неп. Пореза бр. 26384 од 25. септембра 1925 године, одобрена је одлука београд. пореског одељења од 8. јуна 1925. године под бр. 38559, којим је тужилац трајно ослобођен плаћања пореза и приреза на своје непокретно имање, и то од дана његовога преласка у тужиочеву својину. Стога је исто одељење поступило по закону када је донело своје решење од 26. августа 1925. године пор. бр. 71909, којим је тужиоца ослободило од плаћања допунске преносне таксе за 1924-25. годину у суми од 54.960 динара». Са ових разлога Државни Савет је и поништио напред поменуто решење и препоручио управној власти, у овоме случају Министру Финансија (Ген. Дир. Поср. Пореза) да уради даље шта је потребно по закону.

III. X. Г. трг. из Загреба поднео је жалбу Државном Савету противу решења Министра Финансија (Ген. Дир. Царина) од 18. јануара 1926. године Ц.Бр. 54627, којим је оснажено решење царинарнице у Загребу по његовој казни по чл. 166. цар. закона.

То решење министрово гласи : »X. Г. трговац из Загреба, жали се на решење царинарнице у Загребу бр. 18441 од 13-X-1925. године, којим је кажњен за дело нетачне пријаве робе из чл. 166. цар. закона наводећи : да је декларацијом Ув.бр. 19044 од 2. октобра 1925. године, пријавио за увозно царинење у тежини нето 4713 кгр. израде на другом месту непоменуте, стакло за лампе и крушке за сијалице из Т.бр. 523./За а коју робу царинарница је оспорила, јер је нашла да пријављена роба представља израде на другом месту непоменуте од стакла, остале на други начин обрађене из Т.бр. 523/Зв, предлога закона о општој царинској тарифи.

Ожалбено решење међутим не садржи никакве мотивације за мишљење које је царинарница заузела при оцени тарифске квалификације робе. Она је прешла преко важних процесуалних околности и силом своје власти диктовала, да се пријављена роба не може подвести под бр. 523-За него да се мора квалификовати као роба из тач. 3-в.

Размотрио сам акта овога предмета и оценио, како истрагом прибављене доказе, тако и жалбене наводе, па сам нашао, да је жалба благовремено поднета, њени наводи неумесни, а цариничино решење правилно и на закону основано са разлога : што за постојање дела нетачне пријаве робе као и кривична одговорност окривљеног утврђује уредно састављеним записником ангажованих чиновника са мишљењем царинског бироа које је усвојио и царински савет одлуком Ц.Бр. 54627-25., а одобрио Господин Министар Финансија, да спорна роба као што су приложени угледи имају се царинити као израде од

стакла на другом месту непоменуте остале од стакла на други начин обрађених, из Т.бр. 253 тач. в предлога закона о општој цар. тарифи. На основу наведенога и чл. 199. цар. закона, а с погледом и на закон о таксама, а по саслушању цар. савета решавам : да се решење царинарнице у Загребу бр. 18441 од 30. октобра 1925. године оспори као правилно и на закону основано а жалба као неумесна одбади.»

Жалбени су наводи у изводу следећи : »Декларацијом Ув. бр. 19044 од 2-Х-1925. године пријавио сам нето 4713 кгр. израда на другом месту непоменутих, стакло за лампе и крушке за сијалице по Т.бр. 523-3а. Царинарница и Господин Министар Финансија ожалбеним решењем оспоравају тачност моје пријаве, јер налазе, да пријављена роба представља израде на другом месту непоменуте од стакла, остале, на други начин обрађене из Т.бр. 523 тач 3в.

Исто ожалбено решење не садржи никакве мотивације за мишљење, које је госп. Министар Финансија и царинарница заузела при оцени тарифске квалификације робе. Они суверено прелазе преко те важне процесуалне околности и силом своје власти диктују, да се пријављена роба не може подвести под Т.бр. 523 тач. 3а, него да се мора квалификовати као роба из тач. 3в«.

Из тих разлога и осталих у жалби наведених жалилац моли да се исто решење поништи као противно закону. Решавајући по овој жалби напред поменути случај, Државни Савет је решењем својим од 2. новембра 1926. године бр. 43104 поништио горње решење министра Финансија са следећих разлога : »Жалилац је кажњен за нетачну пријаву робе по чл. 166 цар. закона с тога, што је робу увезену декларацијом Ув. бр. 19044 пријавио за царињење као израде на другом месту непоменуте, остале — стакло за лампе, и стаклене крушке за сијалице па и у маси обојено«, које се царине по тар. бр. 523а, а по мишљењу надлежних царинских органа роба не одговара пријави, већ је исту требало пријавити и царинити по тар. бр. 523-3в као израде на другом месту непоменуте, остале, од стакла на други начин одређеног. Примена тар бр. 523-3в оправдана је.

Међутим у овом конкретном случају казни нема места, јер је тар. бр. 523 нове тарифе тако стилизован да није јасно како спорну робу треба царинити у толико пре што чл. 523 нове тарифе врши класификацију робе по њеној намени и под 3-а предвиђа изреком, стакло за лампе и крушке за сијалице док је чл. 510 старе тарифе био много јаснији и прецизнији с обзиром и на коментар уз тај број, јер је робу у њему класифицирао по њеној обради.

Пошто је жалилац дао тачно тарифско наименовање робе, али речима стакло за лампе дао најшири смисао, то се не може узети да је учинио дело из чл. 166 цар. закона па према томе ни казнити.

Све ове три овде изнесене одлуке Држ. Савета су правилне и на закону основане. Само што се прве одлуке тиче, Држ. Савет је погрешно у формалном поступку. Тај је случај требао расправити пресудом а не решењем. Као што се из напред изнетог излагања види, Држав. Савет је ту имао улогу управног суда у смислу чл. 15. Зак. о Држ. Савету и Управним Судовима. Он је разматрао једно решење Министра Финансија, по правном средству поднетом му од стране једног појединца услед повреде његовог субјективног права, а по одредбама Зак. о Држав. Савету и управним судовима, Држав. Савет административне спорове расправља пресудом. Према томе, погрешно је Држав. Савет, што је и у овоме погледу применио Закон о пореској управи предратне Краљевине Србије по коме је одиста правно средство противу решења Министра Финансија по овој, пореској материји била жалба а не тужба. Но како је Зак. о Држав. Савету и управ. судовима доцнији од тога закона, и како је он укинуо све одредбе ранијих закона које су му противне, то је онда и Држ. Савет имао овде да примени, што се тиче формалног поступка овај закон а не онај ранији о Пореској Управи и порезницима. Сасвим другаче стоји ствар са Царинским Законом у погледу царинских казни. По одредбама тог законика, који је *lex specialis* у погледу Зак. о Држ. Савету и управ. судовима у колико се тиче царинских казни. Ту се Држ. Савет појављује као касац. суд. над Мин. Финансија као кривично-финансиски судија, и по тим предметима он доноси решење а не пресуду.

Д-р Д. Д.

Стање Народне Банке

Почетком октобра опажају се три ствари: попуштање металне подлоге, појачање банчиног портфеља и прилично увећање новчаничне циркулације.

Што се прве појаве тиче, ту објашњење треба тражити у повећаној тражњи девиза за приватне и државне потребе. Међутим, прилив девиза из иностранства, због слабог извоза, прилично је попустио. Сток девиза смањио се за 12 милиона динара.

Тражња кредита појачана је увек у ово доба године. Унутрашња трговина храном апсорбује приличне суме новаца. Има доста пшенице и кукуруза на стовариштима у циљу спекулације. У ово доба године обично се искоришћују и ванредни кредити до крајњих граница, те и та околност утиче на повећање есконта. Отуда се за нешто више од месец дана менични портфељ повећао за 106,3 милиона динара.

Ове две појаве утичу несумњиво на повећање банкнота у оптицају. Још мало па ће циркулација достићи шест пуних милијарди, а то се за последње две године догодило 1925 од септембра до децембра, а 1926 једанпут у јануару и 8. новембра циркулација је прешла шест милијарди.

У појединостима стање је било следеће :

АКТИВА

	31.-VIII 1927	8.-X 1927.	За 40 дана + или —
МЕТАЛНА ПОДЛОГА:			
у кованом злату.....	87,9	88,1	+ 0,2
у кованом сребру	17,5	17,6	+ 0,1
у иностраној монети	0,7	0,1	— 2,3
у депоима на страни у разним валутама	384,9	372,8	— 12,1
Укупно	491,0	478,9	— 12,1
ЗАЈМОВИ:			
на менице.....	1.217,2	1.323,5	+ 106,3
на хартије од вредности	232,0	262,7	+ 30,7
Укупно	1.449,2	1.586,2	+ 137,0
ДРЖАВНИ ДУГ:			
рачун за откуп крунских новчаница	1.102,6	1.102,6	—
рачун привр. и сталне размене.....	319,8	320,1	+ 0,3
по зајму на бонове обрт. капитала	966,3	966,3	—
по зајму на бонове по ванр. кредитима	2000.—	2.000.—	—
Укупно	4.388,7	4.389,—	+ 0,3

ПАСИВА

Главница Дин. 50,000.000 у кованом злату од ове уплаћено.....	30,0	30,0	—
Резервни фонд.....	9,7	9,9	+ 0,2
Новчанице у течају	5.628,1	5.912,7	+ 285,6
РАЗНЕ ОБАВЕЗЕ:			
по жиро рачунима.....	953,0	793,2	— 159,8
по разним рачунима	490,4	426,5	— 63,9

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Prof. D-г Alexander Bilimović, Jugoslavien. Einzelheft aus dem Band II der „Osteuropäischen Länderberichte“ Verlag M. H. Marcus in Breslau Mk. 4.

Извршење Даусовог плана ставља немачкој привреди задатак, да искористи до последње могућности сва средства за побољшање свога биланса плаћања према иностранству. Стога је сасвим разумљиво, да се

у Немачкој нарочита пажња обраћа на земље које се налазе на истоку и југо-истоку, а у којима је Немачка и пре рата тражила терен за своју трговинску експанзију (*Drang nach Osten*).

Међутим потреба за проучавањем прилика у овим земљама намеће се још и стога, што су се политичке и привредне прилике после рата баш у овим земљама нагло промениле: створене су сасвим нове државе, као Чехословачка, Пољска, Латвија и други тако звани »лимитрофи«; старе државе, као Србија и Румунија, су претрпеле крупне измене у својим границама па према томе и у целој своме привредном склопу.

У томе циљу створен је у Бреслави нарочити *Osteuropa-Institut* чије радове и тежње подупиरे индустријско-трговачка комора у томе месту. Економску секцију на томе Институту води Д-р Серафим, доцент на универзитету у Бреслави, који је до сада објавио читав низ радове о Совјетској Русији и о балтичким државама. Професор политичке економије на универзитету у Љубљани, Д-р Александар Билимовић био је позван, да прикаже привредне прилике у Краљевини С. Х. С.

У књизи, чији смо наслов горе исписали, на циглих 88 страна овај задатак извршен је са ванредном концизношћу. Цела књига подељена је на 14 глава и свакој глави предходи подробна библиографија предмета који се у њој третирају, а која обухвата не само све књиге и већа дела штампана пре и после рата на нашем и на другим језицима, него и велики број чланака и расправа објављених о нашој привреди у стручној штампи у земљи и на страни. Поред овог обилатог материјала писац је искористио у највећој мери званичне извештаје државних и других установа, привредних организација, савеза и корпорација. Ово је нарочито важно, када се узме у обзир, како је тешко редовно пратити публикације ове врсте.

Поред увода, где је наведена статистика становништва и интересантни податци о искоришћењу водених снага у нашој земљи (само 165.700 коњских снага од 3.002.900), налазимо у књизи подробно третирана следећа питања: 1. пољопривреда, 2. аграрна реформа, 3. сточарство, 4. шумарство, 5. рударство, 6. индустрија и положај радника, 7. новчани проблем, 8. кретање цена, 9. банке и кредит, 10. саобраћај, 11. унутарња трговина, 12. спољна трговина и 13. финансије.

Немамо могућности, да подробније рефериремо о богатству материјала пруженог читаоцима у збијеној форми, где је за сваку грану истакнуто и подвучено само најважније и најмаркантније. Исправљамо овом приликом само једну малу нетачност при дну стране 134, где писац тврди, да државни кредити по Закону о пољопривредном кредиту »још нису потпуно исцрпљени«. Ово је нетачно у толико, што до сада овим кредитима управо још никако није ни располагамо за циљ коме су намењени.

У последњој глави писац третира финансије наше земље и, као закључак ове главе, наводи потребу, да се смање порески терети наше привреде. Пошто се овај закључак налази при крају књиге, добија се незгодан утисак, као да је та констатација — резултат целе расправе, а не само ове последње главе. Оправдано је мишљење, да би питање о смањењу апсолутне висине порескога терета било потиснуто у позадну а можда би и сасвим отпало, ако би се претходно, спровеле бар следеће мере конструктивне привредне политике, као: 1. дефинитивно решење аграрне реформе и власништва интересената на додељеној им земљи, 2.

слободно сађење и извоз дувана и слободна продаја свилених буба, 3. Изједначење стечајног и грађанско-судског поступка, те целокупног пореског законодавства, 4. потпуна деетатизација железница, бродарства и других државних предузећа и 5. организација пољопривредног кредита не само краткорочног, него и дугорочног, хипотекарног. Већи део ових мера налазимо у дотичним главама поменуте књиге те је мало незгодно, што је питање о смањењу порескога терета, можда, случајно дошло у књизи на такво место и добило такав значај, који му у низу ових мера свакако не припада.

У свакоме случају морамо признати, да немамо за сада ни на своме језику једну књигу, која би овако исцрпно и значајки третирао целокупну привреду наше земље. А пошто се привредним питањима посвећује све већа пажња, то можемо препоручити ово дело свима онима који жели да се позабави темељним проучавањем наших привредних прилика.

Ал. В.

Спомениспис Трговачке и Обртничке Коморе у Загребу, Загреб 1927.

75-годишњица Загребачке трговачке и Обртничке Коморе

15. Фебруара 1927 год. навршено је 75 година од дана отварања најстарије Трговачке Коморе на нашој територији — у Загребу. Овај значајни датум Загребачка Трговачка и Обртничка Комора је прославила објављивањем Споменсписа, који је скоро изашао а који је у главном посвећен прегледу деловања исте у току последњих 25 година, толико судбоносних за ову покрајину.

Трговачке Коморе не само у нашој држави но и у другим земљама европским јесу релативно младе институције које су се јавиле средином прошлог века. Према томе једна комора, која већ броји 75 година непрекидног деловања, заузима угледно место међу својим другарицама и може се са поносом осврнути на пут, који је прешла, а који је био не само дуг, но и испуњен борбама и напорима, који су били већином крунисани успесима. Пре 1918 год., т. ј. пре но што је била створена национална држава Срба, Хрвата и Словенаца, Загребачка Комора највише се трудила да одбрани привредну самосталност наших људи против покушаја аустро-мађарских власти да денационализирају хрватску трговину и индустрију. После 1918 год. Комора активно суделује на успостављању привреде, која је била уништена или осакаћена ратом, на њеном прилогађавању новим условима и новој територији. Она постаје средиште јавног мишљења хрватских привредних кругова и споном између њих и владе. Отуда безброј њених представака, мишљења, примедба и молби, које се тичу железница и друмова, речног саобраћаја и поморске пловидбе, царинских и железничких тарифа, поштанског, телеграфског и телефонског саобраћаја и других грана законодавства и администрације, које су у вези са трговином или индустријом. Главна је садржина коморине споменице опис ових корака пред властима и њихових резултата, који су били већином повољни, јер је комора проучавала дотична питања са потпуним

познавањем ствари и осећањем реалности, а влада већим делом поклањала је пажњу гласу привредника те се старала да им у границама могућности изађе у сусрет.

Према томе споменица Загребачке Трговачке и Обртничке Коморе није само повест о њеним напорима у циљу успостављања економског живота ове покрајине после рата и уједињења, него и историја економске политике младе државе, приказана, истина, фрагментарно и са специалног гледишта. Ова околност је кадра да изазове интересовање за издање Загребачке Коморе код ширег света, који прати развитак нашег привредног законодавства.

Спољашност „Споменсписа” потпуно одговара датуму који он тежи да забележи: Одштампана на луксузној хартији, снабдевена многобројним илустрацијама и портре-има, у укусном уметничком повезу ова књига биће украс сваке библиотеке.

Л. Т.

О Г Л А С

На основу одлуке Управног Одбора Самосталне Монополске Управе М.Бр. 11405 од 3-VII-1927. г. а коју је одлуку одобрио г. Министар Финансија под К.Бр. 211 од 7-VII-27. г. Управа Држ. Монопола овим расписује прву оферталну лицитацију за израду водовода за нову Солану у Улцињу.

Предрачунска сума износи 1,500.000.— дин. Кауција у износу 75.000.— дин. за поданике С.Х.С. а 150.000.— за стране поданике, што чини 5% односно 10% од предрачунске суме, има се према чл. 83. Закона о Држ. Рачуноводству положити на дан лицитације, а најдаље до 10 часова пре подне, на каси Главне Благајне Управе Држ. Монопола у Београду.

Сваки је предузимач дужан показати комисији за отварање оферата уверење о плаћеној порези и предузимачком праву, а по могућству, и уверење о досадањем раду и показаном успеху.

Лицитација ће се одржати на дан 6. децембра т. г. у канцеларији Управе Држ. Монопола.

Задоцнеле понуде или такве које не одговарају законским прописима неће се узимати у обзир.

Планови, предрачун и услови могу се видети сваког радног дана пре подне у канцеларији Техничког Одсека Управе Држ. Монопола.

Из канцеларије Индустијског Одељења Управе Држ. Монопола И.М. Бр. 16258. од 26-X-1927. год.

Власник за Друштво, Председник
Милић Радовановић
Јованова, 77

Одговорни уредник
Никола Станаревић
Цар Урошева ул. 17

ГРАФИЧКИ ЗАВОД »МАКАРИЈЕ« А. Д. БЕОГРАД—ЗЕМУН

ПРВО КРАЉ. ПОВЛАШЋЕНО БРОДАРСКО ДРУШТВО

ДИРЕКЦИЈА У БЕОГРАДУ

КАРАЂОРЂЕВА УЛ. БР. 6

Телефонски бројеви : 4-95, 30-75, 3?-37

Врши све послове **ТРАНС-
ПОРТА ПУНОТЕРЕТНИХ
ШЛЕЦОВА** натоварених
сваковрсном робом са — и
за све станице на Дунаву,
Сави, Тиси, Драви и Ка-
налима Краља Петра
и Краља Александра

Има своје агенције у
земљи и на страни у Бечу,
Будим Пешти, Коморану,
Букурешту и Браили.

РЕЧНА ПЛОВИДБА КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

КАРАЂОРЂЕВА УЛИЦА БРОЈ 30

Комерцијални телефон 40-74 — Саобраћајни телефон 90

*Врши превоз путника у границама као и пренос денчане и шле-
парске робе у границама и ван граница Краљевине С. Х. С.*

Има своја заступништва (Агенције) у земљи и то :

Бездан, Апатин, М. Аљмеш, Вуковар, Илок, Черевих, Беочин, Н
Сад, Срем. Карловци, Сланкамен, Земун, Београд, Панчево,
Гроцка, Смедерево, Ковин, Дубравица, Вел. Градиште, Голу-
бац, Добра, Д. Милановац, Текија, Кладово, Брза Паланка,
Михајловац, Прахово, Радужевац, Умка, Забрежје,
Шабац, Ср. Митровица, Бос. Рача, Бос. Брод,
Брчко, Б. Шамац, Сл. Брод, Градишка, Сисак,
Книћанин, Тител, Нови Бечеј, Ст. Бечеј,
Мол, Ада, Сента, Осек, В. Бечкерек.

АГЕНЦИЈЕ У ИНОСТРАНСТВУ:

*Регенсбург, Пасава, Линц, Беч, Брајшислава, Будимјешта,
Мохач, Оршава, Турн-Северин, Ђурђево и Браила.*

HRVATSKO-SLAVONSKA ZEMALJSKA
HIPOTEKARNA BANKA

ZAGREB
Zrinjski Trg 7

*Podružnica: OSIJEK, ugao Trg Kralja Petra broj 8
i Štrosmajerove ulice broj 1*

*Osnovana godine 1892. — Uplaćena dionička glavica Din. 60,000.000
Pričuve Din. 23,000.000*

BANKOVNI ODIO

Inostrani odio koji pruža osobite polakšice našim iseljenicima u Sjevernoj i Južnoj Americi, kao i u svim drugim prekomorskim krajevima. — Devizni odio kupuje i prodaje uz najpovoljnije uvjete devize i valute, te izvršuje doznaku istih u sve države najbrže

OVLAŠTENI HIPOTEKARNI ODIO

Podijeljuje hipotekarne i amortizacione zajmove na nekretnine. — Izdaje 4½% založnice koje uživaju pupilarnu sigurnost i jamčevnu sposobnost.

UKAMAĆUJE ULOŠKE NAJPOVOLJNIJE

ФИЛИЈАЛ

ПРАШКЕ КРЕДИТНЕ БАНКЕ
У БЕОГРАДУ

у сопственој згради на углу Краља Милана и Сремске улице
ЦЕНТРАЛА У ПРАГУ

Акц. Капитал Кч 100,000.000 - Рез. фондови Кч 67,000.000

Филијале у Чехословачкој Републици: Братислава, Брно, Чешке Буђејовице, Колин, Кошице, Кралупи н/Влт, Литомјерице, Мост, Наход, Оломмоуц, Мор. Острава, Писек, Плзењ, Раковњик, Роуднице н/Л., Чешка Требова, Ухерске Храдиште, Усти н/Л., Хрућим. — У Бугарској: Софија. — Обавља све банкарске послове; врши дознаке на сва места у Краљевини С. Х. С., Чехословачкој Републици и иностранству

Даје под закуп сефове у челичном трезору

УВОЗНО ОДЕЛЕЊЕ

ИЗВОЗНО ОДЕЛЕЊЕ

ТЕЛЕФОНИ БРОЈ: 1980, 81, 82 и 83

Рачун код Поштанског Чековног Завода у Београду број 51005
у Загребу 39,081

ГРАФИЧКИ ЗАВОД „МАКАРИЈЕ“ А. Д. БЕОГРАД—ЗЕМУН